Un lingvist pentru secolul XXI / Materiale ale Colocviului Internaţional „Filologia secolului XXI", organizat cu prilejul a 80 de ani din ziua naşterii Prof. Eugeniu Coşeriu (Bălţi, 18–19 mai 2001); coordonatori: prof. dr. Gheorghe Popa, conf. dr. Maria Şleahtiţchi, dr. Nicolae Leahu, Chişinău, Editura Ştiinţa, 2002, 224 p.

În programul Simpozionului internaţional „Identitatea limbii şi literaturii române în perspectiva globalizării", organizat de Institutul de Filologie „A. Philippide", în colaborare cu Asociaţia pentru Literatură română şi Cultura Poporului Român ASTRA, Despărţământul „M. Kogălniceanu", lansarea volumului *Un lingvist pentru secolul XXI* a însemnat un moment de întâlnire, în planul spiritului, a profesorului şi creatorului de şcoală Eugeniu Coşeriu cu discipoli lingvişti şi literaţi, reuniţi la Iaşi.

Volumul, dedicat profesorului Eugeniu Coşeriu, cuprinde lucrările Colocviului Internaţional „Filologia secolului XXI", desfăşurat la Bălţi, în zilele de 18 şi 19 mai 2001. Într-o scurtă notă, Gheorghe Prini, directorul Editurii „Ştiinţa", subliniază că prezenta culegere reprezintă „un sincer şi profund omagiu adus Profesorului Eugeniu Coşeriu, inclusiv prin opţiunea de se a fi preluat ca titlu al cărţii definiţia (premonitorie în 1981) prin care lingvistul japonez Takashi Kamei îl situa pe Coşeriu în ierarhia domeniului: „[...] un lingvist pentru secolul XXI". Răspunsul Profesorului la acest elogiu se înscrie în codul etic al omului de ştiinţă, al creatorului, în general: „Bine, eu cred altfel, n-am mai putea lucra, dacă n-am fi siguri că acesta este nu un criteriu raţional, ci un criteriu normativ şi un criteriu etic în munca ştiinţifică"[1]. Aşezată înaintea secţiunilor delimitate pe domenii, lucrarea *Eugeniu Coşeriu, drumurile vieţii şi ale afirmării* constituie un periplu biografic în care Gheorghe Popa prezintă cele cinci perioade importante din viaţa Profesorului, trepte ale deschiderii spre universalitate, fiecare legată de un alt spaţiu: Bălţi (Mihăileni) în Basarabia, Iaşi, Italia (Roma–Padova–Milano), Uruguay (Montevideo), Germania (Tübingen)[2].

Volumul are cinci părţi: *Repere şi rezonanţe coşeriene*, *Lingvistică generală. Istoria limbii*, *Lexicologie. Semantică*, *Fonetică. Gramatică*, *Poetică*, fiecare marcată prin câte un moto din opera lui Coşeriu. Considerată în ansamblu, aria tematică a volumului este foarte cuprinzătoare, metodele variază de la abordările clasice la cele mai recente, zona de investigaţie a problemelor limbii, literaturii şi culturii se extinde între nivelul general al teoretizării şi cel particular, al aplicării practice.

Prima secţiune a cărţii, *Repere şi rezonanţe coşeriene*, cuprinde lucrări care comentează sau valorifică doctrina lingvistică a maestrului (Veronica Păcuraru, *Conceptul coşerian al „dezambiguizării" din perspectivă didactică*, Svetlana Stanţieru, *Interpretarea neologizării prin prisma conceptului coşerian de inovaţie*), precum şi lucrări care pun în lumină latura de scriitor (Alina Ciobanu-Tofan, *Eugeniu Coşeriu la vârsta „Crenguţei"*) şi pe cea de mentor (Anatol Ciobanu, *Unele aspecte teoretico-didactice ale doctrinei prof. Eugeniu Coşeriu*) a personalităţii lui Eugen Coşeriu. În prima categorie se situează şi articolul Eugeniei Bojoga, *Valorizarea lexematicii în două contexte diferite: fosta U.R.S.S. şi Spania*, care sintetizează concepţia lui Coşeriu despre structurarea desemnării la nivelul limbii. Această concepţie a creat o nouă disciplină, semantica structurală

[1] Din fragmentul de interviu apărut în revista „Semn", nr. 3/1998, publicat în acest volum după nota din partea Editurii „Ştiinţa", semnată de Gh. Prini.

[2] O altă periodizare, în funcţie de preocupări şi de tipul de lucrări publicate, se întâlneşte în vol. *Lingvistica integrală*. Interviu cu Eugeniu Coşeriu, realizat de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996.

(lexematica), singura teorie din semantica actuală care are ca obiect de studiu semnificatul lexical şi relaţiile între semnificaţii unei limbi. Partea a doua se referă la rezonanţa lexematicii în spaţiul sovietic şi în Spania, unde această ramură a semanticii se constituie în fundament teoretic şi metodologic pentru descrierea lexicului. Lingvistica rusă a remarcat, pe de o parte, noutăţile pe care le aduce teoria lui Coşeriu în semantică şi, pe de altă parte, a adoptat distincţiile coşeriene şi conceptele fundamentale ale lexematicii (solidaritate lexicală, structuri sintagmatice – afinitatea, selecţia, implicaţia etc.), cu o serie de nuanţări. Lexematica a avut un ecou puternic în Spania, unde Gr. Salvador organizează mai multe centre ştiinţifice, cunoscute sub denumirea de Şcoala spaniolă de lexematică. Impactul intens al lexematicii în lingvistica spaniolă se observă în două direcţii. Una este dezvoltarea laturii descriptive, cealaltă, dezvoltarea laturii aplicative, prin teze de doctorat care analizează câmpul semantic al „vârstei", al „valorizării intelectuale", al „vorbirii" (a se vedea în acest sens bibliografia articolului).

În articolul *Eugeniu Coşeriu, fondator al lingvisticii ca ştiinţă a culturii*, Mircea Borcilă demonstrează că opera lui Coşeriu îndeplineşte ea însăşi obiectivul pe care lingvistul îl propunea în 1981, anume construirea unei viziuni coerente, prin care lingvistica să se impună ca ştiinţă a culturii. Autorul îşi susţine afirmaţia prin următoarele cinci argumente, prezentate succint la începutul articolului şi comentate pe larg ulterior: „(1) Opera coşeriană furnizează, pentru prima oară, **fundamentul** şi/sau **statutul epistemologic** legitim al lingvisticii între disciplinele umane; (2) pe acest fundament, savantul de la Tübingen elaborează un program integral de (re)construcţie conceptuală a lingvisticii, pornind de la o «**răsturnare radicală a perspectivei**» investigaţionale în această disciplină; (3) punctul arhimedic al noii lingvistici «integrale» este reprezentat de **redefinirea sistematică a obiectului** acestei discipline ca «funcţie semnificativă» şi/sau «competenţă lingvistică»; (4) în spaţiul deschis de noul obiect de studiu, abordarea integrală certifică, pentru prima oară, cele trei **obiective** şi/sau **domenii fundamentale de investigaţie** ale ştiinţei lingvistice; (5) în interiorul acestor trei obiective/domenii, Eugeniu Coşeriu îşi înscrie contribuţiile de importanţă hotărâtoare la soluţionarea unor zone problematice cruciale ale disciplinei astfel reîntemeiate" (p. 31). Este de reţinut, din acelaşi articol, informaţia că Centrul de Studii Integraliste de la Cluj şi-a propus reunirea principalelor contribuţii coşeriene într-un *Dicţionar de concepte fundamentale ale lingvisticii integrale*.

Alte două articole iau în discuţie sistemul lingvistic conceput de Eugen Coşeriu, integralismul. În *Integralism vs generativism (schiţă a unei confruntări)*, Dina Vâlcu realizează o confruntare între lingvistica integrală coşeriană şi generativismul chomskyan, printr-o analiză comparativă, structurată pe ideea că acestea reprezintă două sisteme opuse, „conturând, prin fundamentele lor teoretice şi principiile întemeietoare, perspective divergente cu privire la spiritualitatea umană, la perceperea şi înţelegerea lumii, prin limbaj, de către om" (p. 57). Concluziile analizei conduc la observaţia că raportul dintre cele două curente este „de asimilare a modului de investigare generativist de către direcţia integralistă" (p. 62). În *Sensul polemic al integralismului*, Cornel Vâlcu realizează o necesară situare a integralismului în panorama lingvisticii contemporane, în relaţie cu structuralismul, generativismul, pragmatica. Ideea este că, acceptând ca esenţă a limbajului funcţia semnificativă şi deschizând discuţia asupra limbajului prin atitudinea de „a spune lucrurile aşa cum sunt", integralismul vine cu o schimbare de optică asupra problemelor, orientată de cele mai multe ori în sens invers decât celelalte curente lingvistice. Prin aceasta, faţă de lingvistica contemporană, lingvistica integrală se autodefineşte de pe o poziţie constructiv-polemică, pe care autorul o sintetizează astfel: „Structuralismul dinamic ar permite studierea faptelor structurale, la nivel idiomatic; un generativism care ar recunoaşte întâietatea fenomenologică a semnificaţiei asupra designaţiei ar putea aborda nivelul elocuţional; iar acea parte a pragmaticii care ar studia relaţia dintre semantică, utilizatori şi situaţiile empirice de vorbire, dar în sensul invers celui azi acceptat (i. e.: descriind utilizarea situaţiei şi a protagoniştilor în configurarea semanticii *interne* actului lingvistic), ar putea constitui o parte a lingvisticii textului" (p. 55).

Şi în celelalte secţiuni există o serie de lucrări care fac referire la teoria lui Coşeriu sau care sunt structurate pe un concept sau pe o idee coşeriană, precum *Discursul repetat în domeniul păstoritului*, de Alina Bojoga-Celac, *Unele tendinţe noi în pronunţarea sunetelor oclusive în engleză şi română*, de Nicanor Babâră, Elena Beţ, Larisa Usatâi, *Creativitatea poetică din perspectiva hermeneuticii şi a lingvisticii textului*, de Lucia Cifor. În aceeaşi serie se înscrie şi articolul *Aspecte*

ale bilingvismului în Republica Moldova, în care Teodor Cotelnic discută câteva aspecte ale bilingvismului şi implicaţiile sale sociale, politice şi psihice în Moldova basarabeană. Starea de lucruri spre care se tinde este *semilingvismul* (conceptul aparţine lingvistului estonian Mati Hunt), adică „incapacitatea individului de a-şi exprima gândurile" (p. 21). O analiză a limbii, coroborată cu rezultatele cercetărilor psihologice, a scos la iveală realităţi foarte dificil de depăşit pentru vorbitor, care apar încă din perioada copilăriei. Tendinţa de impunere forţată a „bilingvismului unilateral", orientat spre limba rusă, generează probleme şi incorectitudini insurmontabile de exprimare, finalizate cu „destrămarea legăturii dintre limbă şi gândire, cu încălcarea continuităţii în dezvoltarea psihică şi intelectuală a copilului" (p. 73). Ca îndemn la o reacţie necesară în faţa unei astfel de stări de lucruri, Teodor Cotelnic invocă atitudinea unei autorităţi precum Eugeniu Coşeriu: „A fi tolerant, repet, nu înseamnă a accepta pasiv intoleranţa lingvistică a altora şi nu înseamnă a se supune în mod servil imperialismului şi colonialismului lingvistic. Aceasta n-ar mai fi toleranţă, ci masochism lingvistic"[3].

În *Limba română – o limbă romanică balcanică. Origine şi dezvoltare*, Wolf Dietrich discută statutul limbii române de limbă romanică aparţinând „uniunii lingvistice balcanice". Teza sa se bazează pe următoarele argumente: situaţia geografică a dialectelor, paralelismele între română şi albaneză, paralelismele între română şi greaca bizantină din epoca paleoslavă. Lingvistul german aduce o modificare de viziune cu privire la teritoriul de formare a limbii române, afirmând că romanizarea a generat în Peninsula Balcanică două nuclee paralele protoromâne, cu legături între ele. Unul este cel de la nordul Dunării (dialectul dacoromân de astăzi), celălalt s-a aflat între Dunăre şi Albania actuală. Ultimul este punctul din care s-au desprins dialectele istroromân, aromân, meglenoromân şi un grup de „vorbitori dialectali", care s-a deplasat în nordul Dunării, „consolidând şi întărind astfel grupurile de vorbitori rămaşi în Transilvania şi în Munţii Carpaţi" (p. 76). Un alt argument prin care autorul susţine apartenenţa românei la „uniunea balcanică" este acela că latina de la baza limbii române diferă, prin lipsa de germanisme, de cea de la baza limbilor romanice apusene, dar are elemente asemănătoare sardei şi dialectelor italiene meridionale. Această stare de lucruri se datorează influenţei limbii greceşti. În afirmaţia sa, Dietrich se bazează pe o serie de fapte lexicale şi pe descoperirea a nouă fapte gramaticale provenind din greaca κοινέ şi bizantină, comune românei, albanezei, bulgarei.

Articolul lui Victor V. Grecu, *Unitatea limbii române – factor al fortificării conştiinţei unităţii naţionale şi al unificării politice*, demonstrează, prin numeroase exemple extrase din scrierile secolului al XIX-lea[4] (dar şi din momente anterioare, precum operele cronicarilor, ale lui Cantemir, *Supplex Libellus Valachorum*), că dezideratul politic al unirii românilor a fost susţinut continuu prin conştiinţa că vorbesc aceeaşi limbă, indiferent de variaţiile dialectale. Autorul pledează pentru ideea că, devenind limba un argument (de ordin cultural) al unirii, intelectualii români au înţeles importanţa efortului de a unifica dialectele literare, de a crea o limbă literară comună şi de a o cultiva. Acest scop este exprimat atât în operele individuale, cât şi în publicaţiile periodice şi a fost dezbătut în toate societăţile literare şi culturale de atunci. Prin numeroase citate din scrieri şi publicaţii, autorul insistă asupra faptului că această luptă în planul culturii a fost reală şi sugerează că nu avem dreptul să ignorăm eforturile colosale ale predecesorilor, căci acesta este un fundament fără de care este de neconceput să venim în întâmpinarea integrării europene. Deşi articolul nu face referire la teoriile coşeriene, se poate observa că două dintre ideile pe care este construit şi care au preocupat spiritele şi în alte timpuri sunt sintetizate şi de Coşeriu, în maniera cunoscută. Prima se referă la relaţia dintre fiinţa umană şi poziţia sa în raport cu forma de existenţă care este cultura: „Deci, dacă vrem să fim civilizaţi şi culţi, trebuie să înţelegem că fiecare activitate, tot ceea ce facem îşi are o normă internă, pe care trebuie să o respectăm. Această normă internă este o normă nu impusă, ci este o obligaţie în sensul vechi latinesc al cuvântului *obligatio*, care înseamnă «o normă acceptată în mod liber», ceea ce

[3] Eugeniu Coşeriu, *Alteritate, toleranţă şi masochism (Dialog cu un elev despre politica şi etica lingvistică)*, în „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară", Chişinău, 1997, nr. 3, p. 87.

[4] Este vorba despre operele lui I. Heliade-Rădulescu, T. Cipariu, G. Barit, I. Mureşanu, P. V. Săulescu, C. Boerescu, Al. Papiu-Ilarian, V. A. Urechia, M. Boiagi ş. a.

în română s-ar putea spune: *e un legământ*"[5]. Cealaltă idee se referă la statutul unei limbi, în speţă limba română, între celelalte limbi şi în relaţie cu universul: „Lumea pe care a ordonat-o limba română este lumea pe care comunitatea română o oferă ca model universal de lume tuturor celorlalte comunităţi actuale şi viitoare"[6].

Interpretatio romana *în tratatele retorice şi filosofice ciceroniene*, de Lucian Jitaru – dintre articolele care nu fac referire la teoriile coşeriene –, este o analiză a inovaţiilor lui Cicero în arta retorică. Autorul susţine ideea că operele lui Cicero nu sunt compilaţii ale celor greceşti, ci interpretări, adică ceea ce Pierre Grimal numeşte *interpretatio romana*, filtrarea culturii greceşti prin sistemul roman. Sunt amintite şi concepţiile lui Cicero asupra traducerii de texte, expuse în prefaţa lucrării *De optimo genere oratorum*: „În opinia sa, în traducere e necesară redarea gândului (esenţei), nu a cuvintelor (formei) în echivalenţă cu suportul conceptual al limbii în care se traduce (idem, 14, 23). Reflecţia sa *copia enim rerum verborum copiam gignit* (*De oratore* III, 125) («abundenţa fondului/conţinutului duce la bogăţia formei/expresiei») este actuală şi astăzi (cf. Cato cel Bătrân: *rem tene, verba sequentur* «stăpâneşte subiectul, cuvintele vor urma de la sine»)" (p. 127). Observaţia este importantă pentru teoria traducerii sau pentru o istorie a teoriei traducerii şi remarcăm că o asemenea viziune, axată mai mult pe intuiţie, se înscrie în observaţia lui Coşeriu despre acest nivel al traducerii: „Fundándose sólo en su intuición, los buenos traductores plantean correctamente, aunque en forma implícita, los problemas teóricos de sus actividad y, sobre todo, los resuelven correctamente en sus aspectos prácticos"[7].

Articolul *Culture-specific information ordering in discourse*, de Valentina Şmatova, dezvoltă ideea că, cercetând modul în care este ordonată informaţia în discurs, pe de o parte se pot defini diferite tipuri de text ale discursului social, iar pe de altă parte se pot studia varii faţete ale raportului dintre ordonarea informaţiei în discurs şi specificul cultural al unui popor. Observaţiile de ordin teoretic devin reper pentru situaţii (oficiale, cotidiene) ale realităţii din Moldova. Astfel, pentru implicaţiile inclusiv sociale pe care le poate avea acest aspect este relevantă situaţia observată cu surprindere de Liza Heilbronn, oficialitate care analizează cererile pentru granturile din Moldova. Conform observaţiilor sale, arată Şmatova, proiectele prezentate de moldoveni sunt abstracte şi generale, *especially at the beginning of the project while Americans always start with specifics* („în special la începutul proiectului, pe când americanii încep întotdeauna cu ceea ce este esenţial") (p. 142). Concluziile articolului vizează mai ales categoria studenţilor şi insistă asupra ideii că discursul (deducem în limba maternă, dar mai ales într-o limbă străină) îşi atinge scopul dacă subiectul ştie să manipuleze informaţia[8] şi dacă are în vedere şi mai ales cunoaşte raportul discurs–specific cultural.

Mioara Săcrieru-Dragomir

Dicţionarul toponimic al României. Oltenia (DTRO), sub redacţia prof. univ. dr. Gheorghe Bolocan, Craiova, Editura Universitaria: vol. I, 1993, 414 p.; vol. II, 1995, 428 p.; vol. III, 2002, 284 p.

Au apărut deja primele trei volume din seria *Dicţionarului toponimic* referitoare la provincia istorică Oltenia, lucrare de referinţă în cercetarea de profil actuală, la realizarea căreia este angrenat un colectiv mai amplu de cercetători şi cadre didactice universitare şi care are la bază o bibliografie impresionantă, cuprinzând lucrări fundamentale din domeniul istoric, geografic şi lingvistic. Cu un

[5] Eugeniu Coşeriu, *Deontologia culturii*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII, 1992–1993, A, p. 174.

[6] Idem, *Unitate lingvistică – Unitate naţională*, în *rev. cit.*, p. 184.

[7] Idem, *Lo erróneo y lo acertado en la teoría de la traducción*, în vol. *El hombre y su lenguaje*, Madrid, Editorial Gredos, 1991, p. 216.

[8] „To add, to remove, to paraphrase, to structure and restructure, to adjust to different text-types" („să adauge, să elimine, să parafrazeze, să structureze şi să restructureze, să adapteze la diferite tipuri de text") (p. 143).

bogat material excerptat din surse istorice, geografice şi administrative, adunat, însă, şi prin anchete indirecte, volumele deja apărute (literele A–Î) cuprind o listă impresionantă de denumiri actuale sau istorice. În felul acesta, DTRO îmbină, mai mult decât a realizat *Dicţionarul toponimic al Banatului*, perspectiva diacronică cu cea sincronică, materialul documentar extrem de bogat fiind verificat, în măsura posibilităţilor, cu nomenclatura actuală de denumiri, majore sau minore, de pe întregul teritoriu cercetat.

După afirmaţia coordonatorului seriei, regretatul profesor Gheorghe Bolocan, DTRO (publicat de Institutul de Lingvistică Bucureşti şi Laboratorul de Cercetări Onomastice de la Facultatea de Litere a Universităţii din Craiova) este o lucrare cu un pronunţat caracter istoric. Denumirile sunt prezentate din trei puncte de vedere: istoric, geografic şi administrativ, toate aceste perspective, legate organic între ele, fiind la fel de importante pentru destinul unui toponim. În studiul introductiv, Gh. Bolocan prezintă tipurile de articole din dicţionar şi structura acestora, analizând şi o serie de probleme fundamentale ale cercetării toponimiei, precum relaţia dintre nume şi obiect, relaţiile dintre lexicul comun şi sistemul toponimic sau dintre antroponime şi sistemul toponimic, ca şi relaţiile dintre toponime. Sunt luate în discuţie principiile de transcriere în alfabet latin a denumirilor scrise în alfabet chirilic. Menţionăm că materialul este extras din documente originale şi este prezentat în forma exactă din documente.

DTRO cuprinde denumiri de mai multe tipuri: a) atestate numai în momentul actual prin anchete de teren; b) existente şi astăzi, dar cu atestări mai vechi; c) atestate numai în surse istorice, geografice sau administrative. Structura unui articol este complexă, luând în considerare toate aspectele importante legate de înţelegerea, definirea şi istoria unui nume. Astfel, sunt acoperite secţiunile: cuvântul-titlu, definirea obiectului denotat, localizarea obiectului denotat, atestări, comentarii (la articolele-matcă), indicaţii etimologice.

Vom încerca, în rândurile următoare, o evaluare a lucrării în discuţie dintr-o perspectivă strict toponimică, perspectivă ce implică cercetarea individualizată a fiecărui toponim, adică a fiecărui nume care trimite la un obiect geografic individualizat.

Remarcăm, în primul rând, că se recurge la definirea **obiectului** denotat, însă, într-un dicţionar care nu vrea să fie doar geografic, este mai adecvată o definiţie lexicografică, în acest caz o definiţie care nu circumscrie numai obiectul geografic, nici numai numele, ci relaţia dintre nume şi obiect. În acest sens, o localizare a obiectului doar în funcţie de cea mai mică unitate administrativă, satul sau comuna, este şi ea ratată. De fapt, DTRO nu urmăreşte să individualizeze cu acurateţe fiecare relaţie de denominare, adică fiecare relaţie dintre un anumit nume şi un anumit referent geografic.

Cu toate acestea, autorul studiului introductiv analizează problema „transferului de nume" de la un obiect la altul, un substitut mai puţin exact pentru fenomenul de polarizare (aşa cum este definit de Dragoş Moldovanu*), intuindu-i importanţa şi încercând să stabilească criterii pentru determinarea punctului de plecare în acest proces. Unele articole, definite de autor ca făcând parte din tipul de articole ce cuprind o singură denumire pentru mai multe obiecte, aplică criteriile stabilite, dar acest lucru nu se realizează pentru întregul material, ci numai în situaţia în care aceeaşi denumire este dată, pe raza aceleiaşi comune sau a aceluiaşi sat, la obiecte diferite. Dacă, însă, aceeaşi denumire sau numai un element al denumirii este folosit pentru mai multe obiecte, localizate într-o arie mai extinsă decât comuna, de regulă chiar în întreaga regiune cercetată, materialul este tratat în articole-matcă, pentru evitarea unei abordări atomiste, în viziunea autorului. Însă tratarea în acelaşi articol a denumirilor omonime pentru obiecte geografice diferite, denumiri care nu au o legătură genetică, se dovedeşte a fi fără nici un fundament logic, istoric, geografic sau lexicografic. În realitate, DTRO „topeşte" nediscriminatoriu, în articolele-matcă, toponimele neatestate documentar, acesta fiind de fapt criteriul de distribuire a materialului în tipuri diferite de articole, şi nu dorinţa declarată de a evita o atomizare a prezentării toponimiei. Aşadar, se face, aparent, o discriminare pe criteriul importanţei numelui, luându-se, însă, în esenţă, drept bază criteriul aleatoriu al atestării documentare.

* Cf. Dragoş Moldovanu, *Principii ale lexicografiei toponimice*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXIII, 1972, p. 76.

Astfel, la articolul-matcă *Faţa*[1] (deal, drum, izvor, păşune, pădure) sunt incluse toponime din diverse sate, comune, judeţe chiar. Urmează, apoi, articolele normale *Faţa*[2→24], cuprinzând părţi de sat, atestate doar prin anchete (acestea nu au fost vărsate în articolul-matcă datorită importanţei geografice a obiectelor denumite), sau sate, atestate documentar. În acelaşi spirit, la articolul-matcă *Fagul* + determinant apare ~ *Înfierat*, toponim din satul Veleşti–Dolj, dar găsim şi un articol separat pentru aceeaşi denumire, *Fagu Înfierat* loc., s. c. Glăvile şi s. Foteşti, c. Ioneşti–Vâlcea, pentru că numele este atestat documentar (nu se respectă nici măcar principiile articolului de tip 1 – o denumire pentru mai multe obiecte în cadrul aceleiaşi comune, articolul respectiv fiind, de fapt, tot un articol-matcă cu un regim special, de vreme ce este rupt din alt articol-matcă).

Consideraţiile lexicografice ne conduc – şi i-au condus, de altfel, şi pe autorii *Dicţionarului toponimic al Olteniei* – la tratarea împreună a denumirilor apărute prin „transfer de nume", însă aceleaşi consideraţii ne împiedică să aplicăm acelaşi tratament denumirilor care nu au o legătură genetică între ele. Pe de altă parte, aplicarea cu consecvenţă a acestui principiu ar impune tratarea în cadrul aceluiaşi articol şi a denumirilor care pleacă de la un toponim primar, însoţit de un entopic sau de un determinant. DTRO nu aplică consecvent principiul în discuţie, fapt care provoacă probleme atât în prelucrarea materialului toponimic, cât şi în utilizarea sa de către cititor.

Astfel, tratarea dispersată a elementelor unui câmp toponimic sau, după expresia autorului însuşi, a denumirilor provenite prin transfer de nume, conduce la goluri de informaţie, greu de gestionat şi, implicit, de suplinit. De exemplu, în ceea ce priveşte articolul *Faţa Glodului* (localitate, oraş Brezoi–Vâlcea, cu etimologia *faţă* + *determinant toponimic*), putem găsi acest determinant toponimic s. v. *Glodu*[4] (deal, oraş Brezoi–Vâlcea). Într-adevăr, entopicul *faţă* poate intra în combinaţie, în primul rând, cu un oronim, ceea ce se confirmă, *Glodu*[4] desemnând un deal. Însă la articolul *Faţa Gorganului* (localitate, oraş Balş–Olt, cu etimologia *faţă* + *determinant toponimic*) nu am reuşit să descoperim, în cadrul *Dicţionarului*, prin cercetări proprii suplimentare, menite să suplinească lipsa unei perspective toponimice unitare a autorilor DTRO, nici un **toponim** *Gorganul*, care să sprijine supoziţia de la secţiunea de etimologie a articolului *Faţa Gorganului*. Putem doar presupune, iarăşi prin eforturi de cercetare suplimentară, utilizând materialul oferit de DTRO, că toponimul *Gorgănaş* (din articolul omonim), care denumeşte un cartier al oraşului Balş şi un sat din acelaşi oraş, ar putea avea legătură cu accl **determinant toponimic** presupus în articolul *Faţa Gorganului*.

Deşi Gh. Bolocan afirmă că, în ierarhizarea secţiunilor unui articol, se are în vedere punctul de plecare în transferul de nume, exemple suficiente vin să infirme aplicarea cu consecvenţă a acestui principiu. Astfel, s. v. *Bărcoasa*[1] „1. Vâlcea, sat Ciorari–Gorj. 2. Pădure, sat Ciorari–Gorj. Etim. 1 < adj. *bărcos*. 2 < top. 1", se observă respectarea acestui principiu: în secţiunea 1 apare toponimul de la care s-a plecat în transferul de nume (observaţia noastră are în vedere numai consecvenţa aplicării propriului criteriu de ierarhizare a denumirilor omonime, şi nu corectitudinea ierarhizării stabilite de autori pentru fiecare caz în parte); însă s. v. *Bărcoasa*[2] „1. Pădure, sat Mănăileşti, com. Frânceşti–Vâlcea. 2. Moşie, sat Mănăileşti–Vâlcea. 3. Vale, sat Mănăileşti–Vâlcea. Etim. 3. v. *Bărcoasa*[1] (1); (1, 2) < top. 3", nu se mai respectă acest principiu: polarizatorul este tratat abia în secţiunea 3 a articolului.

Acelaşi lucru se observă şi s. v. *Bărica*[2] „1. Ogaş, s. c. Brabova–Dolj. 2. Mlaştină, s. c. Brabova–Dolj. Etim. 2. v. *Bărc*[1]; 1 < top. 2". Aşadar, din nou, polarizatorul nu se află pe locul 1 în cadrul articolului. În acest caz nu există măcar motivaţia că numele de sub 1 ar avea atestări mai vechi (ca la *Bărcoasa*[2]), pentru că nici *Bărica*[2] 1, nici 2 nu au atestări din documente.

Într-un fel, DTRO încearcă o structurare a numelor, însă cu lipsuri şi neclarităţi: poziţia fluctuantă a polarizatorului în cadrul structurii, neincluderea în aceasta din urmă a numelor compuse, ca şi tratarea în acelaşi articol a omonimelor. Acest ultim punct de vedere nu-şi poate găsi nici o justificare, istorică sau geografică, iar justificarea lingvistică nu poate fi decât toponimică, adică aplicarea unei categorii lingvistice [= nume] la o categorie geografică precis determinată şi circumscrisă (un deal individualizat, un pârâu individualizat etc.). Singura relaţie relevantă pentru toponim, care este şi definitorie în acelaşi timp, este cea dintre o denumire şi un obiect geografic, în speţă obiectul geografic individualizat prin acea denumire. Funcţia unui toponim este de individualizare, în esenţă, el desemnează obiectul unic, şi nu semnifică. Dacă şi funcţia de semnificare pare a fi implicată, aceasta se întâmplă pentru că, după cum

afirmă însuşi autorul citat, sistemul toponimic este, din punct de vedere genetic, un sistem secundar, având ca punct de plecare sistemul lexical sau sistemul antroponimic. Alăturarea denumirilor omonime în acelaşi articol, transformat, astfel, într-o listă de nume, nu are nici un fel de relevanţă, clasele toponimice neformându-se în acest fel.

În concluzie, ceea ce se oferă cititorului este o simplificare a realităţii toponimice şi o consemnare aproximativă a acesteia, pentru că nu se defineşte toponimul, ci cuvântul. Esenţa imperfecţiunilor DTRO constă în lipsa de perspectivă strict toponimică asupra materialului, lucrarea constituindu-se într-un dicţionar lingvistic, concentrat asupra listei de cuvinte, şi nu asupra definirii şi individualizării toponimelor. Pentru ca ea să devină un dicţionar toponimic propriu-zis, ar trebui modificate definiţia toponimului, care nu este totuna cu „definirea obiectului denotat" (DTRO), localizarea, care trebuie să fie strict individualizantă, etimologia, care trebuie să fie toponimică, şi nu lingvistică, precum şi gruparea numelor în articole. Inconsecvenţe există şi în stabilirea formei standard a cuvântului-titlu. Întâlnim, de exemplu, un articol având cuvântul-titlu *Eforia*, dar şi două articole *Eforie*, deşi toate cele trei toponime au atestări doar din anchetă. Apoi, articolul *Enoşeşti* stă alături de un altul cu forma *Enuşeşti*, deşi primul este atestat documentar şi cu forma celui de-al doilea. DTRO se consideră, de altfel, obligat să nu literarizeze forma numelor atestate exclusiv în documente, însă acest lucru se întâmplă (după cum s-a putut observa mai sus) şi în cazul unor nume atestate numai prin anchete de teren. Metoda nu este una coerentă nici în ceea ce priveşte definirea prin entopice, unele literare şi altele populare sau regionale, a numelui propriu: *Hoaga cu Râpa* „hoagă", *Hoagele* „hoagă", dar *Hoagele lui Mică* „ogaşe".

O clasificare a dicţionarelor de nume proprii de locuri în dicţionare geografice sau paralingvistice, lingvistice sau paratoponimice şi propriu-zis toponimice a fost făcută, deja, în 1972, de Dragoş Moldovanu în studiul citat *supra* (vezi p. 225, nota). DTRO adoptă o perspectivă lingvistică de prezentare a toponimiei sub forma listei alfabetice de nume, deşi încearcă să aplice şi o perspectivă incipient toponimică, parţial, însă, şi într-o manieră nerelevantă, pentru că ideea nu este dusă până la consecinţele sale cele mai importante. Găsim trei tipuri de articole în *Dicţionar*, tipuri care, de fapt, nu sunt stabilite după criterii clare, considerentele de natură formală amestecându-se cu cele de natură geografică, fără o concepţie prea clară asupra relaţiei nume–obiect geografic.

Cu toate imperfecţiunile relevate aici, materialul toponimic cuprins în acest dicţionar este extrem de important pentru cercetarea toponimică, publicarea întregii serii din DTRO reprezentând, fără îndoială, un moment de referinţă pentru lingvistica românească, în general.

Vlad Cojocaru

La géolinguistique en Amérique latine, „Géolinguistique", hors série n° 2, Centre de Dialectologie, Université Stendhal – Grenoble 3, 2001–2002, 276 p.

Inaugurată prin *Le parler de l'île de Corvo – Açores* de João Saramango[1], seria paralelă a revistei „Géolinguistique" (publicaţie a Centrului de Dialectologie de pe lângă Universitatea Stendhal – Grenoble 3) continuă cu numărul special 2/2001–2002, consacrat subiectului *La géolinguistique en Amérique latine* şi subsumat programului, explicit formulat încă din primul număr, de a face cunoscute cercetările de geolingvistică[2] încheiate sau în curs de desfăşurare şi orice demers metodologic original în acest domeniu. Justificând iniţiativa Centrului de Dialectologie pe care îl conduce prin amploarea considerabilă atinsă de promovarea geolingvisticii în această arie mai recentă a României – activitate de cercetare care rămâne prea puţin cunoscută specialiştilor

[1] Hors série n° 1, Centre de Dialectologie, Université Stendhal – Grenoble 3, INIC Centro de linguística da Universidade de Lisboa, 1992.

[2] Termen mai putin frecvent în literatura de specialitate românească, sinonim cu *geografie lingvistică*, *lingvistică geografică* sau *lingvistică spaţială*.

europeni –, Michel Contini semnalează în *Cuvântul înainte* profilul cărţii, care propune o perspectivă cronologică şi sintetică asupra preocupărilor de geolingvistică în America Latină. Astfel, volumul reuneşte contribuţiile unor specialişti de la universităţi şi institute de cercetare din America Latină, dar şi din Europa, fiecare prezentând situaţia lingvisticii spaţiale în ţările latinoamericane luate separat sau grupate după criterii geografice şi de genealogie lingvistică, aşa cum rezultă din tabla de materii: *La géolinguistique hispanique aux Caraïbes* (María Vaquero de Ramírez), *La géolinguistique au Chili* (Claudio Wagner), *Regards sur les études dialectologiques en Colombie* (José Joaquín Montes Giraldo), *Variation phono-dialectologique dans le parler rural de Cuba* (Lourdes E. Montero Bernal), *Les travaux de l'**Atlas Lingüístico Nacional del Ecuador (ALGR)*** (Antonio Quilis, Celia Casado-Fresnillo), *L'**Atlas Lingüístico Guaraní-Románico*** (Harald Thun), ***Atlas Linguistique du Mexique*** (Juan M. Lope Blanch), *L'espace dans une perspective socio-géographique. L'espagnol du Pérou* (Rocío Caravedo), *L'**Atlas Linguistique, Diatopique et Diastratique de l'Uruguay (ADDU)*** (Harald Thun), *Les travaux de l'**Atlas Lingüístico de Hispanoamérica*** (Antonio Quilis), *La dialectologie au Brésil. Aperçu historique et bilan actuel* (Suzana Alice Marcelino Cardoso), *Variation géographique du français dans l'est du Canada. Présentation des principales enquêtes réalisées et aperçu des recherches actuelles* (Claude Verreault).

Prin aceasta, cartea ia forma unei sume de dări de seamă cu privire la etapele parcurse de geografia lingvistică latinoamericană, punctate de lucrările fundamentale apărute şi de numele cercetătorilor mai importanţi şi completate prin bibliografii substanţiale (care cuprind lucrări circumscrise cadrului geolingvistic respectiv) şi prin mostre de hărţi de diverse tipuri (de la hărţi ale punctelor de anchetă la hărţi fonetice, morfo-sintactice, lexicale şi chiar sociolingvistice). Autorii ne oferă astfel o panoramă a atitudinilor de cercetare, care se dovedesc a fi foarte diverse de la o ţară la alta şi de la un dialectolog la altul, după cum diferite sunt şi modalităţile de abordare a problemelor pe care le ridică în faţa lingviştilor varietatea areală şi unitatea profundă a idiomurilor latinoamericane (unitate dată de apartenenţa la una dintre ariile hispanofonă, lusofonă sau francofonă)[3].

Din lista teritoriilor vizate lipseşte, din motive obiective (decesul autorului înainte de finalizarea textului), Argentina, în schimb *La géolinguistique en Amérique latine* înglobează şi situaţia geolingvistică a spaţiului canadian francofon, ca rezultat al unei viziuni mai largi a editorilor asupra a ceea ce se numeşte îndeobşte America Latină.

Dacă ar fi să ne referim, într-o primă fază, numai la interesul documentar pe care îl prezintă volumul, nu putem omite să menţionăm importanţa iniţiativei Centrului de Dialectologie din Grenoble, care pune la dispoziţia celor interesaţi informaţii complete asupra coordonatelor geosociolingvistice ale ariei latinoamericane, aşa cum au fost ele reflectate în literatura de specialitate. Această idee, de a puncta stadiul cercetărilor de geografie lingvistică într-un teritoriu anume şi la un moment dat, nu este un fapt singular, ci se plasează pe linia unei tradiţii, în care *La dialectologie* a lui Sever Pop[4] constituie un moment de vârf, iar *Comportement de recherche en dialectologie française* a lui Gaston Tuaillon[5] şi, mai aproape de zilele noastre, documentele publicate de Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani, *Atlanti regionali: aspetti metodologici, linguistici e etnografici*[6] şi *Atlanti linguistici italiani e romanzi. Esperienze a confronto*[7], reprezintă evenimente notabile[8].

---

[3] Volumul ar putea fi considerat o bună ilustrare a observaţiei lui Gaston Tuaillon (*Comportement de recherche en dialectologie française*, Paris, CNRS, 1976, p. 103), care arată că puţine domenii ale lingvisticii se caracterizează printr-o asemenea diversitate de reflecţii teoretice şi metode de cercetare precum dialectologia.

[4] Partea I, *Dialectologie romane*, Duculot, Gembloux, 1948.

[5] Ed. cit. (nota 3).

[6] Atti del Convegno del Centro di Studio per la Dialectologia italiana (Palermo, 7–11 ottobre 1985), Pisa, Pacini, 1989.

[7] Atti del Congresso Internazionale (Palermo, 3–7 ottobre 1990), a cura di Giovanni Ruffino, Palermo, 1992.

[8] Volume tematice la care se adaugă, pentru domeniul lingvistic românesc, o serie de articole ale unor lingvişti precum Al. Rosetti (*La contribution des linguistes roumains à la géographie*

În altă ordine de idei, oprindu-ne de data aceasta la interesul metodologic al acestor contribuţii, dacă – aşa cum rezultă din ansamblul volumului – lucrările latinoamericane de geolingvistică depăşesc de cele mai multe ori dimensiunea diatopică şi îşi fac un domeniu privilegiat din informaţiile furnizate de sociolingvistică, faptul se justifică prin situaţia particulară a continentului, caracterizat de mari migraţii interne (spre marile oraşe) şi de situaţii frecvente de bilingvism (limbă romanică–limbi indigene). Să nu uităm, de altfel, că Eugen Coşeriu semnala încă din 1958 necesitatea ca dialectologia din America să acorde „o atenţie specială nivelurilor socioculturale"[9], ca una dintre cele mai importante dintre exigenţele cărora aceasta trebuie să le răspundă.

Cel mai ilustrativ din perspectiva valorificării coordonatelor sociolingvistice se dovedeşte a fi *Atlasul lingvistic, diatopic şi diastratic al Uruguayului (ADDU)*, prezentat aici de profesorul Harald Thun[10] de la Christian-Albrechts Universität zu Kiel, Germania. Adept al unei geolingvistici pluridimensionale, profesorul german mizează, pe urmele magistrului său Eugen Coşeriu, pe importanţa reprezentării areale a variaţiilor identificate la diferite niveluri sociolingvistice. Dihotomiilor coşeriene date de diferenţele diatopice, diastratice şi diafazice[11] li se adaugă, în virtutea specificităţii teritoriului lingvistic avut în vedere, o serie de alte *variabile* sau, în terminologia agreată de autor, *dimensiuni* (căci Thun este de părere că termenul de „dimensiune", pe care îl găseşte mai cuprinzător decât pe cel de „variabilă", acoperă mai exact ideea de „relaţie opoziţională, binară în majoritatea cazurilor, a parametrilor care alcătuiesc opoziţia", p. 174), identificate în cadrul investigaţiei pentru ADDU, care „extinde ancheta tradiţională a suprafeţei la cea a spaţiului lingvistic" (p. 170).

Intervenţia profesorului german devine astfel spaţiul de manifestare a concepţiei acestuia în legătură cu necesitatea multiplicării perspectivelor, apreciată ca singura metodă în măsură să evidenţieze aspectele variaţionale ale unui teritoriu lingvistic precum cel uruguayan, considerat până nu de mult a fi unul omogen. Alături de variabilele *diatopică* (divizată de profesorul german în diatopică propriu-zisă şi diatopică cinetică), *diastratică* şi *diafazică*, care au deja un fundament solid în literatura de specialitate, Thun aduce în discuţie dimensiunile *diagenerațională*, *diasexuală*, *diareferenţială* şi *dialingvală*, în total opt parametri care, insistă autorul, trebuie să ghideze cercetarea geosociolingvistică în toate etapele ei[12].

Totuşi, raportate la teoria coşeriană, noile dimensiuni introduse de Thun (poate mai puţin cea dialingvală) ne apar ca fiind, în fapt, nişte opţiuni terminologice, rezultatul unei „defalcări" a variabilei diafazice, mult mai cuprinzătoare la Coşeriu, dacă avem în vedere că ea înglobează

---

linguistique, în „Atti del Convegno Internazionale sul tema: «Gli Atlanti linguistici: Problemi e resultati»", Roma, 1969, p. 93–97), Valeriu Rusu (*Où en est la dialectologie roumaine?*, în „Parole e metodi", 3, 1972, p. 1–7), Andrei Avram (*Où en sont les recherches dialectales en Roumanie?*, în „La ricerca dialettale", I, 1975, p. 61–71), Dumitru Loşonţi (*Gli atlanti linguistici romeni*, în „Bolletino dell'Atlante Linguistico Italiano", III Serie, Dispensa n. 5–6, 1981–1982, p. 45–59), Stelian Dumistrăcel, Marius Sala (*La géographie linguistique en Roumanie au commencement des années '90*, în „Atlanti linguistici italiani e romanzi. Esperienze a confronto", Palermo, 1992, p. 213–229).

[9] *Obiectul şi problemele dialectologiei* (comunicare susţinută la „Primul Congres Brazilian de Dialectologie şi Etnografie", Porto Alegre, 1958), în volumul Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, cu o prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, „Ştiinţa", 1994, p. 115.

[10] Autor, alături de Adolfo Elizaicín (de la Instituto de lingüístico de la Universidad de la República, Montevideo), al menţionatului atlas, cei doi fiind şi conducătorii echipelor de anchetă.

[11] Şi teoretizate în studiile *Obiectul şi problemele dialectologiei*, respectiv *Socio- şi etnolingvistica. Bazele şi sarcinile lor*; vezi, în *vol. cit.*, p. 91–128, respectiv p. 129–156.

[12] Vezi *infra*, schema.

„tipurile de modalitate expresivă în funcţie de tipurile de circumstanţe ale vorbirii (vorbitor – ascultător – temă/subiect al vorbirii – situaţie de vorbire [...])"[13]. Inovând – tot sub raport terminologic în primul rând – şi în domeniul „clasic" al variabilelor teoretizate de Coşeriu, profesorul german vorbeşte despre aspectul cinetic al dimensiunii diatopice, care explicitează variaţia lingvistică în funcţie de opoziţia grupuri topodinamice – grupuri topostatice (dimensiunea diatopică-cinetică acoperă opoziţia dintre grupurile „cu rezidenţă relativ stabilă în zona de anchetă" şi cele „mobile", p. 175). Cu adevărat novatoare însă este întreprinderea lui H. Thun în ceea ce priveşte teoretizarea şi aplicarea dimensiunii dialinguale, ilustrând contactul între limbi.

Dimensiune	*Parametru*
1. dialingual㠠	spaniolă – portugheză
2. diatopică	topostatic A – N
3. diatopică-cinetică	topostatic – topodinamic
4. diastratică	clasă „superioară" – clasă „inferioară"
5. diageneraţională	generaţia I – generaţia II
6. diasexuală	femei – bărbaţi
7. diafazică	lectură – răspunsuri – conversaţie
8. diareferenţială	limbă – „obiect" – metalimbă

Schema dimensiunilor cercetării geosociolingvistice (Thun, p. 175).

Toate aceste coordonate se regăsesc în investigaţiile pentru ADDU, cu excepţia dimensiunii diasexuale, la care s-a renunţat, spune autorul, din motive de ordin financiar. Cu toate că, mişcându-se între polul cenzurii extreme şi cel al libertăţii extreme, unităţile sinfazice îmbracă o multitudine de aspecte aduse în discuţie de E. Coşeriu[14], în cercetările de geolingvistică aplicată ele sunt surprinse în general în doar două ipostaze (una „familiară", ilustrată prin conversaţiile libere înregistrate pentru texte, şi una „semi-cenzurată", aşa cum apare ea în răspunsurile la întrebările chestionarului). ADDU multiplică însă aspectele cercetării diafazice, în sensul că ia în considerare *trei* componente, referitoare la comportamentul locutorilor investigaţi în situaţii de comunicare diferite: lectura unui text scris, răspunsul la întrebările chestionarului şi conversaţia dirijată sau liberă. Din acest punct de vedere, *NALR. Moldova şi Bucovina* se situează la acelaşi nivel, răspunzând exigenţelor unei cercetări moderne de dialectologie spaţială, prin aplicarea chestionarului, înregistrarea unor conversaţii în situaţia specială de comunicare pe care o reprezintă ancheta dialectală[15] şi lectura unor texte în faţa microfonului[16].

Aşadar, ideea unei geolingvistici pluridimensionale – care, pornind din Europa, s-a extins în cele mai îndepărtate teritorii, întorcându-se de unde a plecat mult îmbogăţită – îşi găseşte în aria latinoamericană un teren privilegiat, precum şi teoreticieni şi practicieni remarcabili, iar marele merit al acestui volum tematic este acela de a face accesibile cercetătorilor europeni efortul şi rezultatele colegilor „de breaslă" din lumea nouă.

Luminiţa Botoşineanu

[13] *Socio- şi etnolingvistica...*, vol. cit., p. 142.

[14] Vol. cit., p. 101, 142 şi *passim*.

[15] Vezi Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă şi Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iaşi, Editura Academiei Române, 1997, p. 46–55.

[16] Vezi *NALR. Moldova şi Bucovina. Texte dialectale*, culese de Stelian Dumistrăcel şi publicate de Doina Hreapcă şi Ion-Horia Bîrleanu, vol. I, partea a 2-a, Iaşi, Editura Academiei Române, 1995.

GENEVIÈVE BENDER-BERLAND, *La publicité radiophonique. Analyse linguistique de messages publicitaires français et allemands*, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 2000, 296 p.

Într-o perioadă în care publicitatea reprezintă o componentă esenţială a societăţii de consum, volumul semnat de Geneviève Bender-Berland ne oferă o analiză pertinentă a mesajelor publicitare radiofonice.

Dacă imaginea, care rămâne, conform statisticilor, cel mai important mijloc de difuzare a mesajelor de publicitate, a furnizat material pentru studii diverse (de semiologie, sociologie, psihologie), în schimb publicitatea radiofonică, deţinând (în Franţa) un procent de aproximativ 7% pe piaţa publicitară, a fost, practic, ignorată ca domeniu de investigaţie. Pentru Geneviève Bender-Berland însă, publicitatea radiofonică este mai interesantă, datorită prevalării mesajului verbal (fără a fi contestat aportul mijloacelor paralingvistice), faţă de mesajele publicitare televizate, în care prevalează imaginea, respectiv faţă de mesajele din presa scrisă, unde prevalente sunt imaginea şi punerea în pagină. Mesajul publicitar radiofonic se concretizează într-un text foarte scurt (de maxim o sută de cuvinte), punctat de elemente paralingvistice (muzică, zgomote), care trebuie să ofere, în aproximativ 30 de secunde, o informaţie menită să suscite interesul ascultătorului. În lucrarea pe care o recenzăm, denumirea de *mesaj* sau *spot publicitar* are în vedere ansamblul „produsului" emis (discurs verbal + anturaj nonlingvistic), fără a se face necesara distincţie între cei doi termeni: mesaj / text publicitar.

Analiza întreprinsă de Geneviève Bender-Berland se bazează pe două corpusuri (a căror transcriere poate fi consultată în anexa volumului) compuse din 110 mesaje publicitare în limba franceză (reprezentând 84 de mărci diferite), respectiv 91 de mesaje publicitare în limba germană (reprezentând 76 de mărci diferite).

Într-un capitol preliminar, sunt prezentate diverse aspecte sociolingvistice ale analizei. În tipul de mesaj investigat, elementele paralingvistice (vocea, muzica, zgomotele) furnizează indicaţii fundamentale. O atenţie specială este acordată suportului esenţial al textului, vocea, Geneviève Bender-Berland realizând un inventar al tipurilor de voci înregistrate în mesajele publicitare: voci ale unor personalităţi, voci ale unor realizatori de programe radiofonice, voci anonime (cu observaţia că în mesajele germane sunt preferate vocile bărbăteşti, în timp ce în cazul mesajelor în limba franceză poate fi constatat, în general, un echilibru între vocile feminine şi cele masculine). Textul publicitar radiofonic este de neconceput nu doar în absenţa vocii, ci şi în absenţa muzicii, care îndeplineşte atât funcţii ilustrative, cât şi funcţii de segmentare a mesajului. Pentru a crea o anumită ambianţă, autorii de mesaje publicitare apelează, deseori, şi la zgomote, utilizate, cel mai frecvent, cu funcţie ilustrativă (de exemplu, zgomotul produs de demarajul maşinii, în cazul reclamei la marca „Fiat" sau zgomotul strident produs de freza dentară în cazul reclamei la „Odol med 3").

În prima parte a lucrării, intitulată *Structurile prozodice ale mesajului publicitar*, sunt analizate formele de intonaţie, importanţa pauzei, valoarea specifică a accentului.

În cazul particular al publicităţii radiofonice, intonaţia reprezintă un element esenţial: reliefează anumite elemente şi vehiculează intenţia comunicativă a vorbitorului. Remarcabilă este evidenţierea rolului structural al intonaţiei (corespunzător punctuaţiei în textul scris). Când segmentarea unui text nu e realizată ferm prin mijloace nonlingvistice (muzică, schimbarea vocii), intonaţia, dublată sau nu de pauze, separă principalele părţi ale discursului: de exemplu, titlurile [große Serie ↑ wie Sie mehr Lust auf Liebe bekommen ↑ Mode in schwarz weiß ↑ fröhliche Punkte, freche Streifen (Bild der Frau), Überraschung von Opel ↑ der Kadett der 90er Jahre heißt Astra (Autobild)] sau formulele de adresare [*Agriculteurs* ↑| voici un message... (Ama), alors *les garçons* ↑ prêts pour le 205 junior (Peugeot), Bonjour *les enfants* ↑ (Papi Brossard), Hallo Kinder ↑ (Weberhaus), Hallo *Uschi* ↑ (Milupa), *Charly Steeb* ↑ was essen Sie eigentlich... (Milchschnitte)]. În interiorul frazei, curbele melodice ascendente sau descendente ale intonaţiei separă diferitele elemente ale enumerării [avec des plantes ↑ des graines ↑ des arbres ↑ des outils ↑ (Euroloisirs), ils ont des meubles formidables nouvelles formes ↑ nouveaux tissus ↑ nouvelles matières ↓ en traditionnel comme en moderne (But), die schmecken gut ↑ dämpfen den Hunger ↑ regeln die Darmtätigkeit

(Kneipp)], semnalează apoziţia [...ich verbringe ein ganzes Wochenende mit ihm ↑ *dem neuen Volvo,...* von eurem Wunschhaus malt ↓ *vom Haus in dem Ihr gerne wohnen möchtet* (Weberhaus)] sau grupurile circumstanţiale [...das neue Globo |↑ *jetzt am Kiosk...*, *avec Blanc Nuclear* ↑ fini le linge qui jaunit, *Für die Gesundheit* ↑ nur vom Besten (Hohes C)], marchează anumite relaţii sintactice, de exemplu, atunci când copula este suprimată [Meine Familie und ich ↓ die Zeitschrift für gutes Essen, Cortal ↓ la garantie compagnie bancaire; Bauer ↑ Joghurt mit dem sommerfrischen Fruchtgeschmack, Nouvel Xtra ↑ un choix intelligent].

Studiul dovedeşte că reliefarea anumitor elemente ale mesajului se face, în cazul sloganelor în limba franceză, prin excelenţă, printr-o curbă melodică ascendentă: [*Saint-Yorre* ↑ c'est une eau savoureuse..., *Sentorettes* ↑ c'est si bon quand ça sent bon...], respectiv printr-o curbă melodică descendentă, cel mai frecvent, în cazul sloganelor în limba germană: [*Shell* ↓ ein Motor des Fortschritts, *Autobild* ↓ die Zeitung für jeden der Auto fährt].

Obiectivul celei de a doua părţi, *Structurile textuale ale mesajului publicitar*, constă în analiza strategiilor morfosintactice şi lexicale care asigură coeziunea textului.

După introducerea *obiectului esenţial al discursului*, în terminologia autoarei, NPM (*nom propre de marque*), mesajul se dezvoltă prin tot felul de mijloace lingvistice (sintactice sau/şi lexicale), a căror examinare oferă cititorului informaţii bogate, de o noutate absolută. Dintre observaţiile autoarei, reţinem, de exemplu, faptul că, atunci când numele propriu al mărcii (NPM) este foarte bine cunoscut, acesta este introdus ca oricare alt nume propriu; diferenţa constă în aceea că, dacă, în cazul numelor de persoană, identitatea gramaticală (gen, număr) este implicită (Brigitte = elle, Udo = er), în schimb, pentru NPM, numele subiacent (omis în structura de suprafaţă) este purtătorul identităţii gramaticale: [*Xtra* j'adore. D'abord *elle* prend soin de tout mon linge ensuite *elle* rend mon mari amoureux]; această situaţie explică unele construcţii cu dezacord aparent (frecvente mai ales în franceză): [Cette semaine *Femmes d'aujourd'hui* est plus actuel que jamais *il* est plus grand]. În germană, situaţia e puţin diferită, numele propriu al mărcii fiind introdus adesea sub formă nominală, cu articol hotărât: [*der* Kadett der 90er Jahre Heißt Astra, im Herbst 91 wird *er* vorgestellt].

În cazul în care cunoaşterea produsului de către public e considerată insuficientă, NPM este introdus sub forma unui grup nominal, în care numele respectiv fie este folosit ca determinant, fie are o determinare adjectivală sau este însoţit de o apoziţie de identificare: [le magazine Parents, la crème fraîche Yoplait, der entkoffeinierte Kaffe Night & Day, der Otto-Katalog, die Zahncrem Odol med 3, die Lebensmittelwerke Rau; Blanc Nuclear *le blanchissant*, Globo *das Reisemagazin*, Bild der Frau *die Zeitung für die Frau von heute* etc.].

Dacă NPM e considerat necunoscut, acesta este introdus printr-o definiţie explicită – de tipul: [Saint Yorre, *c'est une* eau savoureuse] – sau este asociat cu un produs: [la vaisselle (Soleil), die Bleimauer (Shell), Brei (Milupa), eine Versicherung (Huk Coburg), un fromage (Reblochon Beulet)].

De cele mai multe ori, numele propriu al mărcii este repetat în interiorul mesajului, o particularitate de bază a textului publicitar constând, de altfel, în repetare; substituirea prin pronume intervine doar în structuri emfatice, de tipul: [*le matelas* Epeda multispires, *il* vous emportera jusqu'au bout de vos rêves].

Pe parcursul investigaţiei sunt relevate mărcile oralităţii în mesajul publicitar, cea mai importantă fiind considerată emfaza. În privinţa limbii germane, se constată că emfaza se realizează prioritar prin accentuare; în acelaşi timp, se observă în mesajele germane o anumită redundanţă, articulată prin forma emfatică a pronumelui personal *dér*, *díe* şi, mai ales, prin particula multifuncţională *da*, care poate relua sau anticipa o frază întreagă, poate fi o *pro*formă adverbială de loc sau de timp sau chiar o *pro*formă ultranominală: [Persil *da* weiß man was man hat]. Acest rol e îndeplinit în franceză de *ça*, considerat multifuncţional, „supletiv universal", pentru că, în calitate de *pro*frază, face posibilă suprimarea raporturilor complexe de subordonare; în calitate de *pro*nume, el este adesea, în realitate, o *pro*formă ultranominală, înglobând, o dată cu numele, întregul context al acestuia: [les mers du Sud, *ça* use]. Ca şi varianta sa, *c'*, *ça* facilitează emfaza la toate nivelurile sintactice.

În partea a treia, intitulată *Structurile lexico-semantice ale mesajului publicitar*, autoarea are în vedere aspectul lexico-semantic al textelor investigate. Pe de o parte, se fac referiri la structurile

lexematice, aşa cum le-a definit Eugen Coşeriu[1]; observaţiile vizează utilizarea structurilor sintagmatice (fixate în sistemul funcţional al limbii) şi, în special, utilizarea structurilor paradigmatice (considerate un fir conducător care asigură orientarea corectă a ascultătorului). Pe de altă parte, sunt abordate probleme de semantică lexicală, privitoare la sinonimie, antonimie, parafrază, câmpuri asociative etc.

La nivel paradigmatic, reţinem, de exemplu, aspectele legate de reluarea unor termeni sub altă formă; „multiplicarea" unor cuvinte-cheie pe care ascultătorul trebuie să le reţină şi să le asocieze cu un produs sau cu o marcă apare sub forme variate: [tendre – tendresse (Jockey), mincir – amincissant (Vichy), découvrez – la découverte (Eldorador), séduit – séduisant (Téléstar), doux – douceur (Axion 2), jaloux – jalousie (Poche-Junior), schenken – Geschenk (WeberHaus), Schmutz – schmutzig (Weißer Riese) etc.]. Germana se pretează mai bine la astfel de transformări prin modificare, datorită particulelor verbale de care dispune şi, de asemenea, datorită compunerii, mijloc de formare a cuvintelor deosebit de productiv în această limbă: [raten – erraten (Jacobs), durchbrechen – aufbrechen (Shell), suchen – aussuchen – ausgesucht (Valensina), gewaschen – Vollwaschmittel (Rei)].

Observaţii interesante oferă analiza jocurilor de cuvinte, foarte importante în acest tip de texte, deoarece, indiferent dacă îl amuză sau îl surprind pe ascultător, îi atrag atenţia, implicit, asupra unui produs: [*ein Test für* jedes Waschmittel *ein Fest für* den Weißen Riesen, Aeker chez les opti*ciens* c'est b*ien*..., Schneekoppe denn du b*ist*, was du *ißt*... etc.]. Alte jocuri de cuvinte constau în suprapunerea dintre sensul unei expresii idiomatice şi sensul unui termen component – ca în cazul: [*le bac dans la poche, un petit livre qui se met dans la poche* (Bac Pocket)], asociind cuvântul *poche* „buzunar" şi expresia *c'est dans la poche* „e simplu"; în germană, particulele creează un excelent suport pentru jocuri lexicale: [*aufstehen – ausgehen* (Aloe Vera)].

În legătură cu problemele de semantică lexicală, autoarea observă că discursul publicitar mizează mai puţin pe sinonimie şi, dimpotrivă, mai mult pe antonimie, inclusiv pe cea contextuală (cu precizarea că opoziţia lexicală este subliniată în plan sintactic de relaţia de coordonare copulativă, adversativă sau disjunctivă): [Super Hr Fujicolor maîtrise *le temps* et *l'espace*, *l'ombre* et *la lumière* (Fuji), je vous ai *demandé* quoi faire et vouz m'avez *répondu*... (Monsieur Bricolage), wie Sie mit 120 Mark im Monat *starten* und bei über 3500 Mark *landen* (Deutsche Bank), *beide* aber *jeder* auf seine Art (Schauma), *grandes* marques ou *petites* marques (Intermarché), *au restaurant* comme *chez vous* (St. Yorre), *ferme* mais *doux* (Epeda), *weniger* Fett aber *voller* Geschmack (Gutfried) etc.].

În special în cazul mesajelor de publicitate referitoare la anumite sectoare de activitate (instituţii bancare, case de asigurări), Geneviève Bender-Berland constată constituirea unor adevărate câmpuri lexicale asociative (cum le-a numit Charles Bally[2]); în ceea ce priveşte mesajele firmei de asigurări „Ama", de exemplu, câmpul lexical semnalat, axat pe termenul *assurance*, înglobează lexeme precum: *assurer*, *conseiller*, *protéger*, *mutuelles*, *couvrir*, *responsabilité civile*; pentru limba germană, am reţinut câmpul lexical (centrat pe *Geld*) prezent în mesajele publicitare de la Deutsche Bank: *Sparplan*, *Sparbeträge*, *Zinsen*, *Bonus*, *Einzahlungen*, *Konto*. Existenţa unor astfel de câmpuri este remarcată şi în mesajele care ţin de alte domenii de activitate; astfel, câmpul constituit în jurul termenului *les laines*, subiectul central al mesajului mărcii „Bergère de France", se dezvoltă în felul următor: [Avec *les laines* Bergère de France, suivez bien des yeux *le fil* de la mode... *une maille à l'endroit*, *une maille à l'envers*, mais oui, mais oui, *le tricot* est fini].

Lucrarea *La publicité radiophonique. Analyse linguistique de messages publicitaires français et allemands* reprezintă o expunere avizată şi substanţială în legătură cu cele mai importante aspecte generale sau particulare ale publicităţii radiofonice. Prezentarea sistematică a informaţiei, spiritul critic, ţinuta argumentativă constituie atribute centrale ale acestei lucrări care şi-a propus – şi a reuşit – să ofere o analiză coerentă şi captivantă a mesajelor publicitare radiofonice.

Ana-Maria Minuţ

---

[1] Vezi, mai ales, *Les structures lexématiques*, în Theodor Elwert (ed.), *Probleme der Semantik*, Wiesbaden, Steiner, 1968, p. 3–16.

[2] *Traité de stylistique*, Genève, Ed. Droz, Paris, Ed. Klincksieck, 1951.

MIRCEA CIUBOTARU, *Oronimia şi hidronimia din bazinul superior al Bârladului*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2001, 218 p. + o hartă.

Rezultat al unei activităţi îndelungate şi pasionate în domeniul toponimiei, acest volum reprezintă, cu unele modificări şi adaosuri, teza de doctorat a cercetătorului Mircea Ciubotaru, autor a mai multe studii de specialitate şi coautor la primele trei părţi (ultima de curând finalizată) ale volumului I al *Tezaurului toponimic al României. Moldova*. Semnatarul volumului îşi propune „verificarea pe un material concret şi, în mare parte, inedit a funcţionalităţii unor concepte relativ noi în toponimia românească, esenţiale pentru realizarea proiectatelor dicţionare toponimice de tip structural" (p. 5), şi anume *polarizarea, diferenţierea, extensia* şi *restricţia*[*]. Caracterul experimental şi noutatea lexicografică se dovedesc astfel principalele caracteristici ale lucrării.

În primul capitol, după descrierea cadrului sociogeografic şi istoric al regiunii cercetate, autorul face o critică a izvoarelor, semnalând existenţa unor erori majore în consemnarea toponimelor din multe surse documentare cercetate (îndeosebi hărţi şi dicţionare). Doar ancheta directă şi cercetarea de arhivă pot duce, în opinia sa, la identificarea formelor originare, condiţie fundamentală pentru stabilirea etimologiilor corecte ale numelor de locuri studiate.

În capitolul al doilea, Mircea Ciubotaru defineşte conceptele care au stat la baza prelucrării materialului avut la dispoziţie şi precizează aspectele lexicografice urmărite în realizarea unui dicţionar toponimic de tip structural, aşa cum este cel publicat în acest volum, pe parcursul a 150 de pagini. Lucrarea ca atare îmbină perspectiva lingvistică cu cea istorico-geografică, prezentând materialul toponimic sub forma câmpurilor, model structural ce poate evidenţia „coerenţa unui sistem de categorii în jurul unor polarizatori" (p. 192). Cuvântul-titlu al fiecărui articol, în formă literarizată şi articulată, constituie numele polarizator al câmpului; este notată pronunţia locală a toponimului, categoria şi tipul toponimului polarizator, localizarea detaliată a referentului (nu se face doar precizarea localităţii, ca în majoritatea studiilor şi dicţionarelor toponimice), structura câmpului toponimic, sursele în care apar toponimele discutate (hărţi, documente publicate sau inedite), formele rezultate din ancheta în zonă, etimologia. Deşi autorul precizează că acest dicţionar este o formă simplificată a viitorului dicţionar toponimic al bazinului superior al Bârladului, lucrarea ne apare de o complexitate evidentă în comparaţie cu alte dicţionare cunoscute ale domeniului.

Deoarece materialul obţinut prin anchetele directe în bazinul superior al Bârladului (23 de comune) este foarte cuprinzător, autorul a recurs la o selecţie a rezultatelor înregistrate, propunându-şi să analizeze numai oronimele şi hidronimele polarizatoare şi creatoare de câmpuri toponimice din cinci comune din regiunea amintită, oprindu-se, în mod special, la anumite elemente de sintaxă toponimică. Din aceste reduceri de material se poate deduce dimensiunea şi complexitatea pe care le presupune elaborarea unui dicţionar toponimic structural, rezultat dintr-o anchetă minuţioasă şi o documentare bogată.

Studierea polarizării ca principal mecanism lingvistic al structurării toponimiei are în centru câmpul toponimic, adică toate toponimele dezvoltate de la un nucleu, care au un determinant unic (toponimul primar) şi determinate multiple, reprezentând termenii ce desemnează clasa de obiecte geografice. În demersul său, cercetătorul întâmpină unele dificultăţi majore, între care identificarea toponimului primar (nu întotdeauna cel dintâi atestat, astfel încât, de multe ori, el este doar presupus) şi stabilirea cu absolută certitudine a câmpurilor toponimice complexe. Chestiunea se exemplifică prin două steme ale câmpului toponimic *Băbuşa*, care diferă prin situarea în poziţie de polarizator a unui fitonim (*Poiana Băbuşa*) sau a unui oiconim (*Băbuşa*, sat). În asemenea situaţii, cunoaşterea detaliată a topografiei zonei cercetate, ca şi documentarea istorică bogată pot oferi argumente pentru o opţiune corectă (sau măcar probabilă). O altă problemă dificilă este cea a stabilirii etimologiei, adică a originii, a modului de formare şi a gradului de motivare ale toponimului primar. Discuţiile etimologice din paginile dicţionarului referitoare la nume de locuri ca *Boiştea, Bourul, Chiseliţa,*

[*] Concepte definite de Dragoş Moldovanu, în studiul *Principii ale lexicografiei toponimice*, publicat în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXIII, 1972, p. 73–100.

Coşna, Crasna, Dihorița, Ocea, Solca, Trestiana, Ursoaia, Zimbrul etc. reflectă o informare serioasă şi o pregătire temeinică în domeniul istoriei limbii române şi al toponimiei. Importanța pe care autorul o acordă documentării istorice are ca rezultat obținerea a numeroase atestări din surse inedite, de arhivă, ce i-au permis stabilirea unor etimologii toponimice „absolute" (p. 25), adică identificarea indivizilor aflați la originea unor toponime personale (*Bădărău, Bălanul, Băneasa, Ciurea, Eliade, Beghiu* – care nu mai poate fi recunoscut în toponimul *Gârla Beciului* –, *Huciul Roiului* – de unde s-a format, prin aglutinare, denumirea aparent ciudată *Huciuroiu* etc.), spre deosebire de alte dicționare toponimice, care doar indică faptul că toponimul personal provine de la un antroponim.

Fiind o încercare de punere în practică şi de perfecționare a dicționarelor toponimice, lucrarea caută soluții pentru unele probleme lexicografice speciale, cum ar fi prezența sinonimiilor toponimice sau redactarea unor câmpuri toponimice prea „stufoase", precum *Bârladul*, rezultat din includerea câmpului derivatului diminutival *Bârlăzel* în câmpul toponimului de bază. Astfel, autorul apreciază că expunerea derivatelor de acest tip trebuie făcută în articole separate.

Un inventar de entopice (obținut prin anchetele directe realizate cu ajutorul *Chestionarului toponimic şi entopic general, cu un glosar de entopice onomasiologic*, întocmit de Dragoş Moldovanu) relevă desemantizarea unor apelative, absența unor entopice specifice doar acestei regiuni, relativa sărăcie a bazei lexicale a hidronimiei şi oronimiei, comparativ cu alte zone geografice ale țării – caracteristici explicate prin situarea zonei cercetate într-o regiune din centrul Moldovei intens circulată şi cu o populație mobilă.

Ultimele capitole ale cărții (*Stratificarea genetică. Alte probleme cronologice, Tipologia toponimică şi structurile toponimice* şi *Aspecte lingvistice*) evaluează rolul hidronimelor şi oronimelor din toponimia bazinului superior al Bârladului, reținându-se faptul că se păstrează unele toponime minore de origine slavă, rezultat al conviețuirii populației slave cu cea românească pe teritoriul Moldovei, în primele trei secole ale mileniului al doilea. Nucleul polarizator al unui câmp este reprezentat cel mai adesea de un oiconim, iar fenomenul diferențierii se întâlneşte mai frecvent în cadrul categoriei oronimelor. Dacă toponimele cele mai vechi sunt descriptive, începând cu secolul al XVII-lea, ca urmare a fragmentării moşiilor, se constată preponderența toponimelor personale. În analiza structurilor lingvistice, autorul relevă ocurențele toponimelor simple, ale celor perifrastice şi sintagmatice, cele compuse, specifice stilului oficial, nefiind frecvente; analiza toponimelor sub aspect fonetic, morfologic, sintactic şi lexical întregeşte cercetarea acestui material structurat lexicografic.

Ținuta ştiințifică a lucrării este întregită de un aparat critic şi tehnic riguros alcătuit: lista hidronimelor, lista informatorilor, semnele speciale, siglele localităților, bibliografia şi siglele bibliografice. Harta bazinului hidrografic al Bârladului Superior, cu un sistem de numerotare şi identificare a tuturor afluenților râului (în raport cu care se realizează definițiile oronimelor şi ale altor categorii toponimice), permite o rapidă şi exactă localizare a multor obiecte (socio)geografice.

Cu siguranță, prin claritatea şi logica expunerii şi analizării materialului toponimic cules, ca şi prin soluțiile etimologice propuse, dicționarul toponimic structural, primul de acest fel publicat până acum, prezintă un deosebit interes ştiințific, teoretic şi practic, pentru cercetători, profesori sau studenți, filologi, istorici şi geografi.

Daniela Butnaru

LAURENȚIA DASCĂLU JINGA, *Corpus de română vorbită* [*CORV*]. *Eşantioane*, Bucureşti, Editura Oscar Print, 2002, 322 p.

În ultimii doi ani, cercetătoarea Laurenția Dascălu Jinga a publicat două lucrări de referință, fiecare în felul său, în cercetarea lingvistică românească actuală. În timp ce *Melodia vorbirii în limba română* (2001) realizează o prezentare sistematică a intonației limbii române literare, sinteză a unei activități de cercetare de peste un sfert de veac, cartea la care ne referim aici, publicată sub egida

Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", reprezintă începutul unui proiect vast şi ambiţios de creare a unei baze de date pentru cercetările asupra „limbii române vorbite", domeniu în care lingvistica românească se înscrie mai târziu în raport cu alte lingvistici (romanice, germanice, slave).

Realizarea unei prime culegeri de „eşantioane" ale CORV, ca şi introducerea cu caracter teoretic şi programatic suscită, în mod firesc, discuţii, impuse de natura complexă a unei întreprinderi de o asemenea anvergură.

În discuţia următoare vom face referiri la un proiect, în parte asemănător, care se pare că i-a rămas necunoscut autoarei. Este vorba de proiectul de cercetare „Limba română vorbită în Moldova istorică", realizat între anii 1996 şi 1999 de Seminarul de dialectologie şi sociolingvistică al Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi şi de Institutul de Lingvistică al Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova, proiect coordonat de Universitatea din Leipzig şi finanţat de Fundaţia „Volkswagen" din Hanovra. În cadrul acestui proiect s-a realizat un corpus vast de texte orale înregistrate, audio şi video, la Iaşi, Chişinău şi Bălţi: *Corpusul moldovenesc de limbă română* [CORM], care se păstrează, parţial, la Iaşi şi Chişinău şi, integral, la Institutul de Romanistică din Leipzig. Au fost transcrise 200 de texte, dintre care 48 au fost publicate de K. Bochmann/V. Dumbravă (ed.), *Limba română vorbită în Moldova istorică*, volumul 2. *Texte*, Editura Universităţii din Leipzig, 2000. Volumul I (2002) conţine consideraţii teoretice şi analize pe baza materialului transcris.

Scopul, caracterul şi întinderea unui corpus de date trebuie specificate prin denumirea acestuia şi/sau prin consideraţiile teoretico-metodologice introductive. Deoarece sintagma *limbă vorbită* are două accepţii diferite: prima, care corespunde sensului comun şi se referă la mediul de realizare şi transmitere a limbii = (limbă) *orală, code phonique*, şi a doua, specializată, care are în vedere realizarea conceptional diferită a limbii vorbite (*langue parlée*) în opoziţie cu limba scrisă (*langue écrite*), ne-am fi aşteptat ca autoarea să precizeze accepţia în care o foloseşte. Limba „vorbită" în sens restrâns se caracterizează prin *code phonique* + *langue parlée* (la G. Nencioni, citat de autoare, *parlato* + *parlato*). Variaţia diasistematică vorbit/scris se manifestă, în primul rând, la nivelul constituirii textului şi al pragmaticii, dar şi în sintaxă, în selectarea unităţilor lexicale, în fonetică (mai ales prin aşa-numitele *Allegro-Formen*). Această variaţie interferează cu celelalte dimensiuni diasistematice (diatopică, diastratică, diafazică), trăsăturile ei fiind prezente în texte orale dialectale, populare, literare etc., cu atât mai pregnant cu cât vorbirea este mai spontană, mai puţin controlată.

Laurenţia Dascălu Jinga nu-l menţionează pe romanistul Ludwig Söll, care a formulat pentru prima dată în mod clar această distincţie, dar îi citează pe unii continuatori italieni ai acestuia sau pe Peter Koch şi Wulf Oesterreicher. Din perspectiva distincţiei menţionate, unele eşantioane: 4.1.6, 4.1.16, 4.1.17, 4.1.19, 4.2.2.1, 4.2.2.3, 4.2.3.5, 4.2.3.6, 4.2.3.7, parţial, şi altele aparţin „limbii scrise" prin concepţie, respectiv prin lectura unui text scris sau existenţa unei ciorne, prezenţa unor intervenţii „pregătite", prin profesia sau rutina vorbitorilor. În consideraţiile teoretice, uneori prea generale, care precedă textele (p. 7–30), autoarea, preluând o clasificare propusă de F. Sabatini, reduce, mai întâi, „limba vorbită" la „comunicarea fonico-acustică [mai bine: fonico-*auditivă*, n.n.] şi vizuală directă (sau «faţă în faţă»)" (p. 7); la p. 11 se specifică însă că „limba transmisă" (prin telefon, radio, televiziune) este „un al treilea [*recte*: al doilea] tip de comunicare prin limba vorbită"; se vorbeşte şi de un „corpus de limbă română vorbită transmisă", destul de bine reprezentat în „eşantioane". *Ergo*, Laurenţia Dascălu Jinga înţelege prin „limbă vorbită" realizarea *orală* a limbii, pe care CORV tinde să o reprezinte în totalitate. Nu pretindem, desigur, ca autoarea să delimiteze tranşant varietăţi care se întrepătrund (reprezintă un „continuum", cum spune şi D-sa), dar ne aşteptam la o elaborare mai sigură a premiselor teoretice şi a ipotezelor de lucru. Întrucât limba „vorbită" reprezintă „sâmburele tare" (nucleul) limbii „orale", iar interesul autoarei se îndreaptă în primul rând spre „vorbirea spontană", corpusul poate păstra, cu precizările de rigoare, denumirea de „română vorbită". La fel s-a întâmplat şi cu alte corpusuri, inclusiv CORM, care, chiar dacă şi-au declarat de la început interesul special pentru limba vorbită în sens conceptional, au acoperit şi alte aspecte ale „oralului" (chiar ale limbii scrise realizate oral). De altfel, caracterul complex şi proteic al vorbirii este incompatibil cu alcătuirea unor corpusuri „pure" pentru oricare dintre varietăţile orale ale limbii.

O caracteristică a corpusului asupra căreia insistă autoarea este lipsa caracterului dialectal şi chiar popular. Lăsând la o parte faptul că „înregistrările de limbă vorbită nemarcată sub aspect dialectal şi/sau popular" (p. 16) ar reprezenta o minoritate a textelor orale reale (cel puţin a celor româneşti), această insistenţă poate trezi ideea falsă a unor „deosebiri considerabile" între conceptele 'vorbit', 'popular' şi 'dialectal' (p. 15, cu o trimitere la Magdalena Vulpe, care subliniază, de fapt, apartenenţa acestor concepte la diferite „zone" ale variabilităţii lingvistice). Dacă admitem ecuaţia: *vorbit = oral*, realizarea orală este tocmai forma preponderentă de existenţă a varietăţilor dialectale şi populare ale limbii. Dacă avem în vedere însă aspectul conceptual al limbii vorbite, putem constata aceeaşi lipsă a textelor de „limbă vorbită" pentru toate varietăţile limbii, de la nivelul dialectal până la cel al limbii literare/standard. Tocmai de lipsa înregistrării unor „conversaţii spontane" (inclusiv în mediul dialectal) se plângea Liliana Ionescu-Ruxăndoiu în citatul dat de Laurenţia Dascălu Jinga la p. 16. Într-o lucrare recentă (*Graiul din zona Câmpulungului Moldovenesc. Fonetica*, Iaşi, 2002), am încercat să facem o diferenţiere, în cadrul graiului descris, între fapte de fonetică „dialectale" şi cele care aparţin „limbii vorbite". O asemenea diferenţiere la nivelurile semantico-sintactic, pragmatic şi al „analizei dialogului" (strategiile şi mijloacele lingvistice ale interacţiunii verbale) nu se poate face, în prezent, decât prin metoda observării directe, ale cărei limite ar putea fi depăşite numai prin existenţa unor corpusuri de vorbire spontană, în primul rând dialogată, la nivelul dialectal şi popular.

Culegerea de texte orale în mediu dialectal are o bogată tradiţie în lingvistica românească şi acesta este, desigur, motivul pentru care autoarea îşi propune „crearea unui corpus de limbă vorbită (nondialectală)" (p. 17). În acord cu orientarea lingvisticii descriptive prestructuraliste şi structuraliste, textele orale trebuie să servească la cercetarea sistematică a „compartimentelor" tradiţionale ale limbii şi, în special, a sintaxei, domeniu în care datele adunate cu ajutorul chestionarelor se dovedesc a fi cu totul insuficiente. Preocupări pentru cercetarea vorbirii „spontane" (neinfluenţate de cercetător) şi chiar a interacţiunii verbale directe (dialog, conversaţie) s-au afirmat şi în lingvistica românească, mai ales teoretic, încă din prima parte a secolului trecut (vezi, mai ales Ovid Densusianu, raportul la Congresul I al filologilor români [1925]: *Vorbirea populară din puncte nouă de vedere*). Asemenea preocupări s-au accentuat în ultimele decenii, în legătură cu dezvoltarea socio- şi psiholingvisticii moderne şi a unor direcţii ale lingvisticii poststructuraliste, ca pragmatica, cercetarea „substandardului" şi a aspectelor sistematice ale „limbii vorbite", analiza dialogului. Interesul teoretic pentru interacţiunile verbale spontane ale vorbitorilor nu se reflectă decât într-o mică măsură în culegerile de texte dialectale, care au rămas la modelul clasic al textelor „tematice" (preponderent descriptive) şi „libere" (preponderent narative). Această afirmaţie este contrazisă numai aparent de faptul că numeroase texte dialectale conţin părţi dialogate mai mult sau mai puţin extinse. Asemenea fragmente dialogate aparţin „conversaţiei dirijate" (numită şi „tematică") dintre anchetator şi informator şi, mai ales, „dialogului mimat", care corespunde tendinţei spontane a vorbitorilor de a reda cât mai fidel interacţiunile verbale relatate. La vorbitorii talentaţi, „dialogul mimat" poate căpăta extensiuni şi forme de elaborare asemănătoare „dialogului ficţional" din operele scriitorilor al căror stil se caracterizează prin „oralitate". Fără a nega valoarea unor asemenea texte pentru cercetarea unor aspecte ale interacţiunilor verbale (ele sunt utilizate, de ex., de Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Conversaţia: structuri şi strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1999), observăm că ele nu se pot substitui „convorbirilor spontane" ca formă prototipică a interacţiunii verbale, care pot şi trebuie să fie înregistrate, fie cu ştirea subiecţilor (ceea ce presupune o relaţie apropiată între cel care face înregistrarea – specialist sau nespecialist –, şi (ceilalţi) vorbitori), fie fără ştirea (dar cu acceptul ulterior al) informatorilor/unor informatori. În prefaţa la volumul *Graiul din zona «Porţile de Fier»*, I. *Texte. Sintaxă*, autoarele, Cornelia Cohuţ şi Magdalena Vulpe, regretă faptul că „natura echipamentului tehnic" le-a împiedicat să facă „înregistrări «spion», fără ştirea subiectelor anchetate" (p. XV). Până în prezent s-au publicat numai sporadic transcrieri ale unor convorbiri între subiecţi, de ex., *Texte dialectale Muntenia*, I, p. 79–81 (text remarcat ca atare de Boris Cazacu în prefaţa volumului); *NALR. Moldova şi Bucovina, Texte dialectale*, I/1, p. 51–52.

Din cele 38 de texte incluse în volum, 13 sunt convorbiri private ale autoarei cu rude, colegi, prieteni, purtate acasă (la autoare) sau la locul de muncă; se adaugă şapte monologuri şi un fragment

dintr-un seminar universitar. Publicarea a cinci convorbiri telefonice private este o premieră în cercetarea lingvistică românească. În cadrul interacţiunilor verbale „transmise", convorbirile telefonice prezintă cele mai clare trăsături de limbă vorbită, ele servind adesea ca mostre în analiza limbii vorbite sau a dialogului. Celelalte texte sunt preluate din mass-media electronice (radio, televiziune). Textele sunt clasificate după numărul vorbitorilor: monolog, dialog/conversaţie (cu numărul participanţilor) şi după „domeniul" comunicării: în familie, privat, public. Se indică şi tema tratată, uneori, printr-o replică ilustrativă, de ex.: „Vinerea neagră", „Dantele de Bruges", „Apelul de la Heidelberg", „Atunci am făcut eu cunoştinţă cu Bărăganul", „Nu m-am civilizat în Germania, am venit civilizată şi-aşa am rămas". Protocolul sumar al textelor cuprinde datele tehnice strict necesare. Cu privire la vorbitori/informatori se dau sexul, data şi locul naşterii şi studiile, dar nu şi alte date semnificative, ca profesia sau localitatea/localităţile de domiciliu. Se precizează care înregistrări au fost făcute fără ştirea unor vorbitori. Mai rar se fac observaţii cu privire la rostirea sau la unele caracteristici discursive ale vorbitorilor. La textele preluate de la radio sau televiziune apar, în plus, sursa înregistrării (de ex., Radio Bucureşti, emisiunea „Antena tineretului"), tipul textului mediatizat (interviu, talk-show, conferinţă, ştiri), rolul public al participanţilor (moderator, crainic, reporter, invitat) şi numele unor personalităţi cunoscute publicului larg. Din păcate (motivul fiind, evident, economia lucrării) se prezintă numai „eşantioane", fragmente reduse de texte, insuficiente pentru observarea unor trăsături textuale, de ex., variaţia tematică în conversaţia liberă, strategiile de schimbare a temei, menţinând, pe cât posibil, coerenţa şi coeziunea textului. Numai câteva texte sunt date în întregime, dar acestea sunt fie secvenţe ale unor acţiuni comunicative mai largi (de ex., 4.1.17, „cuvânt de deschidere a unui simpozion"), fie prea scurte pentru a putea ilustra un anumit „tip" de text (de ex., 4.2.3.4, cu durata de 1' 18'', pentru „predica religioasă").

Denumirea „româna de uz mediu" pentru „limba vorbită pe care ne-am propus să o înregistrăm", inspirată după „italiana de uz mediu", nu ni se pare potrivită, ca şi formula „româna vorbită curent", utilizată de Marina Ciolac (inspirată după germ. *Umgangssprache*), aceste concepte fiind expresia unor procese de standardizare specifice limbilor respective. Delimitarea unor noi varietăţi diastratice şi diafazice necesită cercetări speciale, mai ales cu metode sociolingvistice. Dacă se poate identifica un sistem/ansamblu de regularităţi specifice limbii vorbite, autonome faţă de variaţia diatopică, diastratică şi diafazică, este de preferat ca acesta să fie denumit *limba română vorbită*.

Din perspectiva varietăţilor limbii române, textele publicate aparţin *realizării orale a limbii literare*, cu o uşoară coloratură regională (muntenească: sunt evidente mai ales *dă, dăcît, dîn, pă*, care apar alternativ sau predomină la unii vorbitori). O anumită uniformitate a corpusului de înregistrări directe în privinţa „situaţiilor de vorbire" acoperite (şi, în consecinţă, a tipurilor de texte obţinute), a ariei geografice, a statutului sociocultural al vorbitorilor (aproape toţi au studii universitare) îl fac reprezentativ mai ales pentru *vorbirea dialogată (relativ) spontană a intelectualilor bucureşteni*. Trăsături ale conversaţiei intelectualilor sunt, între altele, preferinţa pentru temele „elevate", afectivitatea mai „reţinută", caracterul livresc al „limbii citate", chiar frecvenţa reliefărilor emfatice (amintind de modul de a citi ştirile al unor crainici de televiziune). Mult mai apropiate de vorbirea altor categorii socioculturale sunt conversaţiile familiale/familiare de contact sau axate pe aspecte ale vieţii de familie sau ale vieţii cotidiene.

Dintre culegerile de texte orale româneşti existente, actualul CORV se apropie de volumul lui G. Gogin, *Limba moldovenească vorbită. Texte*, Chişinău, 1989 (necitat de autoare). Un corpus amplu consacrat limbii literare germane a fost realizat la Freiburg, sub coordonarea lui Hugo Steger: *Texte gesprochener deutscher Standardsprache*, din care au fost publicate (între 1971 şi 1979) patru volume tematice: „discuţii pe teme actuale", „convorbiri cotidiene", „dialoguri consultative" şi „dialoguri din domeniul prestărilor de servicii".

Documentarea empirică CORM a urmărit înregistrarea de texte neliterare orale uzuale (*Gebrauchstexte*) în domeniile mari ale interacţiunii comunicative urbane: în instituţii (şcoală, universitate, judecătorie/tribunal, primărie, institute de cercetare, policlinici şi spitale), în situaţii semiinstituţionalizate (în comerţul organizat, în unităţi de servicii publice) şi în situaţii neinstituţionalizate (la piaţa ţărănească/bazar, pe stradă, în familie, la căminul studenţesc), la care se

adaugă comunicarea prin mass-media orale (radio şi televiziune). În situaţiile de vorbire familială sau privată s-a folosit pe scară largă înregistrarea fără ştirea unor „actanţi". În societatea românească actuală, obţinerea consimţământului pentru folosirea unor asemenea înregistrări în scopuri ştiinţifice nu pune încă probleme, cu excepţia unor cazuri rare, mai ales din rândul intelectualilor. Pentru asigurarea confidenţialităţii, numele subiecţilor pot fi simbolizate prin sigle atribuite în mod arbitrar, aşa cum s-a procedat în CORM. Cel mai mare impediment rămâne faptul că, în societatea actuală, mijloacele cele mai performante de înregistrare a vorbirii nu sunt accesibile cercetătorilor (limbii), ci altor categorii sociale. Personal am „stricat" kilometri de bandă magnetică încercând să fixez interacţiuni verbale spontane cu mai mulţi participanţi, inclusiv în medii poluate fonic (de ex., pe stradă, la piaţă, în mijloace de transport). Diversitatea mai mare a „situaţiilor de vorbire" a dus la o mai mare diversitate a textelor CORM; pentru o clasificare/caracterizare empirică a textelor transcrise din acest corpus, vezi *Limba română vorbită în Moldova istorică*, vol. I, în special p. 64–76.

Suntem întru totul de acord cu autoarea că textele înregistrate până în prezent marchează „începutul creării unei baze de date a românei vorbite actuale" şi că „activitatea de culegere a corpusului de limbă vorbită" trebuie să fie „o misiune permanentă". De altfel, în arhiva Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", credem că se află şi alte înregistrări, mai vechi şi mai noi, de texte orale care ar putea fi selectate/prelucrate pentru a fi integrate în CORV; o dovadă în acest sens sunt unele texte publicate în *Antologia fonetică a limbii române* (1988, coordonator Andrei Avram, autori: Laurenţia Dascălu Jinga, Maria Teodorescu, Anca Ulivi), unde se trimite şi la o culegere de texte inedite a Marilenei Tiugan.

Pentru lărgirea corpusului de română vorbită mediatizată s-ar putea utiliza, prin colaborarea cu lucrătorii din mass-media electronice, arhivele posturilor centrale şi locale, de stat şi private, de radio şi televiziune. Unele emisiuni radio şi televizate utilizează înregistrări ale unor interacţiuni verbale „primare" care pot fi adevărate mostre de limbă vorbită şi care sunt adaptate, prelucrate, manipulate ulterior în situaţiile de comunicare mediatizată. Pe de altă parte, convorbirile mediatizate se aseamănă cu cele din teatru („convorbiri înscenate") şi din cinematografie. O bază bogată de asemenea date ar permite analiza şi caracterizarea lingvistică sistematică a tipurilor şi subtipurilor de texte mass-media, cunoscute vorbitorilor ca noţiuni empirice şi lexicalizate (în dicţionare): radio-jurnal, interviu, „masă rotundă", reportaj, talk-show etc.

În selectarea interacţiunilor înregistrate şi în alegerea modalităţii de transcriere a acestora se vădeşte clar preocuparea autoarei pentru analiza dialogului/conversaţiei (acestui domeniu de cercetare, în care Laurenţia Dascălu Jinga a realizat deja unele contribuţii remarcabile, îi este consacrat un capitol special în lucrare), preocupare pe care o şi declară în mod deschis: „[...] volumul de faţă se adresează în primul rând cercetătorilor interesaţi în studierea c o n v e r s a ţ i e i". Ne putem imagina şi o evoluţie a CORV în sensul scindării acestuia în mai multe corpusuri de limbă română orală/vorbită: de ex., „directă", „transmisă", diferenţiate, eventual, şi după interesele gnoseologice primordiale ale autorilor.

Importanţa specială a fixării grafice a datelor decurge din faptul că *textele transcrise* reprezintă obiectul real al analizei lingvistice. Întrucât nici o transcriere nu poate reda integral toate aspectele actelor de comunicare verbală, alegerea unui sistem de transcriere depinde de interesele speciale ale cercetătorului-transcriptor, dar, când este vorba de un corpus „public", acesta trebuie să încerce să satisfacă cât mai multe dintre cerinţele diverse ale virtualilor utilizatori. Pentru analiza dialogului/conversaţiei sunt importante mijloacele verbale, paralingvistice şi nonverbale care au funcţii în realizarea mesajului, în constituirea interacţiunii verbale, a „morfologiei conversaţiei" (Sanda Golopenţia Eretescu), a „sintaxei dialogate" (Tatiana Slama-Cazacu). În cercetarea socio-lingvistică, pragmatică, a varietăţilor lingvistice, a nivelurilor sistematice ale limbii etc. pot juca un rol important alte aspecte, de ex., redarea cât mai exactă a realizării fonice. Nu numai fonetisme dialectale care pătrund şi în vorbirea îngrijită, ci şi aspecte fonetice mai generale, cum sunt păstrarea sau diftongarea vocalelor în poziţie iniţială, diftongarea vocalelor în poziţie postconsonantică (cu palatalizarea, labializarea sau velarizarea mai pronunţată a consoanei precedente), forme hipercorecte au devenit indici ai originii locale şi ai statutului sociocultural al vorbitorilor. De aceea, în textele CORM au fost notate o serie de fenomene fonetice, iar unele texte sunt transcrise mai riguros, fapt

care permite o cercetare aprofundată, la nivel fonetic, a faptelor de oralitate, a trăsăturilor varietăţii regionale moldoveneşti a limbii literare, a unor particularităţi ale rostirii din stânga Prutului.

Deoarece autoarea îşi propune „constituirea unei «arhive» cât mai complete a românei vorbite nedialectale" (p. 24), care „să ofere instrumentele necesare studierii sistematice a limbii române vorbite" (p. 25), observaţiile noastre cu privire la sistemul de notare pot fi sugestii pentru o eventuală completare/modificare a acestuia.

Laurenţia Dascălu Jinga foloseşte un sistem de simboluri şi convenţii coerent, adecvat scopului propus („analiza conversaţiei") şi care nu îngreunează, în general, lectura curentă a textului. Transcrierea are la bază sistemul elaborat de direcţia etnometodologică în analiza conversaţiei (H. Sacks, E. Schegloff, Gail Jefferson), cu unele modificări şi completări, privind îndeosebi redarea intonaţiei (în sens larg), unde este evidentă specializarea autoarei, care a propus şi descris chiar un tip special de intonaţie: „rejectivă" (p. 38–39), notat prin „!" (a nu se confunda cu intonaţia „exclamativă"!). „Melodia vorbirii" este sugerată prin semne de punctuaţie sau prin săgeţi: ↑ şi ↓ la sfârşitul enunţului („contur melodic final") sau al grupurilor/sintagmelor intonaţionale („contur melodic nonfinal"), dar şi prin **Î** (= înalt) şi **J** (= jos; suprapunere parţială cu „!") în cadrul unor secvenţe de mărimi diferite. Dintre caracteristicile vocii se mai notează „rostirea marcată", „citarea", intensitatea puternică sau slabă. Marcarea «**ŞOP... ŞOP**» pentru secvenţe afonizate, semiafonizate (eventual voce „suflată", „scârţâită"?) este necconomică pentru notarea unor silabe sau sunete afonizate. Se putea nota şi „culoarea" vocii, de ex.: „ironic", „supărat", „vesel" etc. Sunt nuanţate unele indicaţii globale folosite de multă vreme în notarea fonetică, de ex., „ezitarea" ([ɛ]) se marchează prin pauză simplă sau „umplută", *false start*, întreruperea cuvântului sau repetarea unui cuvânt; „corectarea" ([k]) devine „autocorectare" şi „corectare" (de către alt protagonist).

Se renunţă total la transcrierea fonetică, cu excepţia unor cuvinte a căror rostire este obiectul unor consideraţii metalingvistice (p. 163, 166). Se utilizează scrierea normată curentă chiar atunci când convenţia ortografică este ambiguă în privinţa rostirii, de ex.: în *ardelenii, bisericii*, secvenţa finală este [i] (rostirea obişnuită) sau [ii̯] (formă emfatică, arhaizantă, dialectală)?; *eu, el, era* etc. sunt rostirile normate/obişnuite cu [i̯e] sau cele hipercorecte, influenţate de grafie?; *nu ştiu* este [nú ştiu̯] sau [nu ştíu̯]?; *există* este cu [gz] sau [cs]?, sau când este neadecvată pentru redarea îmbinării sunetelor în cadrul cuvântului: *absolut, adecvat* sau în lanţul sonor: *un fel de legătură, în concediu.*

Nu am observat notarea accentului principal sau secundar nici în cazuri speciale, în care accentul are funcţie distinctivă, de ex., *şi* conjuncţie şi *şí* cuvânt modal: *şi-a venit şi Viorica...* (p. 57) sau la transferul accentual: *Eu n-am* [*n-ám*?] *spus..., n-ávea.* Prezenţa mai multor accente într-un cuvânt este sugerată prin despărţirea în silabe.

Credem că nu era necesară marcarea pauzelor umplute printr-un semn special (de ex.: *retrospectiv*↑ */ î:)*, mai ales că vocala centrală care „umple" pauza se poate uni cu cuvântul precedent, iar, altfel, este separată printr-o scurtă pauză.

Lungirea unor vocale apare rar, fiind inclusă, desigur, în multe cazuri, în marcarea prin majuscule a silabelor reliefate emfatic. Nu am observat cazuri de lungire a consoanelor durative, dar într-un caz ca *n- NU se ştie* se poate bănui o rostire lungită (sau geminată?) a consoanei.

Notarea secvenţelor simultane prin paranteze drepte, dar fără scrierea replicilor sub formă de partitură, face dificilă distingerea porţiunilor suprapuse mai lungi.

Se notează foarte rar elemente fonice nonverbale (/su/râs, tuse, dregerea vocii) sau alte evenimente extralingvistice ale interacţiunii: gesturi, mimică, „limbajul corpului", schimbări ale situaţiei lingvistice. Importanţa unor asemenea elemente este mult mai mare în cazul convorbirilor *empractice* (integrate într-o activitate socială cu caracter practic), de ex., interacţiunile verbale într-un atelier de reparaţii auto sau în hala unei fabrici (Tatiana Slama-Cazacu), tranzacţii de vânzare–cumpărare, consultaţii medicale, solicitarea de informaţii despre o adresă, pe stradă etc. În textele transcrise din CORM, mai ales în cele care au la bază înregistrări video, au fost notate evenimentele nonverbale considerate necesare pentru înţelegerea interacţiunii verbale, fără a se viza exhaustivitatea sau elaborarea unui sistem formalizat. Complexitatea unui asemenea sistem, cum este, de ex., „sistemul pentru cercetarea interacţiunilor nonverbale", realizat la Universitatea din Berna (vezi

P. Winkler [ed.], *Methoden der Analyse von Face-to-Face-Situationen*, Stuttgart, 1981, p. 203–268), îl face (aproape) impracticabil.

În transcrierea textelor orale există tendința de a utiliza, pe lângă semnele care redau datele *primare* ale interacțiunii comunicative și ale situației de vorbire, unele convenții care realizează o primă interpretare a unor aspecte ale textului. Asemenea interpretări (de obicei, dintre cele mai evidente) sunt utile mai ales pentru prelucrarea automată a datelor. În lucrarea prezentată se semnalează prin *(sic!)* „situațiile în care vorbitorul a lăsat o e r o a r e n e c o r e c t a t ă" (atitudine prescriptivistă a autoarei?): dezacorduri și alte „abateri de la normele gramaticale" (p. 39); aici s-ar încadra, de altfel, și *false start* (startul greșit). Frecvența ridicată a repetării (înțeleasă ca revenire a aceluiași lexem în aceeași replică sau în replici diferite), marcată prin *subliniere*, chiar și în cazul unor „bâlbâieli" de tipul: *cu cu lupa*; *n-NU știu* (repetiție?) impietează ușor asupra părții de sub rând a literelor și asupra aspectului elegant al textului, generos pus în pagină prin utilizarea unui corp mare de literă.

Laurența Dascălu Jinga anunță punerea „la dispoziția cercetătorilor" a „materialului vorbit de circa 65 de ore" pe care îl conținea CORV la 20 noiembrie 2001 (vezi *Anexă. Componența actuală a ARHIVEI* ***CORV***, p. 291–310), deocamdată prin indicarea numărului și codului acestor înregistrări în arhiva păstrată la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti". Ar fi de dorit o înregistrare cât mai grabnică a materialului pe CD-uri, care să se poată comercializa sau accesa direct prin INTERNET, așa cum și-au propus și organizatorii arhivei CORM.

Materialul adunat până în prezent pentru CORV reprezintă un corpus „privat", oficializat prin preluarea în planul de lucru al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti". Felicitând-o pe autoare pentru priceperea, hărnicia și entuziasmul cu care a început această lucrare, credem că pentru alcătuirea unui corpus reprezentativ, atât al realizării orale a limbii române, cât și al „limbii vorbite", ar trebui făcute înregistrări de convorbiri/conversații spontane la nivelul tuturor varietăților diasistematice, inclusiv în zona „substandardului" (între vorbirea standard și cea dialectală), cea mai puțin cercetată până în prezent. Pentru realizarea unui asemenea deziderat este necesară nu numai colaborarea mai multor cercetători (în afara imposibilității practice, participarea aceluiași cercetător la /aproape/ toate interacțiunile înregistrate poate imprima corpusului o anumită „personalizare"), inclusiv lucrători în domeniul mass-media electronice, ci și participarea mai multor centre de cercetare. Într-o vreme când fondurile destinate cercetării științifice sunt foarte reduse, posibilitățile restrânse de subvenționare (granturi, sponsorizări) ar trebui folosite, în primul rând, pentru realizarea unor asemenea lucrări de colaborare.

Adrian Turculeț

VASILE FRĂȚILĂ, *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2002, 440 p.

Recentul volum al profesorului universitar Vasile Frățilă reunește studii și articole deja apărute în reviste de specialitate, unele neaflate la îndemâna tuturor celor interesați. După cum indică și titlul, volumul cuprinde două secțiuni: una dedicată toponimiei și cealaltă dialectologiei.

În primul studiu, intitulat *Teritoriul de formare a limbii și a poporului român. Argumente lingvistice și toponimice*, autorul abordează o problemă controversată, expunând argumentele susținute de adversarii continuității românilor la nord de Dunăre și contraargumentele istorice și lingvistice aduse de-a lungul vremii de către numeroși cercetători români și străini. Pentru demonstrarea continuității, pe lângă hidronime ca Ampoi, Argeș, Bârzava, Criș, Dunăre, Hârșova, Mureș, Olt, Olteț, Prut, Săsar, Siret, Someș, Tisa, Timiș și oiconime ca Abrud, Arcuda, Drencova, Mehadia, Oltina, considerate a fi de origine autohtonă, sunt invocate o serie de toponime minore, admise de unii cercetători ca fiind de origine latină. Sunt discutate etimologiile (uneori doar ipoteze etimologice) propuse de diverși autori, materialul constituindu-se astfel și într-o bogată bibliografie de profil.

Pagini numeroase sunt consacrate studiului *Toponimia văii inferioare a Târnavelor*, ce reprezintă, după cum mărturiseşte autorul, un capitol revizuit şi îmbogăţit din teza sa de doctorat, *Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*. Lucrarea conţine un bogat glosar de toponime culese dintr-o zonă interesantă din punct de vedere lingvistic. Ne-am fi aşteptat să găsim, însă, o definire mai clară şi consecventă a toponimelor şi o localizare mai precisă a acestora (de cele mai multe ori fiind indicată doar localitatea de pe teritoriul căreia a fost cules toponimul). La unele articole nu este precizat obiectul geografic denumit (*Coasta Saschiului*, *Călineasa*, *Bercu Rotund*, *Capu Părului*, *Biserica de Jos*) sau nu este indicată etimologia toponimului (*Bibarţul între Drumuri*, *Biserica de Jos*, *Dosu lui Deutsch*, *Năsfalca*). În continuarea *Glosarului*, plecând de la lucrări semnate de Iorgu Iordan, Anatol Eremia, Ion Toma sau Gh. Bolocan, autorul analizează tipologic, semantic, fonetic şi morfologic toponimele expuse.

Secţiunea dedicată dialectologiei începe cu *Terminologia corpului omenesc în dialectul istroromân*, studiu ce are la bază materialul din ALR I şi ALR II, monografiile şi glosarele publicate până în prezent şi răspunsurile primite de Ugo Pellis la *Chestionarul* ***Atlasului lingvistic italian*** (ALI) în trei localităţi istroromâne: Şuşneviţa, Bârdo şi Jeiăn. Sunt analizaţi termenii ce denumesc părţi ale corpului omenesc, demersul autorului fiind motivat prin faptul că aceştia sunt mai rezistenţi la împrumuturi decât cuvintele ce aparţin altor sfere semantice. Glosarul, cuprinzător, este structurat în cinci părţi: I. Capul. Gâtul; II. Trunchiul şi organele interne; III. Organele genitale; IV. Membrele superioare şi inferioare; V. Diverse. Vasile Frăţilă analizează etimologia cuvintelor din istroromână ce denumesc părţi ale corpului, frecvenţa lor în dialectele limbii române şi chiar în alte limbi romanice, prezenţa lor în sintagme, modificări ale formei, genului sau sensului etimonului. Se constată, în urma inventarului făcut, că termenii de origine latină referitori la cele mai importante părţi ale corpului omenesc s-au păstrat cu tenacitate, chiar şi în istroromână, dialectul românesc ce a fost influenţat cel mai mult de limbile popoarelor cu care a intrat în contact, dar şi că mulţi termeni au fost împrumutaţi din alte limbi (în special cuvintele ce se referă la „detalii").

Studiul *Repartiţia dialectală a dacoromânei* constituie o sinteză a opiniilor formulate de-a lungul timpului de către diverşi specialişti în legătură cu această problemă majoră a dialectologiei româneşti, privind şi cauzele sau vechimea diferenţierilor dialectale. Vasile Frăţilă afirmă că, în cercetarea repartiţiei teritoriale a dialectului dacoromân, trebuie să luăm în considerare nu fenomenele ce se întâlnesc pe arii foarte întinse, ci cele specifice unei anumite zone şi, mai ales, „modul particular în care se combină diferitele trăsături lingvistice existente şi în ariile învecinate" (p. 354). Plecând de la fenomenele fonetice cu caracter de „lege", dar şi de la o serie de elemente lexicale şi morfologice specifice, autorul consideră că, în cadrul dialectului dacoromân, se poate delimita un grup dialectal transilvănean (compus din patru graiuri mari, destul de bine individualizate: crişean, maramureşean, nord-est ardelean şi sud-est ardelean), opus subdialectelor bănăţean, muntean şi moldovean. Această repartiţie n-a fost mereu aceeaşi, ci s-a conturat treptat, ca rezultat al evoluţiei interne a limbii române şi al influenţelor suferite prin contactele cu alte limbi. Deşi despre existenţa unor graiuri transilvănene vorbesc şi Vasile Ţâra sau Viorel Văsieşiu, repartiţia dialectală a dacoromânei pe care o propune V. Frăţilă se constituie într-un punct de vedere original în literatura de specialitate.

În *Însemnări pe marginea* ***Limbii descântecelor româneşti*** *de Al. Rosetti*, autorul îşi propune să aducă date şi explicaţii noi privitoare la termenii analizaţi în această lucrare. Folosindu-se de materialul dialectal pe care îl are la dispoziţie, dar şi de temeinice cunoştinţe din alte domenii lingvistice, profesorul timişorean completează discuţia asupra următoarelor cuvinte: *adevăsi*, *alătra*, *balţ*, *bărăta*, *broaşte*, *bou-cibol*, *căuti*, *dăoli*, *drobolată*, *dungălui*, *furteaţă*, *limpedi*, *meaţă*, *mijă*, *morfeca*, *muţă*, *ogaş*, *om*, *stroh*, *struţ*, *surză*, *trăcsăi* şi *veritoare*.

În articolul *Structura etimologică a vocabularului limbii române*, autorul analizează elementele lexicale ale idiomului romanic oriental, atât cele provenite din latină, ce constituie stratul limbii române, cât şi cuvintele considerate ca aparţinând substratului traco-dac sau elementele împrumutate din diferite limbi cu care româna a venit în contact de-a lungul istoriei sale (slava, maghiara, greaca, turca, germana etc.), împrumuturi care n-au reuşit să schimbe caracterul romanic al limbii române.

Urmează un *Studiu inedit de dialectologie românească al profesorului G. Ivănescu:* ***Graiul din sud-vestul Moldovei***, redactat de cunoscutul lingvist ieşean probabil în anii 1958–1960, dar rămas necunoscut până în 1992, când va fi publicat (cu adnotări), de Vasile Frăţilă, în „Analele Universităţii din Timişoara. Ştiinţe filologice". Plecând de la articolul *Graiul putnean* semnat de Iorgu Iordan, G. Ivănescu afirmă că „graiul vrâncean prezintă forma originară, fără fenomene de analogie, atât a graiului moldovenesc, cât şi a celui muntenesc", reprezentând „un stadiu străvechi, de la care s-au abătut atât dialectul moldovenesc, cât şi cel muntenesc" (p. 404), fapt care, arată G. Ivănescu, ne permite să eliminăm „graiul vrâncean atât dintre graiurile moldoveneşti, cât şi dintre cele muntene"; „caracterul arhaic al graiului vrâncean nu s-a putut menţine decât datorită poziţiei sale intermediare între cele două dialecte. Şi cum acesta merge când cu cel moldovean, când cu cel muntean, el nu poate fi considerat decât unul de tranziţie între cele două dialecte" (p. 404–405).

Cartea se încheie cu cercetarea *Elementelor meglenoromâne în volumul* ***Poveşti populare româneşti*** *de Cristea Sandu Timoc*, unde Vasile Frăţilă analizează unele particularităţi lexicale, fonetice şi morfosintactice specifice dialectului meglenoromân.

Alături de studiile prezentate, rod al unor cercetări întreprinse pe teren şi în bibliotecă, prezenţa unei bogate liste bibliografice şi a unui indice de autori ne îndreptăţeşte să apreciem că volumul va fi consultat cu folos atât de specialişti, cât şi de tinerii care se iniţiază în diferite domenii ale lingvisticii româneşti.

Daniela Butnaru

ION MĂRII, *Harta lexicală semantică*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2002, 190 p.

O dată cu publicarea volumelor din seria *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni (NALR)* iau amploare studiile aplicate în care sunt analizate rezultatele acestei vaste întreprinderi ştiinţifice pe teren românesc. Fie că în discuţie se află probleme „clasice" de fonetică, morfosintaxă sau lexic, fie că se tratează aspecte ce ţin de pragmatica organizării anchetei dialectale sau de eficientizarea redactării atlaselor lingvistice, panoplia unghiurilor de abordare a materialului dialectal cuprins în respectivele volume sporeşte mereu.

În această direcţie se înscrie şi prezentul volum al lui Ion Mării, distins cercetător al Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj-Napoca, a cărui bogată activitate în domeniul dialectologiei (dar nu numai) se întinde pe o perioadă de peste 40 de ani. La origine teză de doctorat, *Harta lexicală semantică* este rezultatul „omogenizării" a patru articole prezentate de-a lungul timpului la Simpozioanele Naţionale de Dialectologie Română, trei dintre acestea fiind publicate anterior[1]. Laitmotivul acestor patru articole este dat de dihotomia „onomasiologic"/„semasiologic", a cărei prezenţă este esenţială în orice abordare realistă de tip diacronic, dar mai ales sincronic a materialului prezent în ALR şi NALR. Adoptarea acestei grile de interpretare pe întreg parcursul lucrării este, poate, şi motivul pentru care, în ciuda unui „eclectism metodologic" asumat în mod deliberat de autor[2], volumul dă dovadă de o coerenţă de ansamblu bine întreţinută.

[1] *Harta lexicală semantică*, în *Materiale şi cercetări dialectale*, vol. II, Cluj-Napoca, 1983 (volum îngrijit de: R. Todoran, E. Beltechi, I. Mării, N. Mocanu); *ALR – Din însemnările unui redactor (V): documentarea „onomasiologică" şi semasiologică a gesturilor în ALR II*, în „Dacoromania", serie nouă, I, 1994–1995, nr. 1; *ALR – Din însemnările unui redactor (VII). Documentarea lexicală terminologică şi semasiologică*, în „Dacoromania", serie nouă, II, 1996–1997, nr. 1–2.

[2] Acest „eclectism metodologic" dă naştere, în cele din urmă, şi unui „eclectism structural": din cele 164 de pagini efective ale studiului, aproximativ 55 sunt „consacrate" notelor de sfârşit de capitol, 24 hărţilor şi schemelor, 22 observaţiilor plasate în interiorul textului propriu-zis, acestuia din urmă nemairămânându-i decât (evident)... 63 de pagini. Aşa stând lucrurile, se ajunge la situaţia ca însăşi argumentaţia lucrării să se desfăşoare permanent pe două planuri: unul al textului propriu-zis şi

Primul dintre cele patru studii, care se intitulează chiar *Harta lexicală semantică*, propune un nou tip de redactare a materialului dialectal prezent în ALR şi NALR. Acest „*nou* şi *complementar* tip de hartă lexicală" este rezultatul „unei *lecturi* (exclusiv) *semantice* a hărţilor onomasiologice neinterpretative *adevărate* (= autentice)"[3] (p. 19), lectură care, în cazul de faţă, se fundamentează pe rezultatele studiului coşerian *Pentru o semantică diacronică structurală*, „cel mai profund şi cel mai frumos studiu teoretico-metodologic de lexicologie integrală" (nota 9, p. 51). Din perspectiva unei asemenea lexicologii, Ion Mării întreprinde o analiză critică a manierei în care, pe de o parte, a fost şi este redactat şi, în consecinţă, interpretat materialul ALR şi NALR, iar, pe de altă parte, a felului în care s-a făcut documentarea şi redactarea *Dicţionarului limbii române* al Academiei, serie nouă, în calitatea acestuia de principal „beneficiar" al materialului celor două serii de atlase lingvistice româneşti. Analiza corelativă a celor două tipuri de lucrări are ca suport calitatea autorului atât de participant (redactor şi redactor-coordonator) la editarea materialului ALR, cât şi de redactor şi revizor pentru materialul din ALR I şi ALR II, folosit în alcătuirea DLR. Din acest punct de vedere, putem spune că publicul-ţintă al prezentului volum îl constituie, în primul rând, dialectologii şi lexicografii care lucrează la redactarea celor două opere fundamentale cuprinse în programul Academiei Române, dar şi toţi cei care, într-un fel sau altul, folosesc frecvent în activitatea lor dicţionarul-tezaur al limbii române sau atlasele lingvistice româneşti.

Un aspect ce se impune atenţiei cititorului după lectura celor patru studii este caracterul „terapeutic" prezent în cuprinsul cărţii. Un exemplu în acest sens este denunţarea de către autor a manierei de a prezenta individual (pe hărţi separate) răspunsurile obţinute la două sau mai multe întrebări ce vizează noţiuni corelative, cum ar fi, de exemplu, cele prezente în *Chestionarul NALR* sub poziţiile [622] *cumnat*[1], [623] *cumnat*[2], [624] *cumnat*[3] sau, în acelaşi chestionar, sub poziţiile [1171] *sâmbure*[1] şi [1172] *sâmbure*[2]. În astfel de cazuri, Ion Mării susţine, în virtutea lecturii semantico-semasiologice pe care o promovează, ca fiind absolut necesară redactarea cumulativă, pe o singură hartă (sau MN), a răspunsurilor la astfel de întrebări, şi aceasta cu atât mai mult cu cât „în fixarea structurii dialectale a limbii române [...], când se iau în considerare şi particularităţile lexicale, este necesar să se aibă în vedere nu numai (ca până acum) exclusiv tipurile onomasiologice (denominative), ci şi cele semantice, semasiologice şi terminologice [...]" (p. 47)[4]. Rezultat al unei îndelungate experienţe în domeniu, semnalarea unor astfel de probleme vine în sprijinul specialiştilor care redactează atlasele lingvistice şi, în plan secund, dar într-un inextricabil determinism, al autorilor DLR. „Tratamentul" acestor „anomalii redacţionale" se face din perspectiva dihotomiei menţionate la începutul acestor rânduri.

Unul dintre scopurile declarate ale unei astfel de hărţi lexicale semantice este de a dezavua falsa lectură onomasiologică (dinspre titlu înspre conţinutul hărţii) şi semasiologică (dinspre conţinutul hărţii înspre titlu) a hărţilor lexicale onomasiologice, aceasta având ca efect „neutralizarea opoziţiilor (distincţiilor) semantice, ceea ce face ca, automat = mecanic, cei doi sau trei termeni *pozitiv marcaţi* [...] să fie interpretaţi, onomasiologic, ca sinonimi şi definiţi (de către toţi cei care

---

altul al notelor şi observaţiilor. Poate că acest aspect este unul dintre motivele pentru care autorul consideră de cuviinţă să avertizeze cititorul că „tot din perspectiva acestui eclectism trebuie înţeles (judecat, evaluat şi criticat) acest studiu" (p. 10).

[3] Dimensiunea critică a prezentei lucrări este dublată mereu de un demers de natură axiologică, concretizat prin frecventa utilizare, cu referire la faptele supuse analizei, a raportului *realist(ă)–adevărat(ă)/nerealist(ă)–fals(ă)*.

[4] Acelaşi imperativ în stabilirea structurii dialectale a limbii române este avut în vedere şi de Magdalena Vulpe, în articolul *Harta lexicală semasiologică*, „Cercetări de lingvistică", XXXVIII, 1–2/1993, Cluj-Napoca, p. 269–275. Deşi această lucrare are o problematică foarte asemănătoare cu cea a demersului cercetării de faţă (fapt evident dacă ar fi să ne raportăm doar la titlurile lucrărilor în discuţie), ea nu este inclusă în lista bibliografică, chiar dacă autoarea la care ne referim apare aici citată cu alte două lucrări.

utilizează materialul ALR şi practică o astfel de lectură), semasiologic, prin sinonimul [...] literar, prezent în titlul hărţilor lexicale onomasiologice neinterpretative şi/sau interpretative" (p. 38–39). O asemenea lectură este „facilitată" uneori şi de unele deficienţe la nivelul chestionarului: prin folosirea unor întrebări de genul „Cu ce scoateţi cenuşa?", „În ce se păstrează brânza?", „Unde dorm găinile?" pot apărea nonidentităţi între *noţiunea* cuprinsă în titlul hărţii şi *desemnatul* (*realitatea*) înregistrat(ă) pe teren. De la o asemenea nonconcordanţă, literar/dialectal, reflectată de unele hărţi lexicale şi până la glosarea în DLR a unor sensuri inexistente, practic, în realitate nu mai este decât un pas, din păcate destul de frecvent făcut în paginile acestei importante lucrări lexicografice româneşti. Aceste inadvertenţe devin un argument în favoarea adoptării unei duble lecturi în cazul materialului înregistrat în ALR şi NALR. Astfel, în opinia lui Ion Mării, abordarea onomasiologică a faptelor lingvistice trebuie dublată mereu de una semasiologică, iar acestea, la rândul lor, au nevoie, în prealabil, de o lectură semantică (p. 47). Constatarea este transferată, prin intermediul aceleiaşi maniere de analiză corelativă a faptelor lingvistice, şi în domeniul lexicologiei. Aici, preluând imperativul unei lecturi comparative a materialului documentat pentru DLR, autorul militează pentru o „lexicologie descriptivă alfabetică cu adevărat modernă, subordonată unei lexicologii descriptive *semantico-onomasiologice* (singura care, într-adevăr, reprezintă punctul de vedere nu al lingvistului, ci al vorbitorului, al vorbitorului creator de semne lingvistice lexicale şi utilizator al semnelor create de onomaturg), generată şi determinată, aceasta din urmă, de aplicarea noţiunilor saussuriene de «sistem» şi «valoare», precum şi de distincţiile coşeriene: «limbă funcţională» (monosistemică)/ «limbă istorică» (polisistemică), «structură»/«arhitectură», «semnificare»/«desemnare» [...]". Precizăm că această abordare integrativă a faptului lingvistic se regăseşte şi în celelalte studii, intitulate după cum urmează: *Opoziţia semantico-terminologică*: „os"/„sâmbure etc." *sau* os = «*sâmbure 1*»/sâmbure etc. = «*sâmbure 2*» *şi etimologia semnului*: os *„parte tare, lemnoasă, care se găseşte în interiorul unor fructe, protejând sămânţa"*, *Documentarea „onomasiologică" şi „semasiologică" a gesturilor în ALR II* şi *Documentarea şi harta lexicală terminologică şi/sau semasiologică în ALR şi NALR*.

Pe lângă caracterul prescriptiv (implicit sau explicit) al lucrării, aceasta cuprinde şi o importantă latură descriptivă, în cuprinsul căreia *taxonomia* ocupă un loc bine determinat. Acest aspect poate fi ilustrat cel puţin prin două exemple.

În primul rând, autorul încearcă să introducă o mai mare precizie în stabilirea diferitelor tipuri de întrebări prezente în chestionarele ALR şi NALR, prin intermediul unei multi mai analitice acţiuni denominative[5]. Astfel, în cazul „documentării lexicale onomasiologice non-contextuale" (cea contextuală, realizată prin transpunerea în grai a unei propoziţii sau fraze ce conţine termenul pentru noţiunea urmărită de anchetă, fiind nesemnificativă în economia celor două serii de atlase), autorul stabileşte următoarea clasificare:

a) *întrebare lexicală onomasiologică perifrastică* sau *descriptivă*, pentru ceea ce, în mod curent, poartă numele de „întrebare indirectă";

b) *întrebare lexicală onomasiologică denominativă*, pentru clasica „întrebare indirectă". Aceasta, la rândul ei, poate duce la o *documentare lexicală terminologică*, atunci când se prezintă sub forma „Ziceţi vorba *pricepere*?", sau la o *documentare lexicală terminologică + semasiologică*, în cazul în care apare sub forma „Ziceţi *muiere*? Ce înseamnă?".

Pe lângă aceste două tipuri de întrebări, majoritare în metodologia anchetei dialectale, autorul mai enumeră altele două, prezente şi ele în chestionarele atlaselor lingvistice româneşti, dar într-o proporţie mult mai redusă:

---

[5] Precizăm că o analiză atentă a metodologiei aplicării *Chestionarului NALR* se găseşte în Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă şi Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iaşi, Editura Academiei Române, 1997, p. 112–119 şi, mai ales, p. 193–216. În respectiva lucrare, autorii prezintă propria „terapie" aplicată, pe parcursul desfăşurării anchetei NALR, chestionarului în discuţie, în ideea optimizării acestuia prin intermediul unei acţiuni de „logicizare a comunicării" interpersonale anchetator–informator (p. 196).

c) *întrebarea lexicală onomasiologică gestuală* şi

d) *întrebarea lexicală onomasiologică referențială*, realizată „prin *indicarea reală* sau prin *desen, fotografie, ierbar* a referentului [...]" (nota 17, p. 54).

În al doilea rând, caracterul taxonomic al lucrării îşi găseşte cea mai adecvată ilustrare în cuprinsul ultimului studiu, consacrat tipologizării documentării terminologice şi/sau semasiologice în ALR şi NALR. Precizând diferența dintre documentarea lexicală onomasiologică, prin intermediul căreia se urmăreşte înregistrarea expresiei lingvistice pentru un anumit conținut lingvistic, şi documentarea lexicală terminologică şi semasiologică, în cadrul căreia se consemnează *„existența* (= cunoaşterea activă, dar şi pasivă) sau *nonexistența*, în graiurile interogate, a unei expresii lingvistice date; *forma* sa (înregistrată fonetic) şi *conținutul* său *lingvistic* (= semantic), unic (= monosemie) sau multiplu (= polisemie)" (p. 123), autorul încearcă (şi reuşeşte, în opinia noastră) o prezentare analitică riguroasă a diferitelor tipuri de documentare semantico-semasiologică, şi anume:

1. *documentarea lexicală terminologică şi/sau semasiologică explicită*, care cuprinde, la rândul ei:

a) *documentarea lexicală terminologică + semasiologică*, realizată prin întrebări de genul „Ziceți *vintre*? La ce spuneți?";

b) *documentarea lexicală semasiologică restrictivă*, efectuată prin întrebări precum „La ce se mai zice *mânz*?"[6];

c) *documentarea lexicală terminologică*, ca rezultat al unor întrebări de tipul „Ziceți pe aici *frățâne*?";

2. *documentarea lexicală terminologică şi semasiologică implicită*, al cărei suport este însăşi existența unei adecvat realizate documentări lexicale onomasiologice, căreia i se va aplica o *lectură inversă*, semantico-semasiologică în speță. Această lectură „nu poate fi înfăptuită decât prin intermediul unui *indice lexical*" (p. 130), care, generalizat la întregul material cuprins în volumele ALR şi NALR, „poate şi trebuie să constituie temelia unui viitor şi real dicționar arhitectural al limbii române populare, un dicționar ce, trebuie precizat, *nu poate fi înfăptuit decât numai şi numai în urma unei noi anchete lexicale onomasiologice riguros şi realist gândite, organizate şi coordonate național* (prin secția de specialitate a Academiei Române)" (nota 27, p. 147). Putem spune că, în aceste numai câteva rânduri, Ion Mării reuşeşte să contureze o „ofertă ştiințifică" cu bătaie lungă pentru cercetarea academică de profil, ofertă căreia ar trebui să i se acorde toată atenția cuvenită.

Un ultim aspect asupra căruia am dori să ne oprim este acela al evidențierii, în numeroase puncte ale lucrării de față, a caracterului de „înainte-mergător" al *Atlasului lingvistic român*. Din acest punct de vedere, autorul precizează că atlasul menționat:

1) a adoptat, inovator, două modalități grafice de prezentare a datelor înregistrate în anchete: „(a) *cartografierea materialului* (= *hartă lingvistică*) şi, alternativ cu prima modalitate, (b) *necartografierea materialului* (= *MN lingvistic*)" (p. 12);

2) a avut la bază „nu numai cel mai mare [...], ci şi cel mai complex, dificil, ambițios şi chiar inovator chestionar gândit şi aplicat până-n prezent în realizarea unui atlas lingvistic" (p. 109);

3) „este *singurul atlas lingvistic de până acum* care a programat şi realizat o documentare interogativă a gesturilor" (p. 110);

4) „*este primul dintre atlasele lingvistice care a programat şi realizat o documentare* (= *interogare*) *terminologică şi semasiologică*" (p. 123).

Acest tablou vine să completeze celelalte inovații cunoscute şi recunoscute ale *Atlasului lingvistic român* (primul atlas ai cărui anchetatori sunt, în acelaşi timp, şi autori ai acestuia, primul atlas care a inclus în ancheta sa şi trei scriitori reprezentativi pentru graiurile anchetate, primul atlas care a proiectat şi realizat, paralel cu ancheta propriu-zisă, şi o culegere de texte dialectale etc.).

[6] Tip de întrebare pe care, pe bună dreptate, credem noi, autorul o cataloghează ca fiind întrebare *indirectă*, şi nu *directă*, cum se menționează în *Chestionarul NALR*, deoarece relația desemnat–semnificant nu este *directă* în cadrul unei asemenea documentări, ci *mediată* de valoarea cumulativă a adverbului *mai*.

Coroborată cu însăşi noutatea subiectului lucrării de faţă, evidenţierea inovaţiilor programate prin ancheta ALR contribuie la o mai bună cunoaştere şi (implicit) la o mai bună lectură[7] a materialului dialectal cuprins în volumele prestigiosului atlas.

Puternicul caracter aplicativ[8] al celor patru studii reduce, într-un fel, dificultatea unei lecturi în cheie „eclectică"[9], aşa încât putem spune că lucrarea de faţă se poate constitui într-o profitabilă experienţă pentru dialectologii care elaborează volumele din seria NALR, ca şi pentru lexicografii angajaţi în realizarea DLR.

Florin-Teodor Olariu

ION H. CIUBOTARU, *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, Iaşi, Editura Presa Bună: vol. I. *Arhitectura tradiţională. Textilele de interior. Portul popular de sărbătoare*, 1998, 280 p.; vol. II. *Obiceiurile familiale şi calendaristice*, 2002, 500 p.

Apariţia primului volum din această amplă lucrare, publicată sub egida Episcopiei Romano-Catolice din Iaşi, a constituit un veritabil eveniment editorial. Oportunitatea cercetării, temeinicia investigaţiei metodice a surselor celor mai autentice, capacitatea de analiză şi sinteză dovedită de autor, care a utilizat cu discernământ şi competenţă atât bogatele informaţii de teren, cât şi bibliografia existentă cu privire la tematica studiului, fotografiile de o excepţională valoare documentară şi artistică realizate de Cristian Lisacovschi (şi Ion H. Ciubotaru, în cel de al doilea volum), precum şi ţinuta grafică desăvârşită, asigurată de Tipografia Vaticanului, sunt tot atâtea motivaţii pentru interesul deosebit cu care a fost primit primul volum şi aşteptat cel de al doilea.

După un scurt, dar bine documentat excurs istoric asupra „fenomenului ceangău", se conchide că nu este vorba de un grup etnic, ci de o minoritate religioasă. În cele peste 150 de sate investigate, majoritatea din judeţele Bacău, Neamţ şi Iaşi, catolicii (români, maghiari, saşi, polonezi) au convieţuit „având aceleaşi drepturi şi îndatoriri, fără ca cei ce se aflau în postura de gazde să încerce să-şi impună supremaţia în vreun fel" (I, p. 10). Cu deplină probitate profesională, autorul subliniază: „[...] atât graiul ceangăiesc, cât şi cel secuiesc sunt cunoscute astăzi într-un număr restrâns de sate. Vorbitorii acestor idiomuri sunt, de regulă, oamenii în vârstă, dar şi ei apelează la acest mijloc de comunicare tot mai rar. În rest, majoritatea covârşitoare a catolicilor din Diecéza de Iaşi vorbesc limba română, singura în care s-au exprimat din moşi-strămoşi. O parte dintre ei păstrează şi astăzi o seamă de particularităţi fonetice sau elemente lexicale ce trimit la unele zone transilvănene" (I, p. 10–11). Afirmaţia este susţinută de numeroase mărturii ale celor ce se simt ofensaţi atunci când nu sunt consideraţi români.

---

[7] În ceea ce ne priveşte, vom păstra o oarecare doză de circumspecţie în privinţa des utilizatei „noutăţi" terminologice (bineînţeles, fără pretenţie de premieră absolută): *lecturare*, termen care, cel puţin pentru noi, constituie un barbarism, nefiind înregistrat nici în DEX, ediţia a II-a, Univers Enciclopedic, 1996, şi nici în *Noul dicţionar de neologisme*, Editura Academiei Române, 1997.

[8] Datorat faptului că autorul, după cum însuşi declară, „nu a fost, nu este şi nu va fi un teoretician nici al «limbii» sau «limbajului» şi nici al «lingvisticii», ci el a fost, este şi fi-va [...] numai şi numai un practician (sau, poate mai exact, un empiric) al «ştiinţei limbii» [...]" (nota 3, p. 49).

[9] Consecinţele efectului de bumerang al *eclectismului metodologico-structural* (fie acesta adoptat chiar în sensul său „meliorativ", sens pentru a cărui reabilitare militează autorul) sunt evidente pentru cititorul acestei lucrări. Dacă, pentru început, caracterului voit relaxat al abordării problemelor de natură lingvistică ce fac obiectul studiului de faţă îi reuşeşte stratagema de *captatio benevolentiae*, pe parcursul lecturii, multitudinea trimiterilor la notele de la finalul capitolelor (note care, uneori, ajung şi până la trei pagini) sau a observaţiilor din interiorul textului propriu-zis reuşesc să fragmenteze lectura, fapt care, bineînţeles, nu este nici pe departe în folosul acesteia.

Conştient că, pentru a putea defini global identitatea acestei comunităţi, este necesară o cercetare complexă interdisciplinară (istorică, lingvistică, etnologică, demografică, antropologică, sociologică), Ion H. Ciubotaru este, totuşi, de părere că: „Prezentate obiectiv, materialele etno-folclorice luate în discuţie devin mărturii incontestabile că *populaţia catolică din Moldova este românească* [subl. n.]. Cultura lor materială şi spirituală se integrează atât de firesc în patrimoniul civilizaţiei noastre rurale, încât adevărul este greu de escamotat, deşi tentativele de acest gen nu lipsesc" (I, p. 13).

Secţiunile primului volum cuprind compartimentele civilizaţiei rurale selectate ca fiind cele mai reprezentative pentru „semnele arhaicităţii şi ale duratei" din satele care „continuă să îmbătrânească şi să se deprecieze, izolându-se tot mai mult în nepăsarea generală ce le înconjoară", dar care păstrează un „univers structurat după orânduieli tainice, statornicite de înaintaşi" (I, p. 7–8).

Cercetarea minuţioasă a arhitecturii tradiţionale dezvăluie, dincolo de tendinţele de modernizare, numeroase elemente ale concepţiei magice asupra spaţiului de locuit, imaginat în cercuri concentrice (vatra şi pragul casei, gardul curţii, hotarul satului), „consacrate" prin diverse rituri, între care brazda de plug apărătoare împotriva spiritelor malefice sau profilactică, în cazuri de molime. Perene sunt, de asemenea, credinţele despre „jertfa zidirii", despre locurile „bune" şi „rele", despre funcţia originară, magică, a unor ornamente la case şi la porţi, cum ar fi pomul vieţii, arborele cosmic, şarpele ca semn al strămoşilor protectori, caii „afrontaţi", numeroasele variante ale simbolului solar, stâlpii antropomorfi. Ca o amprentă a specificului confesional se remarcă „răstignirile" şi bisericile în stil gotic modern, apărute mai recent, alături de vechile bisericuţe din lemn, paiantă sau vălătuci, cu diferenţe minime faţă de aspectul caselor sau al bisericilor ortodoxe mai vechi.

Textilele de interior şi numeroasele piese de port popular conservate în aceste sate sunt, fără îndoială, dovezile cele mai evidente şi mai palpabile ale unei vechi tradiţii de industrie casnică şi, în consecinţă, sunt analizate atent şi detaliat. *Ştergarele, scoarţele, lăicerele* şi *păretarele*, care „umanizează" spaţiul intim, sunt inventariate şi descrise în toată diversitatea lor funcţională: ritualică, utilitară şi estetică. Este păstrată, de pildă, destinaţia diferenţiată a ştergarelor (de doliu, de dar, de pomană), iar mesajul şervetului prins de fete la *bârneaţă* este fără echivoc: intrarea în categoria tinerelor „de măritat". Sunt comentate, de asemenea, cu sensibilitate şi subtilitate, compoziţia, cromatica şi simbolistica ornamentelor de pe ţesături şi broderii, care vădesc un rafinat simţ artistic. De fiecare dată se pun în evidenţă elementele semnificative, cum ar fi asemănarea unor ţesături cu cele din zonele Năsăud sau Bihor, omniprezenţa cusăturii în „punct românesc" şi *absenţa* punctului „scris" (*iras*), specific broderiilor maghiare.

Un argument peremptoriu privind originea şi identitatea catolicilor din Moldova îl constituie portul popular, căci, aşa cum sesizează autorul studiului, „pentru mentalitatea arhaică, schimbarea straielor echivala cu pierderea identităţii" (I, p. 166). În acest sens se poate interpreta şi faptul că la comunitatea catolică s-a păstrat îmbrăcămintea tradiţională cu mai mare grijă decât la vecinii din satele ortodoxe. Prin simpla raportare la vestimentaţia maghiarilor sau a secuilor, este mai mult decât evident faptul că portul catolicilor din Moldova este românesc. Analizate amănunţit şi sistematic, pe categorii de sex şi de vârstă, atât piesele purtate la sărbători, cât şi cele din zilele de lucru, sunt identificate în diferite zone mai conservatoare ale teritoriului dacoromân. Pieptănătura cu *conci* şi capul acoperit cu *cârpă* se întâlnesc încă la bătrânele din Gorj sau Bucovina; cămaşa cu *altiţă*, general răspândită în România, motivele florale dispuse pe piept, numite *ciupag*, ca în Transilvania, *catrinţa*, dar şi *peştemanul* sau *androcul* se regăsesc în portul femeilor vârstnice din Moldova şi din alte zone ale spaţiului românesc. Pălăria mică din pâslă şi pieptarul „înfundat" ca în Transilvania, *bundiţa* elegantă cu ornamente arhaice, *truparul, şpenţărul, minteanul, genuncherul*, toate întâlnite, sub un nume sau altul, în Moldova şi Bucovina, sumanul moldovenesc, purtat pe umeri ca în Transilvania, sunt probe incontestabile pentru specificul arhaic, românesc, al acestor aspecte de port popular.

Funcţia socială a unor detalii, atât de anevoie de sesizat uneori, este de fiecare dată remarcată şi interpretată: de exemplu, traista, purtată încă, dă indicii despre satul din care provine cel ce o poartă; pieptănătura unei fete, pe care „a prins-o mă-sa-n gâţă", comunică celor iniţiaţi în codul comunităţii că aceasta nu mai este copil, că „a ieşit la joc" sau, „dacă leaga fota, însamna că de-amu-i domnişoară" (I, p. 175).

Volumul al doilea, mai amplu decât primul, cuprinde fondul cel mai bine conservat din cultura populară, obiceiurile, cum se remarcă în *Cuvânt înainte*: „Pentru că mai ales aici pot fi întâlnite acele *arhetipuri* [subl. a.] inconfundabile, ce condensează experienţa umană a unei populaţii trăitoare în aceleaşi locuri secole şi milenii în şir. Elementele ce ţin de mentalitate sunt definitorii, pentru că acestea nu se pot dobândi printr-un proces de *aculturaţie* [subl. a.]. Ele se cristalizează în succesiunea generaţiilor şi se transmit din tată în fiu. Sunt modele de relaţii rituale, juridice, socio-culturale, afective, principii de conduită, simboluri esenţiale ce au jalonat, de-a lungul vremurilor, existenţa ruralului tradiţional" (I, p. VIII).

Chiar din primul capitol, *Rituri de început: naşterea*, se poate constata existenţa unor practici ancestrale mai rar întâlnite, expresii ale gândirii magice, printre care aceea de a „tăia buricu pe fus", la fete, şi „pe mâneru de la coasă", la băieţi, pentru a îndrăgi, în viaţă, îndeletnicirile reprezentate de obiectele utilizate. Tot de o mentalitate străveche ţine şi cununia „la pom" a fetei care a născut copil „din flori" sau încununarea ei cu o coroană de urzici, ca semn al oprobriului public. Interesant este, de asemenea, faptul că, la botezul grăbit şi sumar pe care îl face moaşa, pentru a-i creştina pe cei ce-ar putea muri nebotezaţi, numele puse sunt biblice, *Adam* sau *Eva*, spre deosebire de numele pe care le dau, în situaţii similare, moaşele ortodoxe din Moldova: *Ion* sau *Ioana*. Arhaică pare a fi şi forma antropomorfă, de copil înfăşat, a colacului numit *pupăză*, destinat moaşei, la petrecerea de *cumetrie* (la Mogoşeşti-Siret). În fine, un alt act magic, explicit prin formula rostită, este şi închinarea de către femei a paharelor cu băutură pentru sănătatea lehuzei: „Să ridicăm păhărelele,/ Să-i treacă durerile,/ Cum le ridicăm de uşor,/ Aşa să se scoale de repejor!".

Nunta, evenimentul central din existenţa umană, ocupă şi cel mai întins spaţiu în al doilea volum, fiind descrisă cu lux de amănunte, în toată stufozitatea scenariului, care include rituri, ceremonialuri, solemnităţi şi, nu în ultimul rând, elemente de spectacol. Un capitol aparte este rezervat obiceiurilor *premaritale*, polarizate de *Şezătoare*, *Hora satului* şi *Practici de divinaţie*.

Nunta propriu-zisă este prezentată în subcapitole care urmăresc principalele aspecte şi semnificaţiile acestora: *Peţitul*, *Logodna*, *Tipuri de nuntă*, *Chemătorii*, *Lăutarii*, *Înhobotatul miresei*, *Bărbieritul mirelui*, *Luatul miresei*, *Alaiul nunţii şi drumul mirilor*, *Luatul zestrei*, *Primirea mirilor la casa socrilor mari*, *Masa de cununie*, *Masa de primiţie*, *Masa cea mare*, *Mireasa greşită*, *Travestirile nupţiale*, *Rudenia prin încuscrire*, *Naşii şi nunii*, *Druştele şi vorniceii*, *Stolnicul sau vornicul*, *Obiecte rituale* şi *Festine postliminare*. Din simpla înşiruire a acestor titluri se poate deduce cât de amănunţit este tratat subiectul, dar şi cât de important şi fastuos este acest complex ritualic „de trecere" a tinerilor în celula socială a familiei sub cele mai bune auspicii.

Cu toată dificultatea întâmpinată în a selecta din mulţimea de fapte pe cele definitorii sau inedite, remarcăm petrecerea *La sarmale*, din ajunul nunţii (cunoscută şi sub numele de *Vedre*), la care se împodobea *toiagul* (de observat şi multiplele funcţii ale acestuia) şi se făcea *sarmala naşei*, „cu puiuţi" – nouă sarmale mici învelite într-o foaie mare, legată cu fir din beteala miresei –, care era „strigată", „cinstită", „chiuită" sau „descântată". Destinată miresei sau ambilor miri, alteori naşei sau nunului, semnificaţia ei era aceeaşi: fertilitate prolifică. O atenţie specială s-a dat, pe bună dreptate, cântecului femeilor care vin la *înhobotat* ca „să lădoiască mireasa", la despărţirea de familie. Verbul *a lădoi* provine din refrenul acestui cântec: *Lado, Lado* sau, în unele variante, *La doi laţ*. Citat în diferite zone ale ariei româneşti şi la unele popoare slave, acest cântec este, în realitatea actuală, o piesă rarisimă, care atestă, o dată în plus, caracterul arhaic al culturii populare din comunitatea catolicilor moldoveni. În aceeaşi ordine de idei se pot cita conotaţiile mai puţin cunoscute ale înrudirilor cu *naşii* şi cu *cuscrii* sau cele privitoare la prezenţa *nunilor* în contextul nunţii tradiţionale. Referinţele dese din discipline conexe, ca lexicologia, istoria limbii sau geografia lingvistică sunt de natură să întregească şi să susţină informaţia antroposociologică cu privire la căsătorie.

Riturile funerare, ale „marii treceri", sunt, de asemenea, foarte numeroase şi păstrate cu grijă, nu numai din respect pentru tradiţie, ci şi dintr-o firească teamă a omului de necunoscutul misterios de *dincolo* de existenţa materială. Printre credinţele mai puţin răspândite sunt cele despre *sufletul* ipostaziat în *albină* şi despre *măsurătorii strigoi*, ale căror suflete nu-şi află odihna pentru că au măsluit măsurătorile de pământ. Atrag atenţia şi diferenţierile între crucile din cimitir, cum sunt cele din satele Trebeş şi Mărgineni, judeţul Bacău: ale femeilor erau „cu ştergar" şi „cu corn în vârf, adica

aşa cum legau fimeili celi bătrâni *cârpa*", braţele crucii erau acoperite cu două scândurele prinse în formă de unghi, una fiind ceva mai lungă la capătul de sus, tăiată în formă semicirculară; ale bărbaţilor erau „cu căciulă" sau „cu pălărie", neacoperite, având deasupra braţului central doar două mici scândurele care figurează acoperământul bărbătesc al capului (II, p. 176). O suită de obiceiuri arhaice s-au înregistrat şi la *moartea-nuntă* a tinerilor „nelumiţi", printre care *dublul-vegetal* reprezentat de *toiagul mortului*, asemănător cu *toiagul* de la nuntă, dar ornat cu panglici de doliu şi cu lumânări, având un corespondent în *sulița* din Ţara Haţegului, care se înfige lângă cruce. Şi *coliba* sau *cortul* mortului necăsătorit pare a fi substitutul arcadei pe sub care trec mirii, a cărei funcţie primară a fost apotropaică. Ca o concluzie se impune observaţia că „obiceiurile funebre din spaţiul moldovenesc formează un tot unitar, indiferent de apartenenţa confesională a populaţiei" (II, p. 169).

Dintre obiceiurile de iarnă, o frecvenţă mai mare decât la ortodocşi o au formele de colindat la Crăciun cu scenete ca *Ieslea* sau *Pruncuşorul* şi cu piese de teatru (*Irozii*, *Betleemul*) inspirate de Naşterea lui Iisus. O atenţie specială s-a acordat colindatului din a patra zi de Crăciun, sărbătoarea *Pruncilor nevinovaţi*, numită şi *Sfinţi mărunţi* sau *Opru sentek*, obicei care constă în lovirea celor colindaţi cu beţe de alun sau de măr pentru a le transmite sănătate, rodnicie şi bunăstare peste an, prin învestirea formulelor şi a gesturilor cu potenţe magice. Originea romanică a acestei practici, în sărbătoarea *Strenilor*, este confirmată şi de atestarea sa în Franţa, Belgia şi Luxemburg. Mai menţionăm rostirea ultimei oraţii agrare de Anul Nou la un *stâlp* din hotar, la un *pod* sau la o *răchită*, pentru a nu expune la primejdii *ultima* gospodărie colindată şi pentru ca *ultimele* daruri să fie de sufletul morţilor, obicei care îşi are echivalentul în „urătura la fântână", întâlnită la ortodocşii din judeţul Botoşani.

Jocurile dramatice cu măşti (*Capra*, *Cerbul*, *Urşii*, *Căiuţii*), alaiurile de *Moşnegi*, *Urâţi*, *Artişti*, *Arnăuţi*, *Matahale*, teatrul folcloric cu subiecte haiduceşti de la Anul Nou cunosc, în satele cercetate, aceeaşi mare răspândire ca în toată Moldova şi se dovedesc a fi forme de cultură tradiţională dintre cele mai agreate de lumea satului, rezistente şi adaptabile la noi contexte culturale. Deosebit de spectaculoase, prin bogăţia ornamentelor, sunt măştile de *Capră* de la Butea şi Fărcăşeni, judeţul Iaşi, care amintesc întru câtva de *Turca* transilvăneană şi care cer performerului o mare rezistenţă şi o dexteritate specială în joc.

Între sărbătorile prepascale, o notă distinctivă prezintă *Miercurea Cenuşii*. Dacă la ortodocşi *Postul Mare* începe *luni*, când are loc aşa-numita *Spolocanie*, în lumea catolică postul începe *miercuri*, după manifestările carnavaleşti de *Lăsatul Secului* şi ospeţele din *Marţea Grasă*. În *Miercurea Cenuşii*, preotul face pe fruntea tuturor credincioşilor o cruce cu cenuşă din ramurile de *salcie de la Florii* sau din *crucile căzute* din cimitir, amintind astfel efemeritatea fiinţei umane, prin simbolul biblic al cenuşii. Tehnica încondeierii ouălor înregistrează, de asemenea, forme arhaice, cum ar fi aceea de a trasa motivul cu ceară pe oul deja vopsit, care, prin introducerea într-o substanţă acidă, se decolorează, păstrând culoare numai pe locurile de pe care se îndepărtează ceara, sau ornamentarea *în relief* cu ceară colorată, care nu se mai înlătură de pe ou. Cele obţinute prin ultimul procedeu se fac mai ales la *Duminica Albă* (la ortodocşi *Duminica Tomii*), pentru *Albi* – sinonim cu *Blajini* sau *Rohmani* –, adică cei din lumea *de dincolo*, iar motivele reprezintă obiecte considerate apotropaice, ca: *furca de fier*, *ţăpoiul*, *colţul porcului* ş. a. Compararea ouălor încondeiate de catolicii din Moldova cu cele întâlnite la maghiari, care preferă motivele florale nestilizate, pune mai clar în evidenţă apartenenţa lor la unitatea ornamenticii româneşti, prin frecvenţa motivelor *astrale*, *zoomorfe*, *skeomorfe*, de regulă *geometrizate*.

La *Paşti* sau în *Duminica Albă* mai există, aici, ca şi în alte zone româneşti, obiceiul numit *Mătcuţare*, adică prinderea fraţilor şi surorilor „de cruce", o formă de înrudire moral-spirituală având o valoare tradiţională asemănătoare cu cea „de sânge", care implică un întreg cortegiu de rituri iniţiatice, atent descrise şi comentate de autor. De regulă se *înfrăţesc* băieţii unici sau cei care nu au fraţi, iar *suroratul* îl practică, de asemenea, fetele unice sau fără surori, această relaţie socială, recunoscută odinioară de dreptul cutumiar, devenind una de solidaritate umană. Tot la *Duminica Albă* este consemnată *Primonda*, o procesiune cu ofrande (miei, ouă roşii şi încondeiate, caş) duse la preot, considerat mediatorul divinităţii, pentru a avea belşug din produsele „jertfite".

Un pronunţat cult vegetaţional se dezvăluie cu prilejul celor mai multe sărbători calendaristice şi în obiceiurile agrare. De pildă, la Adjudeni–Neamţ, la capătul ogorului, se săpa o cruce pe care se semăna busuioc, pentru a ocroti cerealele de grindină; pentru a asigura puterea germinativă a seminţelor, în brazdă se puneau şi colăceii de la Crăciun, numiţi *Crăciunel* („opt închis") şi *Crăciuniţa* („opt deschis") – elementul masculin şi cel feminin; în acelaşi scop se semănau şi boabele de la *cununa* sau *crucea* care se făcea din ultimele spice ale recoltei precedente; aceste împletituri, numite şi *barbă, buzdugan* sau *pieptene*, ca şi legăturile care rămâneau în lan după seceriş, numite *ciuhă, momâie* sau *babă*, reprezentau spiritul venerat al grâului. În ceea ce priveşte *spiritul holdei* întruchipat în *iepure*, atestat în Europa la toate popoarele de agricultori, din Grecia până în Norvegia, se constată că *nu există* [subl. n.] la maghiari, aceştia având ca reprezentări similare *ursul, lupul* sau *cocoşul*. Tot în ansamblul obiceiurilor agrare se cunosc ritualuri de secetă general răspândite, ca *Paparuda* sau *Caloianul*, cu variate denumiri locale, dar şi procesiuni (*Rogaţiune, Bâlci* sau *Bolci de ploaie*) ori „praznice de strânsură" pentru *Mort de ploaie*. La Răchiteni–Iaşi se făcea, la o fântână, *Praznicul uitaţilor*, o masă de pomană, întinsă pe o pânză lungă [*punte*], pentru a îmbuna spiritele morţilor uitaţi.

În capitolul intitulat *Rusaliile şi cultul înălţimilor*, aflăm adevărate micromonografii ale credinţelor despre *Iele*, despre sfinţii taumaturgi „fără de arginţi" *Cosma* şi *Damian*, despre motivul mitico-narativ al *Mănăstirii de tămâie*, al *Mănăstirii dintr-un os*. Aceste ample digresiuni sunt prilejuite de relatarea lui Marco Bandini despre pelerinajul care se făcea cu ocazia *Rusaliilor* pe muntele din Stăneşti, la bisericuţa închinată celor doi sfinţi vindecători, unde, printre alte miracole, s-ar fi produs şi rotirea lăcaşului sfânt. Obiceiul pelerinajelor la locuri sfinte, prilejuite de marile sărbători, este încă viu şi dovedeşte credinţa puternică în caracterul sacru al locurilor înalte.

Deşi numeroase, la prima vedere, aspectele pe care le-am spicuit din această lucrare laborioasă nu pot sugera dimensiunile în profunzime şi în amploare ale demersului ştiinţific, evasiexhaustiv, în care nu a fost omis nimic esenţial, ci, dimpotrivă, s-au descoperit, uneori, semnificaţii surprinzătoare ale celor mai mărunte detalii.

Mai trebuie subliniat că pentru realizarea acestui proiect de cercetare nu exista un autor mai potrivit decât Ion H. Ciubotaru. Iniţiator al cercetărilor intensive de teren în Moldova şi întemeietor al Arhivei de Folclor a Moldovei şi Bucovinei, de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iaşi, el a elaborat şi principalul instrument de lucru: *Chestionar folcloric şi etnografic general*, 1970 (peste o mie de întrebări). Răspunsurile primite prin anchetă indirectă la acest chestionar difuzat în toate comunele din judeţele moldovene au fost punctul de pornire al anchetelor directe efectuate de cei patru cercetători din colectivul care a pornit această ambiţioasă activitate, valorificată parţial în zece masive cercetări monografice, publicate în seria îngrijită de acelaşi neobosit Ion H. Ciubotaru: „Caietele Arhivei de Folclor" (1979–1991). Experienţa autorului, dobândită în mai bine de treizeci de ani de investigare pasionată a sute (nu este nici o exagerare!) de sate a fost dublată de un asiduu efort de documentare teoretică şi de publicare a numeroase lucrări temeinice privind cultura populară (*Vânătorii*. Monografie folclorică, Iaşi, 1971 – în colaborare cu Silvia Ionescu (Ciubotaru); *Ornamente populare tradiţionale din zona Botoşanilor*, Botoşani, 1982 – în colaborare cu Silvia Ciubotaru; *Folclorul obiceiurilor familiale din Moldova. (Marea trecere)*, Iaşi, 1986; *Ornamente populare tradiţionale din Moldova*, Iaşi, 1988 – în colaborare cu Silvia Ciubotaru; *Valea Şomuzului Mare*. Monografie folclorică, vol.I–II, Iaşi, 1991; *Marea trecere*. Repere etnologice în ceremonialul funebru din Moldova, Bucureşti, 1999). De la acest nivel de profundă cunoaştere a domeniului a pornit cercetarea la comunitatea catolică. Dar dificultăţile de explorare creşteau cu timpul, o dată cu efectele „tranziţiei" din societatea rurală. Aproape toate faptele trebuiau actualizate din fondul pasiv al memoriei colective, dintr-o stare latentă, iar bunii cunoscători ai tradiţiei erau tot mai greu de reperat. S-a săvârşit, de fapt, o lucrare de arheologie culturală şi numai un efort susţinut de tenacitate şi o abilitate, pe care am numi-o, fără rezerve, talent, au putut dezvălui complexitatea şi bogăţia acestui univers cultural arhaic, a cărui enigmatică frumuseţe se va revela deplin la apariţia celui de al treilea volum.

Lucrarea nu este, cum s-ar putea crede, una pur şi simplu descriptivă. Comentarii pertinente stabilesc corelaţii cu fenomene culturale din alte arii româneşti şi, când este cazul, din alte comunităţi

şi epoci. Perspectiva este panoramică, diacronică şi sincronică, etno-, socio- şi antropologică, pătrunzând adeseori în alte domenii ştiinţifice. Calitatea deosebită a lucrării este conferită şi de ilustraţiile de excepţie, de aparatul critic impresionant prin acribie, de o bibliografie atotcuprinzătoare, de indicele subiecţilor chestionaţi (peste cinci sute) şi de rezumatele în limbile franceză, engleză, italiană şi germană. În mod cert, studiile de sinteză viitoare asupra catolicilor din Moldova trebuie să pornească, obligatoriu, de la această fundamentală sursă de informaţii, a cărei valoare documentară şi ştiinţifică este de netăgăduit.

Lucia Cireş

DANIEL-HENRI PAGEAUX, *Literatură generală şi comparată*. Traducere de Lidia Ciocoiu, cuvânt introductiv de Paul Cornea, Iaşi, Editura Polirom, 2000, 256 p.

Profesor de literatură generală şi comparată la Sorbonne Nouvelle, Daniel-Henri Pageaux a publicat numeroase cercetări de poetică, precum şi foarte multe studii dedicate literaturilor iberice, ibero-americane şi francofone. A fost de două ori preşedinte al Societăţii Franceze de Literatură Generală şi Comparată, în prezent fiind directorul Institutului de Literatură Comparată de la universitatea menţionată.

Lucrarea de faţă propune un punct de vedere asupra unei discipline controversate, care, practic, s-a constituit pe măsură ce evoluţia accelerată a ştiinţelor umane, interdisciplinaritatea şi mutaţiile paradigmelor dominante au devenit fenomene din ce în ce mai vii.

În cuvântul introductiv, Paul Cornea atrage atenţia asupra faptului că specialiştii continuă să-şi pună întrebări şi să aibă îndoieli în ceea ce priveşte statutul şi viitorul disciplinei. În acest sens, este citat Peter Brooks, şeful catedrei de literatură comparată de la celebra universitate Yale: „Deşi deţin un doctorat în Literatură comparată, n-am fost niciodată sigur dacă pot realmente afirma că o predau sau că lucrez în cadrul ei". Această afirmaţie nu trebuie luată însă *ad litteram*, ci mai degrabă se pretează a fi interpretată ca o poziţie ce implică un principiu, o caracteristică a disciplinei, aceea că arealul ideatic al literaturii comparate nu poate fi stabilit cu precizie. Timpul şi spaţiul funcţionează ca instrumente şi, în acelaşi timp, ca pretexte pentru un alt tip de analiză. Adaptarea acestei discipline la pulsul vremii este o preocupare din ce în ce mai vizibilă pentru participanţii la ultimele congrese comparatiste. Astfel, se pune problema extinderii domeniului de cercetare şi asupra unor fenomene văzute ca fiind complementare literaturii; se evidenţiază importanţa contextelor ideologice, culturale şi instituţionale în care sunt produse semnificaţiile: „Se preconizează angajarea activă a comparatiştilor în cercetarea modului de formare şi de transformare a canonului, precum şi urmărirea atentă a lecturilor necanonice ale textelor canonice, făcute din perspective contestatare şi marginale".

Daniel-Henri Pageaux consacră primul capitol al lucrării unei analize atente şi minuţioase a istoriei disciplinei, pe care o situează într-un strâns raport cu ştiinţele limbajului şi cu celelalte ştiinţe ale literaturii. Este urmărită evoluţia conceptului şi a zonelor pe care acesta le acoperă sau le-a acoperit de-a lungul timpului. Demersul comparatist începe o dată cu identificarea unei linii de demarcaţie între două culturi. Astfel, originea fenomenului s-ar putea găsi în antichitate, atunci când pentru prima dată şi-a făcut simţită prezenţa conştiinţa alterităţii sau, mai bine zis, conştiinţa de sine în raport cu Celălalt.

După numeroase exemplificări din literaturile lumii şi după un bilanţ al celor mai importante teorii, Pageaux ajunge la o definiţie a disciplinei: „Literatura comparată este arta metodică de a apropia, prin cercetarea raporturilor de analogie, înrudire şi influenţă, literatura de alte domenii de expresie sau de cunoaştere, faptele şi textele literare între ele, distanţate sau nu în timp şi spaţiu, cu condiţia ca ele să aparţină unor limbi sau culturi diferite şi să fie integrate într-o tradiţie comună, în vederea descrierii, înţelegerii şi justei lor aprecieri".

Actul comparatist (ca metodă) îşi găseşte utilitatea în explorarea zonelor mai puţin frecventate de ştiinţele culturii. Apropierea unui text literar de o producţie cinematografică, de un tablou sau de o

partitură muzicală nu este o exagerare, ci o lărgire fecundă a orizontului teoretic. Analiza devine ea însăşi un „produs" artistic.

Autorul lucrării acordă o foarte mare importanţă (în privirea panoramică asupra fenomenului) conceptului de *Weltliteratur*, pe care îl pune în relaţie cu frontierele literare şi cu acel elogiu al diferenţei, care la Cl. Lévi-Strauss poartă numele de *distanţă diferenţiatoare*. Trebuie menţionat faptul că literatura universală, privită conceptual, a suferit numeroase mutaţii şi metamorfoze de la Goethe şi până în prezent. *Weltliteratur* nu reprezintă doar neignorarea celorlalte spaţii culturarle, ci studiul diferenţelor, forma concavă care globalizează toate civilizaţiile, fiecare dintre acestea protejându-şi originalitatea.

Mergând pe această linie, se ajunge la punerea în discuţie a controversatei practici a traducerilor literare. Pageaux crede că problema fidelităţii traducerii nu este decât o falsă problemă. Dacă lucrurile sunt privite din perspectiva limbii-sursă, atunci traducerea va fi citită ca pierdere; însă „din perspectiva limbii-ţintă, traducerea poate fi interpretată ca o nouă lectură, ca aducând înspre textul original noi sensuri". Un text reapare în oglinda altei limbi ca o imagine nu infidelă, ci diferită. Şi pentru ca aspectele teoretice să se lege şi să funcţioneze organic, autorul trece de la imagine la imagologie, pe aceasta din urmă înţelegând-o ca pe o gândire interdisciplinară. Imagologia nu se limitează la studiul gradului de deformare a imaginii, nici la transpunerea în literar a ceea ce în mod convenţional poate fi numit real, ci se concentrează pe studiul diverselor imagini care alcătuiesc reprezentarea străinătăţii şi a liniilor de forţă ordonatoare. Imaginea este „limbaj, o limbă secundă, paralelă cu limba pe care eul o vorbeşte, coexistându-i şi, într-o oarecare măsură, dublând-o, pentru a putea spune Altceva".

Lucrarea ia în discuţie şi problema miturilor, dar nu în manieră descriptivă, ci în legătură cu factorii care duc la configurarea unor reţele de apropiere între lumea rezultată din interpretarea acestora şi cea dezvăluită de un anumit scenariu supradimensional. O dată cu naşterea unui mit ia fiinţă şi scenariul unei noi istorii. Rolul criticii şi al poeticii este acela de a detecta schema mitică, invarianţii şi elementele constitutive, tocmai pentru a se putea analiza ulterior diferenţele dintre variante. Se ajunge astfel la concluzia că literatura îndeplineşte astăzi „aceeaşi misiune pe care o îndeplinea odinioară mitul, deoarece acesta din urmă aparţine *Logos*-ului, deci culturii şi nu naturii".

Într-un subcapitol în care ridică problema invarianţilor, Pageaux ironizează subtil concepţiile privitoare la acelaşi subiect ale lui Etiemble şi ale lui Adrian Marino (*Comparatism şi teoria literaturii*, Iaşi, Editura Polirom, 1998). Cu ocazia unei conferinţe pe tema *Preromantismul în Europa la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, Etiemble împrumută citate din poeţi chinezi din perioada precreştină. Concluzia este că „dacă pot explica toate temele preromantismului european din secolul al XVIII-lea apelând la citate din poezia chineză dinaintea creştinismului înseamnă că într-adevăr există forme, genuri, invarianţi, pe scurt, există omul, literatura". Adrian Marino vine în completarea acestei opinii, evocând autostopul modern care, după părerea sa, poate fi asimilat plimbărilor şi mijloacelor de călătorie din alte epoci, de mult apuse. Dar această concepţie scapă din vedere un aspect, acela că invariantul acţionează diferit în contexte diferite: „Încă din Antichitate, vehiculul s-a bazat pe unul şi acelaşi principiu, osii, roţi, şasiu. Carul patricianului roman era la fel de bine adaptat gusturilor şi nevoilor aceluia, cât şi trăsura contelui Orlov. Căruţa ţăranului rus este adaptată necesităţilor şi activităţilor economice. Automobilul, fără îndoială, un produs al tehnologiei moderne, prezintă şi el acelaşi principiu: patru roţi fixate pe două osii. Şi totuşi, ori de câte ori în noapte, pe unul dintre drumurile Rusici, calul vreunui ţăran se sperie de farurile orbitoare ale unui automobil, avem expresia clară a conflictului dintre cele două culturi".

Meritul acestei lucrări este acela că realizează o punte de legătură între cele mai importante teorii, între numeroasele aspecte intuite doar de unii cercetători şi dezvoltările teoretice ulterioare, fără ignorarea tradiţiei şi, mai ales, fără a minimaliza importanţa unor păreri încă insuficient popularizate. Astfel, conflictul dintre antici şi moderni tinde să devină o modalitae fecundă de clarificare a unor noţiuni şi, de ce nu, ar putea constitui punctul de plecare pentru viitoarele controverse.

Şerban Axinte

GH. F. CIAUŞANU, *Superstiţiile poporului român. În asemănare cu ale altor popoare vechi şi noi*. Ediţie critică, prefaţă şi indice tematic de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2001, 334 p.

Cartea lui Gh. F. Ciauşanu, publicată în 1914 la Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea şi reeditată, după 87 de ani, la Editura Saeculum I. O., constituie un caz aparte în literatura română.

Operă entuziastă de tinereţe, ea se remarcă prin ambiţiile comparatiste. Aşa cum consemnează în prefaţă etnologul ce a îngrijit această carte, înregistrarea obiceiurilor ia în considerare nu doar întregul spaţiu european, ci, în premieră în cultura noastră, şi zone îndepărtate, precum Noua Zeelandă, Africa, America de Nord (p. 6). Extinderea geografică a credinţelor populare, deşi uneori consemnate formal, neaprofundate, are meritul de a încadra spiritual poporul român (al cărui epicentru îl constituie în carte spaţiul natal al teologului, Vâlcea), de a circumscrie gândirea mitică românească în coordonatele universale ale fiinţei umane.

Lucrarea s-a născut sub stimulul premiului Adamachi, iniţiat în 1908 de Academia Română. Pe atunci absolvent de seminar teologic, Ciauşanu a răspuns provocării de a aduna concepţiile arhaice ale poporului şi s-a documentat asiduu în anii de studenţie, folosind un material vast, de la lucrări în limba franceză şi germană, la opere semnate de Simeon Florea Marian, B. P. Hasdeu, Lazăr Şăineanu sau reviste precum „Şezătoarea" şi „Ion Creangă".

Este adevărat însă faptul că lucrările folcloristei Elena Niculiţă-Voronca sunt mai frecvent citate, căci autorul pare să-şi fi dezvoltat un mecanism în doi timpi, nu obligatoriu negativ: consemnarea obiceiului din Vâlcea (Ciauşanu s-a născut în 1889, în satul Făureşti) şi întărirea lui cu aspecte din Bucovina. Foarte des apare termenul *aiurea*, asociat cu modalizatorul *poate* în „atestarea" credinţelor. Om al timpului său, Ciauşanu preia acest tip de localizare, afectând totuşi credibilitatea pe care o are în ochii cititorului.

Introducerea lucrării dezvoltă ideea esenţială a arhaicităţii şi profunzimii „superstiţiilor", lexem ce aici denominează credinţe anterioare creştinismului, şi de aceea mai puternice: „[...] o adevărată religiune a celor mulţi, şi este mereu în putere fiindcă este cea mai veche formă a religiunii: un amestec de sfărâmături din animism, fetişism şi naturism" (p. 15). Argumentul inedit pe care-l aduce Ciauşanu este cel al respectului faţă de elementele naturii în antiteză cu vorbirea argotică, în care găsim înscrise simboluri creştine (p. 16).

Încă din introducere, autorul îşi susţine ideile cu date despre popoarele lumii, ce trăiesc în acelaşi sentiment arhaic, opus monoteismului creştin: indienii, perşii, bretonii, spaniolii sau italienii.

Surprinzător, demonstraţia este întărită de aspectul primitiv al neamurilor care vieţuiesc în aceste convingeri „superstiţioase", căci ideile sunt „lipsite de orice urmă de elementară judecată omenească". Iar „trezorierii" acestor superstiţii iraţionale sunt femeile, căci cercurile „slăbiciunii" ce se strâng concentric au în mijloc, conform autorului, femeia înclinată structural spre „credulitate". Nota 11, din finalul cărţii, închide rotund demonstraţia: *Superioritatea sexului bărbătesc*. Aşadar, spiritul tradiţional al autorului se află în luptă cu cel obiectiv, pragmatic, augmentat şi de formaţia sa de teolog.

Cele patruzeci şi cinci de capitole ale cărţii se deschid cu elemente de cosmogonie populară (ce vor fi preluate şi de Marcel Olinescu), continuând prin a nota credinţe despre sfera cosmică, pentru a coborî, ca pe o axă a verticalităţii închipuite, spre sufletul uman, aflat între teluric şi înalt, şi apoi spre vegetal şi animal. În mod nefiresc, obiceiurile familiale sunt tratate în finalul lucrării.

Facerea lumii, cel dintâi capitol, alătură legendele româneşti unor credinţe brahmanice, polineziene şi bogomilice. Punctul comun al tuturor concepţiilor cosmogonice îl marchează principiul acvatic, din care a răsărit lumea. Capitolele următoare, *Pământul* şi *Munţii, dealurile, văile*, aşază la origine aceeaşi dualitate Dumnezeu–Satana. Mentalitatea arhaică se sprijină pe structuri binare, căci pământul şi cerul formează la rândul lor cuplul fertil.

Capitolul al patrulea, *Sărbători agrare, obiceiuri, vrăji, chemarea ploii*, inventariază, într-o formă eterogenă, mai ales credinţe despre mana holdelor şi a vacilor. Acestor practici li se adaugă menţiuni despre acte divinatorii, descântece de dragoste şi gesturi apotropaice. Cartea continuă cu *Jertfe făcute pământului*, capitol în care se consemnează aspecte integrante ale mitului estetic, după cum l-a numit G. Călinescu. În multitudinea de popoare amintite, românii se evidenţiază prin

sacrificiul întru zidirea unor biserici şi nu a construcţiilor laice, iar lucrarea lui Ciauşanu anticipează şi confirmă o dată în plus observaţia lui Lucian Blaga pe această temă.

Locuitorii pământurilor primordiale şi avuturile lor sunt descrise în capitolele următoare: *Despre căpcâni*, *Uriaşii*, *Jidovii* şi *Comorile*, spaţiu în care cititorul se află sub zodia basmului. De la capitolul al IX-lea până la cel de-al XVI-lea inclusiv, ni se descrie sfera cerească, de la corpurile cereşti (*Soarele*, *Luna*, *Stelele)* până la fenomenele naturale. Atent la viaţa cosmosului, cu care şi-o acordă fin pe a sa, omul personifică astrele, le explică acţiunile ca pe ale unor consăteni şi astfel se autointegrează cosmosului.

Domeniul vast al obiceiurilor funebre este tratat în douăsprezece capitole, ieşirea din cadrul thanatic făcându-se prin altele două, ce se ocupă de *Boli, descântece* şi *Deochiul, culoarea roşie în superstiţie*.

O serie eterogenă de capitole întrerupe şirul obiceiurilor familiale. Capitolele *Arborii, pomii, Plantele, grâul (pâinea), sarea* au o bază animistă şi dendrolatrică, în timp ce *Simbolismul numerelor, Puterea mistică a fierului, Soarta, Tabu* încearcă să analizeze fenomenul arhaic. Trei capitole acoperă credinţele legate de faună, luând fiecare animal în parte şi folosind exemple din scriitori latini, opere indice şi alte creaţii literare din lumea întreagă drept argumente pentru însemnătatea fiecărei creaturi.

În finalul cărţii se revine la obiceiurile legate de familie cu *Naşterea* şi *Nunta. Magia imitativă* rămâne bine închegată de capitolul anterior prin sumedenia exemplelor legate de nuntă.

Citarea repetată a aceluiaşi fapt popular, semnalată şi de raportul lui A. Bârseanu către Academia Română, se face totuşi în contexte diferite. O reformulare sumativă ar fi scăpat cartea de reproşuri, căci gesturile arhaice nu sunt univoce, au funcţionalităţi multiple. Suflatul peste apă, pe suprafaţa căreia se strâng spiritele, poate fi pus în relaţie atât cu cultul apei şi cu cel al morţilor, cât şi cu practicile „sociale".

Ciauşanu tinde să facă şi o operă comparativă prin cercetarea relaţiilor dintre literatura cultă şi literatura populară. Frecvente exemple din poeziile lui G. Coşbuc sau V. Alecsandri vin să susţină argumentaţia. Pionieratul acestei iniţiative scuză valoarea redusă a versurilor alese.

La un an după această ediţie, a apărut la Editura Humanitas o „preluare" a informaţiilor notate de Ciauşanu: *Credinţele şi superstiţiile româneşti după A. Gorovei şi Gh. F. Ciauşanu*, editată de Irina Nicolau şi Carmen Huluţă. Deconcertantă încă din titlu, ediţia Humanitas şi-a propus „să extragă" şi „să reformuleze" superstiţiile româneşti, care, în cazul lui Ciauşanu, „păcătuiesc" prin ambiţii comparatiste. „Hibridul" (termen folosit chiar de o editoare) este departe de a se putea constitui într-un instrument viabil de lucru.

Reeditarea *Superstiţiilor poporului român* la Saeculum I.O., acţiune ce a beneficiat şi de sprijinul Ministerului Culturii şi Cultelor, este utilă şi cititorilor avizaţi, nu numai celor atraşi de folclor. Ediţia verifică toate sursele bibliografice ale autorului, reconstituie prescurtările şi prezintă un util indice tematic care îl înlocuieşte pe cel de persoane, etnii şi locuri geografice, din ediţia princeps, indice solicitat în 1914 de A. Bârseanu.

Gh. F. Ciauşanu nu va mai scrie ulterior nici o lucrare de nivelul acesteia. A publicat două culegeri de însemnătate redusă, ambele cuprinzând literatură populară din Oltenia şi, în ciuda colaborărilor frecvente în domeniul etnologic, *Superstiţiile...* rămân singura operă ce-l aşază pe teologul vâlcean în rândul păstrătorilor de frumos popular. Măsura valorii sale a păstrat-o, paradoxal, opera de tinereţe.

Adina Ciubotariu

MARCEL OLINESCU, *Mitologie românească*. Cu desene şi xilogravuri de autor. Ediţie critică şi prefaţă de Ion Oprişan, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2001, 400 p.

Ediţia princeps a cărţii lui Marcel Olinescu a apărut în 1944 la Casa Şcoalelor. Editura Saeculum I. O. o restituie după 57 de ani circuitului spiritual, ca o „sinteză singulară asupra mitologiei române", sintagmă ce formează şi titlul prefeţei semnate de îngrijitorul ediţiei, Ion Oprişan.

Reeditarea păstrează desenele şi xilogravurile autorului însuşi, căci Marcel Olinescu s-a apropiat de folclor prin domeniul în care a excelat, artele plastice. Intenţia a fost de a facilita accesul publicului, prin această carte, la credinţele populare, acces care, conform autorului, fusese îngreunat de aspectul ştiinţific al operelor lui Tudor Pamfile, Simeon Florea Marian, Elena Niculiţă-Voronca, Artur Gorovei. Pe lângă cei numiţi, Olinescu mai foloseşte ca sursă bibliografică, recognoscibilă în formulările din carte, lucrarea lui Gh. F. Ciauşanu din 1914, *Superstiţiile poporului român*.

Moto al lucrării sunt patru versuri populare ce conţin *in nuce* ideea pe care se structurează cartea: „Lumea asta nu-i a mea,/ Ceialaltă nici aşa./ Lumea asta-i cum o vezi,/ Ceialaltă cum o crezi". La Marcel Olinescu, închipuirea populară se dezvăluie printr-o naraţiune bogată, şi mai puţin prin descriere. Lumea „de dincolo", întocmai ca în toate religiile arhaice ale lumii, apare drept reflexie în oglindă a celei de aici, vizibile, şi a mentalului popular.

Ceea ce prevalează însă în cartea lui Olinescu este filonul biblic, al cărui amestec eterogen de date precreştine a fost semnalat şi de introducerea lui Ion Oprişan (p. 9). Astfel, vămile sufletului, a căror expresie artistică o întâlnim condensată expresiv şi în cântecele ritual-ceremoniale şi în bocete, sunt explicate drept creaţie a Diavolului. Credinţa într-un drum spre cealaltă lume, marcat contrapunctic de fiinţe psihopompe, este însă cu mult anterioară creştinismului.

Organizarea capitolelor pare să urmeze întru câtva o „cronologie" a mitului: cosmogonia este urmată de primii locuitori ai pământului, giganţii, în timpul cărora oamenii existau, dar ca fiinţe „ciudate", apoi aflăm despre uneltirile luciferice, crearea omului, legende despre Maica Domnului şi Iisus Hristos, pentru a intra apoi în sfera omului şi a trecerii sale. Parcă drept compensaţie pentru perisabilitatea lui, în finalul cărţii se află capitolul *A doua viaţă*.

Capitolul I este dedicat elementelor de cosmogonie populară, de la cuplul creaţiei, *Dumnezeu* şi *Diavolul*, la astre, îngeri şi limita spaţială a lumii: *Mărul roşu*. Fiecare povestire este însoţită de xilogravuri sugestive, fidele textului. Alăturarea celor două procedee artistice îl conduce pe cititor cu uşurinţă într-o atmosferă atemporală, în care miturile se rescriu. „Firul epic" este întrerupt adeseori de texte de colindă, descântece şi zicători, cu rolul de a argumenta sau descrie faptele avute în vedere.

O dată creată lumea primordială, se trece la zugrăvirea fiinţelor mitice care o populau: *Rohmanii, Jidovii sau Urieşii, Căpcăunii, Blajinii, Jumătate de om*. Naraţiunea se fragmentează în subcapitole cu titluri specifice romanului din secolul al XIX-lea (*Cum era să se împrietenească românii cu urieşii*), titluri menite să prevină şi să atragă şi mai mult, în opinia autorului, cititorul respins de alte lucrări pe aceeaşi temă, dar cu caracter ştiinţific.

Echilibrul lumii se va tulbura în capitolul al III-lea, în care autorul se ocupă de *Uneltirile diavolului contra înfăptuirilor lui Dumnezeu*. Personaj esenţial al mitologiei populare, Diavolul secondează creaţia şi involuntar o motivează. Tot în acest capitol sunt integrate descântece menite a lua mana holdelor sau a vacilor şi texte magice al căror scop e să aducă „ibovnicul". Semnatare ale pactului cu Diavolul, vrăjitoarele s-au ivit dintr-un hibrid produs de Sfântul Spiridon: capul Diavolului aşezat pe trupul femeii ce practică magia.

Apropiindu-ne de contemporaneitate, capitolul următor înfăţişează *Crearea omului*, într-un amestec eterogen de legende creştine şi laice. Cel de-al V-lea capitol, închinat lui Hristos, rescrie *Biblia* cu acelaşi har narativ. Rămâne constantă şi alternarea textelor de descântec şi colindă cu ilustrări grave, în xilogravuri, sau cu pagini de naraţiune. *Viaţa omului* şi *Timpul* acoperă în carte toate planurile percetibile de către om, de la evenimentele existenţiale la fenomene naturale, divinităţi şi acte de controlare magică a forţelor nevăzute. Poveştile se deapănă pe aceeaşi structură ce dă unitate lucrării: explicaţie, legendă, text popular.

Capitolul al VIII-lea, *Duhurile nevăzute*, ca şi cel al *Făpturilor de basm*, are evasistructura unui articol de dicţionar, cu o utilitate didactică. Fiinţa supranaturală este descrisă, numită exhaustiv (cu toate variantele regionale ale termenului), caracterizată, iar în final se dă antidotul, acolo unde apariţia se aşază sub semnul maleficului. Descântecele îşi confirmă valoarea prin forma similară cu cea a textelor culese mai recent, dar sursa descântecelor nu ne este cunoscută şi nu o putem decât bănui în materialele utilizate de autor.

În ansamblu, lucrarea pendulează între o preluare seacă a datelor folclorice consemnate în scrierile etnologilor amintiţi, precum şi ale lui Ovid Densusianu şi Nicolae Cartojan sau din reviste

precum „Albina", „Şezătoarea", şi o narare cu farmec a legendelor. Valoarea cărţii rezidă totuşi în efortul de a sintetiza prin coroborarea operelor esenţiale de etnologie cu preţioase culegeri de literatură populară. În felul acesta, cititorului i se oferă un fir al Ariadnei, gros şi plăcut la pipăit, prin culoarele gândirii arhaice.

Inclus în *Addenda*, studiul *Cutremurele în mitologia românească* se diferenţiază de restul cărţii prin aprofundarea şi sistematizarea datelor despre imaginarul popular. Articolul cu acest titlu a apărut în revista „Tinerimea română", în 1941, şi includerea lui în ediţia Ion Oprişan a *Mitologiei româneşti* indică locul cultural ce i se cuvine lui Marcel Olinescu: deasupra încercărilor de amator, ca treaptă intermediară spre cunoaşterea profundă a imaginarului popular.

Adina Ciubotariu

CLAUDE LECOUTEUX, *Vampiri şi vampirism. Autopsia unui mit*. Traducere din limba franceză de Mihai Popescu, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., 2002, 400 p.

Numele reputatului profesor de la Universitatea Sorbonne IV ne este bine cunoscut, el fiind iniţiatorul şi susţinătorul, pe tot parcursul odiseei editoriale, al apariţiei dicţionarului redactat de Ion Taloş, *Gândirea magico-religioasă la români*. Tot el a realizat, împreună cu Anneliese Lecouteux, excelenta traducere în limba franceză a respectivei lucrări, apărută la Grenoble în anul 2002.

Claude Lecouteux este, înainte de toate, un nume de referinţă în bibliografia legată de demonologia evului mediu. Iată doar câteva titluri edificatoare: *Monstres dans la littérature allemande du Moyen Âge (1150–1350). Contribution à l'étude du merveilleux, I–III*, Göppingen, 1982, *Fantômes et Revenants au Moyen Âge*, Paris, 1986, *Les nains et les elfes au Moyen Âge*, Paris, 1988, *Démons et Génies du terroir au Moyen Âge*, Paris, 1995, *Chasses fantastiques et Cohortes de la nuit au Moyen Âge*, Paris, 1999. Preocuparea sa de a analiza mitul vampirului, acest strigoi hematofil, resuscitat pentru lumea modernă din tainele tenebroaselor spaime ancestrale, se înscrie, în mod firesc, pe aceleaşi coordonate.

La sfârşitul unui secol invadat de o întreagă literatură şi cinematografie cu vampiri (după cartea lui K. M. Schmidt, de exemplu, s-au făcut până acum mai mult de 600 de filme despre vampiri!), etnologii, psihiatrii şi sociologii încearcă să-şi explice motivaţiile acestui fenomen.

Teama de spiritele morţilor, care ar veni să se răzbune pe cei vii şi, mai cu seamă, pe cei din familia lor, se pierde în negura timpurilor. Este o atitudine specifică omului primitiv în confruntarea sa cu sufletele defuncţilor. Aşa cum sublinia J. G. Frazer, în cea de a doua sa conferinţă din ciclul *La Crainte des morts* (Paris, 1934), „[...] bien loin d'essayer de les conserver dans leur demeure, ou de faciliter leur retour, il se donne le plus grand mal pour les éloigner, les tenir à distance et proteger la maison contre leur intrusion importune".

Posibilitatea ca sufletele damnate să bântuie ţinuturile celor vii a iscat demonologia complexă a *moroilor*, *strigoilor*, *stafiilor*, *ştimelor* ş. a. De la strigoii despre care ţăranii români credeau că se ridică din morminte (în noaptea de ajun a Sfântului Andrei) şi se duc să-şi viziteze vechile locuinţe, purtându-şi mormântul sau racla pe creştet, şi până la vampirii secolelor XVIII–XX s-au interpus purgatoriile itinerante ale Vânătorilor Sălbatice sau ale regilor morţilor şi măştilor (Arthur, Hellequin sau Herla), Doamnele Albe ale castelelor medievale apusene şi caii înspumaţi ce păzeau digurile olandeze şi coastele frizone.

Primul dintre cele opt capitole ale volumului se intitulează *Mitul vampirului*. Aici sunt prezentaţi literaţii care au dat un nou impuls poveştilor cu strigoi sângeroşi. Iniţiat de Horace Walpole, cu scrierea *Castelul din Otrante* (1764), curentul literar intitulat *Gothic Novel* (*Romanul gotic*) aduce la modă în Anglia reprezentarea acelor peisaje frecventate de vampiri: castele în ruină, capele năpădite de ierburi şi cimitire părăsite. Trei autori britanici pot fi consideraţi întemeietorii literaturii despre neliniştitorii consumatori de sânge: John William Polidori (1795–1821), cu nuvela *The Vampyre Tale*, J. Sheridan Le Fanu (1814–1873), cu romanul *Carmilla*, şi Bram Stoker (1847–1912),

cu al său celebru *Dracula*. Acestora li se alătură, pe alte meridiane, Théophile Gautier, cu *Moarta îndrăgostită*, şi contele Alexei Tolstoi, cu *Familia vurdalakului*. Portretul vampirului din literatura cultă îşi are rădăcinile în credinţele populare despre *upiri* (la slavii răsăriteni), *vârcolaci* (la greci) sau *gulè* (la arabi).

Capitolul al doilea (*Omul, viaţa, moartea*) analizează mentalitatea celor vechi despre *moartea bună* şi *moartea rea*, despre *morţii puri* şi cei *impuri*. Moartea *cea bună*, care nu-i surprinde nepregătiţi pe cei din jur, poate fi ritualizată în condiţii optime şi nu prezintă nici un risc pentru comunitate. În schimb, morţile năpraznice, sinuciderile, ca şi sucombările vrăjitorilor, ale excomunicaţilor şi, în general, ale tuturor acelora care, în timpul vieţii (aşa cum menţiona, la 1738, călugărul Franciscus Solanus Monschmidt), *cum daemone fecerunt in vita expressum pactum*, tulbură ordinea firească a lucrurilor. Sufletele nemulţumite ale acestora îşi bântuie neamurile şi prietenii, poartă molimi, aduc secetă, inundaţii sau foamete.

Printr-un paradox surprinzător pentru prejudecăţile generale legate de sfera funebră, al treilea capitol poartă titlul *Viaţa morţilor*. Alungaţi de pe tărâmul celor vii, morţii se întorc în anumite împrejurări nefaste. Ei pot fi readuşi mai cu seamă de dragostea nestinsă şi de frustrările afective ale iubitelor, logodnicelor şi văduvelor neconsolate. Acest motiv, numit *Lenore* după poemul romanticului Bürger, a generat un repertoriu folcloric bogat: balade, cântece, legende, povestiri. Vampirizarea defuncţilor tineri este impulsionată de o dorinţă de viaţă supradimensionată, care provoacă strania ipostază de *cadavru viu*.

Personajul-vampir s-a constituit din amalgamarea mai multor caracteristici ale strigoilor *clasici*. Precursorii, descrişi în al IV-lea capitol al monografiei, sunt: *Cel care cheamă*, *Cel care bate la poartă sau la uşă*, *Vizitatorul*, *Înfometatul*, *Nonicidul* (germ. *Neuntöter*), *Împovărătorul* (fr. *L'Appesant*), *Coşmarul*, *Sugrumătorul*, *Cel care mestecă* şi *Strigoii cu formă animală*.

Tipologia deosebit de complexă a morţilor vii din folclorul european are rădăcini semantice diferite, trimiţând la fantome înaripate, lupi, morminte, străbuni sau vrăjitori. A se vedea, în acest sens, capitolul al V-lea al lucrării, în care Claude Lecouteux se ocupă de denumirile vampirilor, cum ar fi: *vârcolac*, *grobnic*, *opyr*, *vurdalak*, *brucolac*, *nosferat*, *murony*, *strigoi*, *moroi* şi *stafie*. Termenul de *vampir* intră în circulaţie după 1732, prin mijlocirea unor jurnale de călătorie ce descriau obiceiurile răsăritului european. Viziunea romantică şi-a lăsat în mod evident amprenta asupra personalităţii vampirului, îndepărtându-l de originile sale folclorice.

Tornamentum mortuorum, aşa cum ne dezvăluie autorul în capitolul următor al lucrării, poate fi prevenit prin supravegherea atentă a naşterilor suspecte, a deceselor accidentale şi a riturilor de înhumare. După îngroparea morţilor blestemaţi se fac numeroase slujbe la biserică, se înfig în morminte furci sau ţăruşi, se protejează locuinţa cu usturoi, tămâie, roţi de vârtelniţă ori securi încrucişate etc.

Identificarea şi uciderea vampirului constituie tema penultimului capitol al volumului pe care îl prezentăm. Zona infestată în care acţionează maleficul strigoi este în preajma cimitirului sau a locului unde se află mormântul său. Supravieţuind prin distrugerea victimelor sale, vampirul poate crea, prin contaminare, alţi vampiri. De aceea, eliminarea sângerosului răufăcător, printr-un ritual bine articulat, pune capăt unei adevărate epidemii.

În partea finală a studiului, Lecouteux analizează motivaţiile înfloririi poveştilor cu vampiri tocmai în secolul *luminilor*. El constată astfel că obsesia vampirismului se declanşează în momentul în care se sfârşea vânătoarea de vrăjitoare ce chinuise câteva secole Europa, „[...] de parcă oamenii din acea vreme aveau nevoie să-şi exorcizeze spaimele, să-şi explice relele care-i loveau, acele epidemii repetate de ciumă sau de holeră" (p. 114).

Ficţiunea literară a creat vaduri noi credinţelor străvechi despre sufletul exterior. Mitul modern al vampirului, blocat între lumea de aici şi cea de dincolo, trădează pe plan psihic imposibilitatea *eului* damnat de a-şi asuma responsabilităţile şi soarta de om muritor. Neputinţa de a-şi stăpâni foamea existenţială duce la autodistrugere, dar şi la impulsul de a-i devora pe cei vii.

Lucrarea are şi o *anexă*, în care sunt cuprinse trei texte edificatoare pentru credinţele legate de vampiri: rapoartele din localitatea sârbească Medvegia (1732), legenda despre moarta din Wrocław (prezentată de Seld în 1833) şi reportajul profesorului Martin Weinreich asupra vampirului din

Bendschin (1592). O bibliografie a temei vine să completeze numeroasele referinţe şi citate inserate de Claude Lecouteux în notele de la subsol.

Fără a putea acoperi în mod exhaustiv bogăţia de informaţii legate de literatura creată în jurul vampirilor (dăm ca exemple, dintre omisiuni, scrierile lui N. Gogol şi romanul *Domnişoara Cristina* de Mircea Eliade), autorul aduce o contribuţie importantă la elucidarea problemelor tratate.

Departe de a fi un simplu exerciţiu stilistic, poveştile cu vampiri continuă cultura arhaică a omenirii. Romanele gotice, cu obsedanta evocare a castelelor medievale, adăpostind stăpâni bizari şi nemiloşi, nu sunt altceva decât – aşa cum afirma Alexandre Krappe în *La Genèse des mythes* – „[...] autant de variantes du même thème, le château sinistre du *Maître des Enfers*" (p. 241). Cultul morţilor răzbate prin labirintul denaturării faptelor istorice reale şi al eclectismului eresurilor. El rămâne ca o constantă în conştiinţa omenirii, chiar şi după pierderea motivaţiilor sale originare.

Silvia Ciubotaru

IOANNIS ZELEPOS, *Die Ethnisierung griechischer Identität, 1870–1912: Staat und private Akteure vor dem Hintergrund der „Megali Idea"*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2002, 304 p.

Ioannis Zelepos, autorul volumului recenzat, având ca temă *Etnicizarea identităţii greceşti între 1870 şi 1912: Statul şi unele personalităţi pe fundalul „Megali Idea"*, este istoric şi elenist din Hamburg şi colaborator al Institutului de Studii Sud-Est Europene din München. Se ocupă de perioada modernă şi, în afară de istoria perioadei respective, este preocupat, de asemenea, de antropologie filosofică şi politică, de romanistică, de muzicologie ş. a. Lucrarea de faţă constituie teza de doctorat a autorului şi se numără, ca atare, printre alte scrieri ale aceluiaşi autor privitoare la Grecia.

În *Cuvânt înainte*, autorul consideră că naţionalismul modern reprezintă o ideologie care, încă din timpul apariţiei sale în cadrul istoriei contemporane, a cunoscut o dezvoltare dinamică din toate punctele de vedere şi al cărei potenţial a beneficiat, de asemenea, de o deschidere continuă. Naţionalismul se conturează, aşadar, ca având o poziţie deosebit de importantă, astfel încât constructele sale de bază au fost acceptate atât prin ele însele, cât şi datorită premiselor lor naturale.

Lucrarea este structurată în trei părţi: *prima* cuprinde *introducerea*, *izvoarele*, referiri la *modalităţile metodice*; *cea de a doua* defineşte *cadrul teoretic* (conceptele de *naţionalism* şi *naţiune*), cu aplicaţie la *cazul Greciei*, subliniind, în special, fundamentele antic şi bizantin şi conceptul de **Megali Idea** – „Ideea cea Mare", continuând cu dezbateri despre „jugul" otoman, războiul de independenţă, problemele de integrare internă şi externă şi punând accent, totodată, pe figurile istorice care au însemnat factori importanţi, catalizatori în politica de naţionalizare de până la 1870 (în războiul Crimeii – 1853; în problema cretană – 1866–1869); *a treia parte*, cea principală, subordonează 13 secţiuni, organizate în jurul unor chestiuni precum problema ecumenismului grecesc şi reacţia grecească înainte de 1870, în relaţie cu schisma politică din Bulgaria; politica externă a Greciei din perioada crizei orientale – 1875–1878; din nou, iniţiativele private din Epir, Tesalia şi Macedonia; infuzia bulgară de dinainte de 1880, opozantă grecilor până în 1890; un alt element important ilustrat este războiul Rumeliei de Est – 1885–1886; criza statală de la 1887 şi până la războiul greco-otoman din 1897, în legătură cu societăţile naţionale; un aspect semnificativ din anumite puncte de vedere este cel referitor la construirea identităţii etnice în Macedonia şi conflictul macedonean din 1903–1908, în frunte cu organizaţia **Panhellenica**; sunt invocate, nu în ultimul rând, personalităţi politico-istorice precum Dragoumis, Souliotis, cu referire specială la intruziunea monopolului de stat în problema naţională (puciul Goudi – Venizelos şi traiectoria inevitabilă spre războaiele balcanice).

Se constată că, încă din secolul al XIX-lea, a fost iniţiată un fel de pluralitate a comunităţilor sociale care se organizează, la început, după principii naţional-statale, ca element de rutină politică. Autorul afirmă, deci, că naţionalismul este, prin aceasta, una dintre cele mai puternice, poate cea mai puternică ideologie politică, subliniind dificultatea analizelor ştiinţifice asupra acestei problematici.

Se pare că cercetarea istorică a găsit, până acum, prea puţine răspunsuri valabile pentru definirea conţinutului acestui concept. Un lucru demn de luat în seamă în descrierea sa îl reprezintă faptul că naţionalismul nu este un fenomen istoric de tip închis, prin premisele sale ideologice. De aici provine un permanent pericol al unui cerc vicios, căci pentru cercetarea acestui fenomen s-au folosit anumite categorii mai puţin întemeiate ştiinţific, în ceea ce priveşte interferenţa coordonatelor sale istorice, modelele argumentării teoretice şi posibilitatea unei abordări comparatiste mai exacte.

Lucrarea de faţă este o contribuţie la analiza naţionalismului grec, a cărui deviză şi fir călăuzitor, chiar până în 1922, era **Megali Idea**, fenomenul fiind urmărit din secolul al XIX-lea până la începutul secolului al XX-lea. De fapt, schimbarea bazelor ideologice şi dezvoltarea conceptului de **Megali Idea** din deceniul al III-lea al secolului al XIX-lea, până la începutul războiului, şi din 1912–1913, sunt două aspecte care se află în centrul problematicii volumului, la fel ca şi definiţia identităţii greceşti.

De asemenea, s-au modificat, în timp, şi definiţiile elenismului. O dată cu acest proces de transformare ideologică s-a schimbat şi atitudinea statelor în raport cu problema naţională, neexistând, iniţial, „protagoniştii" de care vorbeşte Zelepos. Succesele militare ale Greciei în războaiele balcanice au fost popularizate pretutindeni, conflictul greco-otoman însemnând un punct important al fondării statului de drept. Diferenţele vizibile dintre anii 1897 şi 1910, conturate în istoria Greciei noi, au limitat prefacerile revoluţionare, ce nu au putut fi clarificate extrem de bine, în ciuda eforturilor susţinute ale unei personalităţi politice abile precum Venizelos, care nu a putut acţiona singur, când a intrat pe scena politică, în 1910.

Dr. Ioannis Zelepos insistă asupra utilităţii rolului jucat în formarea statului grec de către diverşi factori, precum independenţa Greciei, tradiţia „puterii populare" a patriarhului de la Constantinopol, condiţiile statale interne, cu opoziţii regionale puternice şi structuri sociale eterogene, limitarea influenţei haiducilor, politica militară defensivă, în rolul său de centru naţional, rol asumat încă din secolul al XIX-lea. Fenomenele mai sus amintite s-au aflat în prefacere continuă şi pot fi privite, spune autorul, din două puncte de vedere: prin prisma rolului pe care l-au jucat „personajele" private în fazele de criză naţională, ilustrate în legile politicii externe ale Greciei; prin înţelegerea unui soi de impermeabilitate a acestor personalităţi la formele politice ale naţionalismului. Această transformare a naţionalismului grec şi punerea bazelor statului ca „protagonist" al problemei naţionale sunt rezultatul dezvoltării celor două puncte de vedere. În fond, scopul lucrării de faţă este depistarea proceselor de schimbare a acestor două laturi. Pe de altă parte, delimitarea geografică a spaţiului care a intrat în atenţia cercetătorului are în vedere aşa-numitul fenomen **diaspora**, ce a cunoscut o răspândire fără precedent atât în spaţiul grecesc al ţărmului estic al Mării Mediterane, precum şi în jumătatea balcanică a insulelor din nordul Greciei. De la *dezvoltarea din perspective statale* s-a ajuns la o identitate indubitabilă a statului şi a naţiunii.

În problema grecească există totuşi, după cum am văzut, un nucleu central: marele pericol al fărâmiţării permanente, care a condus la o dezvoltare nediferenţiată a relaţiilor din diaspora, ce a fost extraordinar de utilă, în sine, aşa încât *poporul* a fost asociat în mod precis cu *teritoriul*; dar nu aşa s-a întâmplat şi în diaspora. Puternica şi polivalenta grupare **Irredenta** (o grupare deosebită pentru viaţa comercială a metropolelor levantine şi asiatice, cum este şi cazul Alexandriei, care a rezistat până în cel de-al treilea deceniu al secolului al XIX-lea) nu s-a pierdut de nucleul elenistic în cadrul Imperiului Otoman şi a dat curs unor activităţi cu ţintă precisă, ce ţineau, pe de o parte, de contextul naţionalist, dar, pe de altă parte, nu se adaptau foarte bine la modul statal grecesc, deoarece pentru ei Constantinopolul, cu patriarhatul ecumenic, însemna centrul, şi nicidecum Atena, care trebuia să fie simbolul identităţii lor.

Astfel că pot fi diferenţiate trei grupe separate de luat în considerare, şi anume: populaţiile vechiului stat grecesc; **Irredenta**, care aparţinea Imperiului Otoman; diaspora europeană, levantină. Spaţiul temporal cercetat se întinde de la 1870 până la 1912 şi se orientează către problema transformării ideologice a naţiunii greceşti, anul 1870 relevându-se drept cel mai important, pentru că marchează începutul exarhatului bulgar, conduce la identificarea unei noi faze în dezvoltarea politică a sud-estului Europei, care însemnează o concurenţă decisivă pentru aspiraţiile greceşti din Imperiul Otoman, al cărui sfârşit era clar în conştiinţa tuturor, fiind doar o problemă de timp. Modelele argumentaţionale şi finalităţile îmbracă un nou veşmânt; în timpul marii crize din 1875–1878, Grecia

se afla în faţa unei dileme: să afle care dintre conflictele partinice erau mai periculoase pentru ea şi care partid trebuia ales, dilemă păstrată şi în următorul secol, anul 1912 fiind situat la sfârşitul perioadei studiate, fiindcă însemna începutul crizei balcanice şi marca şi începutul războiului. După cum se ştie, la sfârşitul anului 1922, situaţia grecilor din Asia Mică a cunoscut forme catastrofale prin exterminarea populaţiei, iar **Megali Idea** a fost marginalizată ca dogmă politică, războiul având repercusiuni asupra principiilor etnico-naţionale şi statale deja înfăptuite. Cei 40 de ani de la 1870 şi până la războaiele balcanice pot fi recunoscuţi ca o fază intermediară pentru ideea naţională grecească modernă. Există o grupare foarte riguroasă a surselor, care sunt sistematizate după următoarele criterii: a. actele Ministerului Grec de Externe în Arhiva Istorică; corespondenţa dintre ministere şi ambasade, regiunile din Imperiul Otoman, centrele irredentiste – Macedonia şi Tracia, Constantinopol, Tesalonic, războiul din 1897, al cleftilor, cel din Macedonia, din 1903–1908; documente austro-ungare ş. a., contribuţii ale istoricilor precum Paparigopoulos; b. eseuri politice; c. memorii ale politicienilor, publiciştilor, literaţilor etc. Cele mai interesante date, în ceea ce ne priveşte, sunt cele lingvistice (referitoare la o perioadă de tip *koiné*, existentă în fiecare limbă, la transliterări fonetice şi probleme de traductologie), cele despre Macedonia şi diasporă, însă lucrarea cercetătorului conţine şi informaţii despre perioada următoare, cu atât mai mult cu cât consecinţe ideologice sunt resimţite până în prezent şi vizează noua Europă.

Amalia Voicu

„Enquêtes du Musée de la Vie Wallonne", tome XX, n°s 233–236; 77e–78e années, 1999–2000.

Problematica abordată în această revistă rezultă din materialele obţinute prin anchete directe asupra unor aspecte precise: Marie Thérèse Counet, *Arhitectură rurală tradiţională*, Alex Doms şi René Bellefroid, *Două anchete asupra jocului cu bile* (1941 şi 1998), Alain Colignon, *Etnologia unei instituţii militare: naţiunea armată şi tragerea la sorţi*, Roger Pinou, *Câteva mici jocuri* (în dialect caroloregian), Roger Pinou, *Cizmele fratelui sau ale unchiului. Analiza unui cântecel dialectal valon*, Adolphine Moors-Schoefs, *Documente dialectale din Othée. Têre di Hèsbaye.*

Reţine atenţia, din perspectiva noastră, studiul *Etnologia unei instituţii militare: naţiunea armată şi tragerea la sorţi*, în care se discută implicaţiile etnologice ale unei practici a statului belgian de a-şi recruta forţele armate (miliţiile) prin „tragerea la sorţi". Cei desemnaţi puteau fi înlocuiţi sau scutiţi (cei bogaţi aveau un statut aparte în acest sens). Practica a fost reglementată prin legi promulgate între 1800 şi 1804 şi s-a păstrat şi după formarea regatului „neutru şi independent" al Belgiei. „Tragerea la sorţi", la care participau tineri de 19 ani, putea fi percepută ca un fel de rit de trecere ce anunţa sfârşitul adolescenţei. Alături şi în umbra ansamblului de rituri sociale, colective şi publice care însoţeau această ceremonie, existau şi o sumedenie de practici individualizate sau semi-individualizate, care făceau apel la religie, la magie sau la ambele. În ziua „tragerii la sorţi", cei înscrişi participau cu familiile lor la slujba religioasă. Apoi mergeau la centrul de recrutare într-un alai zgomotos, având în frunte tamburul-major, iar în spate – muzicanţi. Se strigau înjurături şi cuvinte provocatoare, se putea ajunge chiar la încăierări între tinerii din localităţi duşmane, iar „luptele" erau însoţite tot timpul de provocări şi replici pe fond muzical. Se recurgea, de asemenea, în acest scenariu, la utilizarea magiei populare împotriva serviciului militar prin: automutilare, talismane (labă de cârtiţă, sfoară de spânzurat, monezi norocoase, fir de păr din sprânceană pus în pantoful stâng, pământ din cel cu care se acoperă sicriul, căiţa nou-născutului – aceasta era socotită mai presus chiar decât moaştele de sfinţi, mai ales dacă era botezată o dată cu copilul), oseminte umane, sfinte moaşte. Interesante sunt şi superstiţiile de care se ţinea seama înainte de tragerea la sorţi: în ajunul serii când tânărul urmează să plece, el nu trebuie să răspundă nimănui care bate la uşă; să fie trezit dimineaţa de un om în vârstă (om de bine) cu puteri benefice cunoscute; să se scoale din pat punând jos mai întâi piciorul stâng; ajuns în camera comună să nu vorbească femeilor casei, nici măcar să nu le salute; înainte de plecare i se pregăteau 9 bani, de câte 10 centime, pe care să-i dea primului sărac întâlnit, fără să se întoarcă spre acesta; să nu mănânce înainte de plecare.

Doar enumerarea interesantelor practici efectuate cu acest prilej special ne întăreşte convingerea că şi în ţările cu o veche civilizaţie – deşi retras în fondul pasiv – folclorul supravieţuieşte şi îşi arată puterea de necontestat pe care încă o are asupra omului religios modern.

Lucia Berdan

„Български фолклор". Българска Академия на Науките, Институт за Фолклор, Sofia, XXVI, nr.1–3, 2000.

Din varietatea temelor abordate în aceste numere vom remarca importanţa cercetării a trei aspecte: *simbolul solar*, *supranaturalul* şi *creştinismul popular*.

În nr. 1/2000, Valentin Angelov investighează, în studiul său, simbolismul solar ca semantică, apoi prin paralele culturale, straturi de semnificaţii şi sacralitate, pe baza unor date referitoare la pietre de mormânt aflate în vestul Bulgariei. Autorul discută patru tipuri de simboluri solare prezente pe pietrele de mormânt rurale din vestul Bulgariei (rădăcinile acestor simboluri fiind în credinţele precreştine): 1. simboluri solare localizate în centrul pietrei, analoage cu semnul crucii; 2. simboluri solare antropomorfe, care păstrează urme ale cultului strămoşilor şi tendinţa sacralizării acestora; 3. rozete cu imagini florale şi 4. solarizări ale coafurilor femeilor sau ale cataramelor de cingătoare femeieşti tradiţionale.

În nr. 2/2000, Svetlana Petkova analizează *Supranaturalul ca experienţă şi naraţiune*, pe baza unei anchete de teren realizate între anii 1996 şi 1997, în satul Galata. Autoarea se referă la povestiri despre „contacte personale" cu creaturi mitice şi demonice. Sunt interesante în mod deosebit relatările întâlnirilor „neintenţionate" (nonrituale) cu lumea de dincolo, în aprecierea acestora un factor important de care trebuie să se ţină seama fiind talentul naratorului.

Stoianka Boiadjieva, în studiul *Suntem oaspeţi pe pământ şi în lumea asta „albă"*, se referă la imagini şi concepte asupra morţii şi lumii de dincolo, ca şi la practici rituale relevante găsite în satul Galata.

Numărul 3/2000 al acestei reviste academice este axat pe *studiul creştinismului popular*. Katia Mihailova, în articolul *Asupra conţinutului termenului* ***creştinism popular*** *în folcloristica slavă*, trece în revistă atât termenii utilizaţi în studiile referitoare la lumea slavă, cât şi pe aceia din unele studii depăşind arealul slav, pentru idei şi noţiuni creştine din *Evanghelii*. Se urmăreşte şi procesul de folclorizare a principalelor categorii creştine, utilizând exemplul opoziţiei păcat–pedeapsă.

Lucia Berdan